FRIESCHE

VOLKSALMANAK

VOOR HET JAAR

1895.

LEEUWARDEN,
MEIJER & SCHAAFSMA.

Wumkes.nl

Leeuwarden — Coöperatieve Handelsdrukkerij.

Wumkes.nl

INHOUD.

	Bladz.
Friesche Jonkvrouwen als „Maechden in in den Hoeck" te Haarlem, door JOHAN WINKLER	1— 40
Frysce deadsklok, door J. B. SCHEPERS	41— 42
Joun op 't Frysce wetter. Klinkdicht, door J. B. SCHEPERS	43
Schilderachtige gezichten in Friesland, door W.	44— 49
Geuzeliedekens	50— 61
Limburgsch en Friesch, door JOHAN WINKLER	62
Vlaamsch en Friesch, door JOHAN WINKLER	63
Frits Reuter oer de slimme tiden. (Ut mine Stromtid, 3er Th.), door W. FABER	64— 65
Memmemoed. 1586, door WALING DYKSTRA	66— 70
Hopma Rienck van Dekama en zijne verdediging van het Blokhuis te Staveren in 1581, door JAN VAN WAGENINGEN THOE DEKAMA	71— 94
Op zijn elf en dertig, door H. MOHRMANN	95
Friesche vrijheidszin, door H. MOHRMANN	96— 98
De weduwe te Dronrijp, door H. MOHRMANN	99—100
Friesche Sjibbolets, door H. MOHRMANN	101—102
Bijdrage tot de Geschiedenis der Straatverlichting, door C. D. DONATH	103—145

Wumkes.nl

Bladz.

Iets over het wapen van Sneek, door Age S. Miedema . . . . . 146—154
Fryske Bybleteek, door B. H. . . . 155—174
Wat de terpen ons leeren, door Ph. van Blom . . . . . 165—225
Een mislukte vrijagie, door C. D. Donath 226—228
Facsimilé van het schrift van Gysbert Jacobs, door J. van Loon Jzn. . . 229—231

Wumkes.nl

Aan den Lezer!

De Friesche Volksalmanak stelt zich ditmaal aan zijne lezers voor in een nieuw kleed, in zoover tenminste, dat het formaat en de drukletter wat grooter zijn dan vroeger. Redactie en uitgever hopen dat het jaarboekje ook in zijn nieuw kleed voldoening zal schenken.

Tot onze blijdschap konden we door bemiddeling van den heer Joh. Winkler eene schoone photogravure aan zijn stuk toevoegen, gemaakt naar eene schilderij, in bezit van den heer A. H. van Slooten te Rauwerd.

Aan de ongewone uitgebreidheid van den Almanak zal men bemerken, dat het der Redactie dit jaar niet aan kopie heeft ontbroken. Zij brengt dan ook bij dezen dank toe aan de schrijvers voor dien rijken overvloed en betuigt haar leedwezen dat enkele bijdragen tot het volgend jaar moeten blijven rusten.

Na nog de vriendelijke bede gericht te hebben tot de aanstaande medewerkers om hunne bijdragen in de toekomst zoo spoedig mogelijk na de aanvraag in Mei bij ons in te zenden, brengen we den lezers onzen groet.

De Redactie.

Wumkes.nl

Wumkes.nl

JANUARI.

Louwmaand.

1	Dinsdag	Nieuwjaarsd.
2	Woensd.	
3	Donderd.	
4	Vrijdag	E.K. 's morg.
5	Zaterdag	8 u. 12 min.
6	Zondag	
7	Maandag	
8	Dinsdag	
9	Woensd.	
10	Donderd.	
11	Vrijdag	V.M. 's morg.
12	Zaterdag	7 u. 9 min.
13	Zondag	
14	Maandag	
15	Dinsdag	
16	Woensd.	
17	Donderd.	L.K. 's av. 11
18	Vrijdag	u. 15 min.
19	Zaterdag	
20	Zondag	
21	Maandag	
22	Dinsdag	
23	Woensd.	
24	Donderd.	
25	Vrijdag	N.M. 's avonds
26	Zaterdag	9 u. 46 min.
27	Zondag	
28	Maandag	
29	Dinsdag	
30	Woensd.	
31	Donderd.	

ZON in Aquarius of den Waterm., den 20sten, op te 8 uur en onder te 4 uur.

FEBRUARI.

Sprokkelmaand.

1	Vrijdag	
2	Zaterdag	
3	Zondag	E.K. 's nachts
4	Maandag	12 u. 36 min.
5	Dinsdag	
6	Woensd.	
7	Donderd.	
8	Vrijdag	
9	Zaterdag	V M. 's av. 5
10	Zondag	u. 43 min.
11	Maandag	
12	Dinsdag	
13	Woensd.	
14	Donderd.	
15	Vrijdag	
16	Zaterdag	L.K. 's nam.
17	Zondag	1 u. 28 min.
18	Maandag	
19	Dinsdag	
20	Woensd.	
21	Donderd.	
22	Vrijdag	
23	Zaterdag	
24	Zondag	N.M. 's av. 5
25	Maandag	u. 3 min.
26	Dinsdag	
27	Woensd.	
28	Donderd.	

ZON in Pisces of de Vischen, den 18den, op te 7 uur en onder te 5 uur.

Wumkes.nl

MAART.

Lentemaand.

1	Vrijdag	
2	Zaterdag	
3	Zondag	
4	Maandag	E.K. 's nam. 1
5	Dinsdag	uur 2 min.
6	Woensd.	
7	Donderd.	
8	Vrijdag	
9	Zaterdag	
10	Zondag	
11	Maandag	V.M. 's morg.
12	Dinsdag	3 u. 57 min.
13	Woensd.	
14	Donderd.	
15	Vrijdag	
16	Zaterdag	
17	Zondag	
18	Maandag	L.K. 's morg.
19	Dinsdag	5 uur 51 min.
20	Woensd.	
21	Donderd.	
22	Vrijdag	
23	Zaterdag	
24	Zondag	
25	Maandag	
26	Dinsdag	N.M. 's morg.
27	Woensd.	10 uur 45 m.
28	Donderd.	
29	Vrijdag	
30	Zaterdag	
31	Zondag	

ZON in Aries of den Ram, den 20st, op te 6 uur en ond. 6 u. De Lente begint.

APRIL.

Grasmaand.

1	Maandag	
2	Dinsdag	E.K. 's avonds
3	Woensd.	9 uur 47 m.
4	Donderd.	
5	Vrijdag	
6	Zaterdag	
7	Zondag	
8	Maandag	
9	Dinsdag	V.M. 's nam.
10	Woensd.	2 uur 3 m.
11	Donderd.	
12	Vrijdag	
13	Zaterdag	
14	Zondag	
15	Maandag	
16	Dinsdag	L.K. 's avonds
17	Woensd.	11 uur 42 min.
18	Donderd.	
19	Vrijdag	
20	Zaterdag	
21	Zondag	
22	Maandag	
23	Dinsdag	
24	Woensd.	
25	Donderd.	N.M. 's nachts
26	Vrijdag	1 uur 31 m.
27	Zaterdag	
28	Zondag	
29	Maandag	
30	Dinsdag	

ZON in Taurus of Stier, den 20sten, op te 5 uur en onder te 7 uur.

Wumkes.nl

MEI.

Bloeimaand.

1	Woensd.	
2	Donderd.	E.K. 's morg. 4
3	Vrijdag	uur 4 min.
4	Zaterdag	
5	Zondag	
6	Maandag	
7	Dinsdag	
8	Woensd.	
9	Donderd.	V.M. 's nachts
10	Vrijdag	12 u. 19 min.
11	Zaterdag	
12	Zondag	
13	Maandag	
14	Dinsdag	
15	Woensd.	
16	Donderd.	L.K. 's nam. 6
17	Vrijdag	uur 4 m.
18	Zaterdag	
19	Zondag	
20	Maandag	
21	Dinsdag	
22	Woensd.	
23	Donderd.	
24	Vrijdag	N.M. 's nam. 1
25	Zaterdag	u. 6 min.
26	Zondag	
27	Maandag	
28	Dinsdag	
29	Woensd.	
30	Donderd.	
31	Vrijdag	E.K. 's morg. 9 uur 8 m.

ZON in Gemini of de Tweel., den 20sten, op te 4 uur en onder te 8 uur.

JUNI.

Zomermaand.

1	Zaterdag	
2	Zondag	
3	Maandag	
4	Dinsdag	
5	Woensd.	
6	Donderd.	
7	Vrijdag	V.M. 's morg.
8	Zaterdag	11 uur 20 m.
9	Zondag	
10	Maandag	
11	Dinsdag	
12	Woensd.	
13	Donderd.	
14	Vrijdag	
15	Zaterdag	L.K. 's morg.
16	Zondag	11 uur 47 m.
17	Maandag	
18	Dinsdag	
19	Woensd.	
20	Donderd.	
21	Vrijdag	
22	Zaterdag	N.M. 's av.
23	Zondag.	10 uur 10 m.
24	Maandag	
25	Dinsdag	
26	Woensd.	
27	Donderd.	
28	Vrijdag	
29	Zaterdag	E.K. 's nam. 2
30	Zondag	uur 20 min.

ZON in Cancer of de Kreeft, den 21st., op te 3 ure 42 m. en onder te 8 ure 18 min. Langste dag. De Zom. beg.

Wumkes.nl

JULI.

Hooimaand.

1	Maandag	
2	Dinsdag	
3	Woensd.	
4	Donderd.	
5	Vrijdag	
6	Zaterdag	V.M. 's avonds
7	Zondag	11 uur 48 m.
8	Maandag	
9	Dinsdag	
10	Woensd.	
11	Donderd	
12	Vrijdag	
13	Zaterdag	
14	Zondag	
15	Maandag	L.K. 's morg. 3
16	Dinsdag	uur 51 min.
17	Woensd.	
18	Donderd.	
19	Vrijdag	
20	Zaterdag	
21	Zondag	
22	Maandag	N.M. 's morg.
23	Dinsdag	5 uur 51 m.
24	Woensd.	
25	Donderd.	
26	Vrijdag	
27	Zaterdag	
28	Zondag	E.K. 's avonds
29	Maandag	8 uur 55 m.
30	Dinsdag	
31	Woensd.	

ZON in Leo of den Leeuw, den 23sten, op te 4 ure en onder te 8 ure.

AUGUSTUS.

Oogstmaand.

1	Donderd.	
2	Vrijdag	
3	Zaterdag	
4	Zondag	
5	Maandag	V.M. 's nam.
6	Dinsdag	2 uur 11 min.
7	Woensd.	
8	Donderd.	
9	Vrijdag	
10	Zaterdag	
11	Zondag	
12	Maandag	
13	Dinsdag	L.K. 's nam.
14	Woensd.	5 uur 38 min.
15	Donderd.	
16	Vrijdag	
17	Zaterdag	
18	Zondag	
19	Maandag	
20	Dinsdag	N.M. 's nam. 1
21	Woensd.	uur 15 min.
22	Donderd.	
23	Vrijdag	
24	Zaterdag	
25	Zondag	
26	Maandag	
27	Dinsdag	E.K. 's morg.
28	Woensd.	6 uur 3 min.
29	Donderd.	
30	Vrijdag	
31	Zaterdag	

ZON in Virgo of de Maagd. den 23sten, op te 5 uur en onder te 7 uur.

Wumkes.nl

SEPTEMBER.

Herfstmaand.

1	Zondag	
2	Maandag	
3	Dinsdag	
4	Woensd.	V.M. 's morg.
5	Donderd.	6 uur 15 m.
6	Vrijdag	
7	Zaterdag	
8	Zondag	
9	Maandag	
10	Dinsdag	
11	Woensd.	
12	Donderd.	L.K. 's morg.
13	Vrijdag	5 uur 10 m.
14	Zaterdag	
15	Zondag	
16	Maandag	
17	Dinsdag	
18	Woensd.	N.M. 's avonds
19	Donderd.	9 uur 15 m.
20	Vrijdag	
21	Zaterdag	
22	Zondag	
23	Maandag	
24	Dinsdag	
25	Woensd.	E.K. 's av. 6
26	Donderd.	uur 42 m.
27	Vrijdag	
28	Zaterdag	
29	Zondag	
30	Maandag	

ZON in Libra of de Weegschaal, den 23st., op te 6 ure en onder te 6 ure. De Herfst begint.

OCTOBER.

Wijnmaand.

1	Dinsdag	
2	Woensd.	
3	Donderd.	V.M. 's av. 11
4	Vrijdag	uur 7 min.
5	Zaterdag	
6	Zondag	
7	Maandag	
8	Dinsdag	
9	Woensd.	
10	Donderd.	
11	Vrijdag	L.K. 's nam. 2
12	Zaterdag	uur 54 min.
13	Zondag	
14	Maandag	
15	Dinsdag	
16	Woensd.	
17	Donderd.	
18	Vrijdag	N.M. 's morg.
19	Zaterdag	6 u. 30 m.
20	Zondag	
21	Maandag	
22	Dinsdag	
23	Woensd.	
24	Donderd.	
25	Vrijdag	E.K. 's morg.
26	Zaterdag	11 uur 24 m.
27	Zondag	
28	Maandag	
29	Dinsdag	
30	Woensd.	
31	Donderd.	

ZON in den Schorpioen, den 23st., op te 7 ure en onder te 5 ure.

Wumkes.nl

NOVEMBER.

Slachtmaand.

1	Vrijdag	
2	Zaterdag	V M. 's nam.
3	Zondag	2 uur 38 m.
4	Maandag	
5	Dinsdag	
6	Woensd.	
7	Donderd.	
8	Vrijdag	
9	Zaterdag	L.K. 's avonds
10	Zondag	11 uur 26 m.
11	Maandag	
12	Dinsdag	
13	Woensd.	
14	Donderd.	
15	Vrijdag	
16	Zaterdag	N.M. 's av. 5
17	Zondag	uur 31 m.
18	Maandag	
19	Dinsdag	
20	Woensd.	
21	Donderd.	
22	Vrijdag	
23	Zaterdag	
24	Zondag	E K. 's morg.
25	Maandag	7 u. 38 m.
26	Dinsdag	
27	Woensd.	
28	Donderd.	
29	Vrijdag	
30	Zaterdag	

ZON in Sagittarius of den Schutter, den 22st., op te 8 uur en onder te 4 uur.

DECEMBER.

Wintermaand.

1	Zondag	
2	Maandag	V.M. 's morg.
3	Dinsdag	6 u. 58 m.
4	Woensd.	
5	Donderd.	
6	Vrijdag	
7	Zaterdag	
8	Zondag	
9	Maandag	L.K. 's morg. 7
10	Dinsdag	uur 29 min.
11	Woensd.	
12	Donderd.	
13	Vrijdag	
14	Zaterdag	
15	Zondag	
16	Maandag	N.M. 's morg.
17	Dinsdag	6 u. 49 m.
18	Woensd.	
19	Donderd.	
20	Vrijdag	
21	Zaterdag	
22	Zondag	
23	Maandag	
24	Dinsdag	E.K. 's morg.
25	Woensd.	5 u. 41 m.
26	Donderd.	
27	Vrijdag	
28	Zaterdag	
29	Zondag	
30	Maandag	
31	Dinsdag	V.M. 's av. 8 uur 50 m.

ZON in den Steenbok, den 21st., op te 8 u. 18m. en onder te 3 u. 42 m.
Kortste dag. De Wint. beg.

Wumkes.nl

Archief en Bibliotheek van Leeuwarden.

Archivaris, J. C. Singels,
zijn geopend alle werkdagen van 10—1 uur.

Friesch Genootschap van Geschied-, Oudheid- en Taalkunde.

568 gewone, 63 buitengewone, 2 eereleden en 18 donatrices.
Jaarl. contributie: leden *f* 5, donatrices *f* 3.

Mr. W. B. S. Boeles, Voorz. Jhr. Mr. F. J. J. van Eysinga en G. H. van Borssum Waalkes, Bestuurders. Dr. W. F. H. Coenen, Secr. H. Beucker Andreæ, Penningm. Mr. W. A. van Sloterdijck. Mr. A. J. Andreæ. Dr. J. A. Kappers, Bibl. en Conserv. Dr. T. J. de Boer.

Het *Friesch Museum*, tegenover de Kanselarij, is geopend Zondags van 12—4, Vrijdags van 9—4, de overige dagen van 10—4 uur. Toegang vrij voor de leden en correspondenten, met eene dame. Entrée voor niet-leden 25 ct.; voor de porceleinverzameling 25 ct. extra.

De *Bibliotheek* is voor de leden geopend Zaterdags van 10—2 uur. Aanvraag om boeken bij den Bibliothecaris.

Selskip for Fryske tael- en skriftenkennisse.

J. van Loon Jz., Foars. en Eare-foars. Waling Dykstra, Bysitter. P. A. Wilhelmy, 1e Skriuwer. J. Hornstra, 2e Skriuwer. A. J. Smeding, Skathâlder. O. Sytstra, Samler.

295 gewoane en arbeidsjende, 5 bûtengewoane en 5 eareleden.
Jierl. ynlage *f* 2.50.

Boeken kinne út 'e boeksamling oanfrege wirde by de Samler.
Het Selskip heeft de volgende Kriten of onderafdeelingen:
Ljouwert. Foars. P. A. Wilhelmy, 1e Skr. O. Sytstra, 2e Skr. L. bij de Leij. *Snits.* Foars. ....., Skr. M. H. Reidsma. *Grou.* Foars. B. Gorter, Skr. C. Wielsma, Skathr. P. van der Goot. *Joure.* Eare-foars. M. P. Troelstra, te *Schiedam*; Foars. G. E. de Boer, Skr.-Skath. F. G. Looijenga. *Frentsjer.* Foars. ....., Bys. A. Draisma de Vries, 1e Skr. Bijlsma, 2e Skr. H. van Vreeningen, Skathr. Jan Bogtstra.

Wumkes.nl

Provinciale Bibliotheek van Friesland.

Commissarissen: J. van Loon Jz. en Mr. A. Bloembergen.

Bibliothecaris Mr. J. L. Berns.

Amanuensis H. Eilers.

De *Bibliotheek*, in het paleis van Justitie, is uitgezonderd op Zon- en feestdagen, geopend 's Maandags en Woensdags van 10—3 en Vrijdags van 9—3 uur.

De Catalogus, die uit 5 deelen bestaat, met een Alphab. Register daarop, ligt ter inzage aan de Bibliotheek en is in den Boekhandel te verkrijgen voor *f* 6.50.

Boeken enz. worden naar de bepalingen van het reglement door den Bibliothecaris in gebruik gegeven.

Archief van Friesland.

Archivaris Mr. J. L. Berns.

Amanuensis H. Eilers.

Het *Archief*, thans geplaatst in een afzonderlijk gebouw aan de Tweebaksmarkt, het tweede ten zuiden van het Gouvernementshuis, is uitgezonderd Zon- en feestdagen, zoomede elken Woensdag, alle dagen van de week geopend van 's voorm. 10—12 en van 1—4 uur.

Inlichtingen nopens het gebruik worden door den Archivaris gegeven.

Buma-Bibliotheek.

Commissarissen: J. van Loon Jz., Mr. A. Bloembergen Ez. Mr. C. B. Menelda, Secret.-Ontv.

Bibliothecaris Mr. J. L. Berns.

Amanuensis H. Eilers.

Deze bibliotheek bevat de nieuwste werken betrekkelijk de Grieksche en Romeinsche letterkunde, is voorloopig geplaatst in de zaal van de Prov. Bibliotheek en op de dagen en uren als deze geopend.

De gedrukte Catalogi liggen aldaar ter inzage.

Boeken worden, op aanvraag bij den Bibliothecaris, in gebruik gegeven.

Wumkes.nl

MENGELWERK.

Wumkes.nl

Wumkes.nl

LICHTDRUK VAN EMRIK & BINGER, HAARLEM.

JONKVROUW BERBER RUERTS VAN JUCKEMA.

Wumkes.nl

Friesche Jonkvrouwen als „Maechden in den Hoeck" te Haarlem.

Sedert de Kerkhervorming in Holland had gezegevierd, en schier haren vollen eisch en beslag, ook te Haarlem, had gekregen, waren daar, in het laatst der zestiende eeuw, enkele vrome en nederige vrouwkens in die stede, die, getrouw gebleven aan de oude Moederkerke, eendrachtelijk samenwoonden, of in kleine huisjes, naast en bij elkanderen staande, haar verblijf hielden in een afgelegen gedeelte van Haarlem, later als „de Hoeck" bekend. Aangetrokken door het stille en godvruchtige leven dezer vrouwen, in Catholyken zin, waren daar weldra anderen, die, door gelijke redenen bewogen, door den zelfden geest gedreven, zich bij haar aansloten. Dit gezellig samenwonen, deze ernstige beoefening van een godvruchtig leven, deze eendrachtige toewijding aan de Catholyke Kerk, raakte met eere bekend bij de overgeblevene Catholyken heinde en verre in de Nederlanden, en bracht al meer en meer vrouwen bij elkanderen, zoodat er eerlang in haar midden eene Catholyke statie kon worden opgericht met vast aangestelden Geestelijke en met eene huiskapel, die als eene openbare Catholyke kerk

Wumkes.nl

tot het midden dezer eeuw in stand gebleven is. Ja, „de Vergaederinghe der Maechden van den Hoeck", met welken naam deze samenwoning genoemd werd, bracht het tot zekere mate van bescheiden bloei — tot aanmerkelijken bloei zelfs, als men de ongunst dier tijden in aanmerking neemt, en vormde als 't ware een brandpunt van Catholyk leven voor de verstrooide en verdrukte Catholyken dier dagen. De „Maechden van den Hoeck" waren door geene kloostergelofte gedwongen, en leefden ook niet in gemeenschap van goederen, maar vrijwillig behielden zij den maagdelijken staat, sloten zich af van de wereld, beoefenden ernstig een godvruchtig leven in groote nederigheid, vooral ook in menigerlei barmhartigheid jegens armen en afgedwaalden van den weg die ten leven leidt. En niet het minst, en in weerwil van menigerlei verstoring, vervolging, ja verjaging — zij dienden naar haar gering vermogen de Catholyke Kerke met een vurig geloof, ook door menigvuldige hulp en handreiking die zij den verstrooiden en vervolgden en in hun geloof soms verslapten of onwetenden Catholyken in de eerste eeuw na de Kerkhervorming deden toekomen, zoo Geestelijken als leeken.

Vrome dochters uit verschillende Hollandsche plaatsen, natuurlijk meest uit Haarlem en Amsterdam, maar ook van elders uit steden en dorpen, en evenzeer uit andere Nederlandsche

Wumkes.nl

gewesten — welgestelde burgerdochters en arme boeremeiskens, nederige dienstmaagden en adellijke jonkvrouwen, eenvoudigen van geest en rijk begaafden — men vond ze van allerlei stand en staat in deze samenwoning te Haarlem in den Hoek. Ook uit Friesland.

Eene van deze maagden heeft een schoon en edel en voor den nakomeling bijzonder belangrijk werk verricht, door al het gene haar als bijzonder en opmerkelijk en meldensweerdig bekend was, uit het leven der „Maechden van den Hoeck" (en waarlijk, dit was niet weinig!) bijéén te brengen en te beschrijven. Drie kwartijnen in handschrift bevatten dit werk, dat nog heden in wezen is en bewaard wordt in de boekerij van het Seminarie te Warmond. De begaafde en volijverige schrijfster, die voor bijna 250 jaren dit uiterst merkweerdige werk samenstelde, en alles nauwkeurig opschreef uit hare eigene herinneringen van 't gene zij in een lang leven had ervaren, of kende en wist uit de mededeelingen en verhalen van hare medezusters, ook uit de overleveringen van honderd jaren vroeger, die van geslachte tot geslacht onder de maagden zorgvuldig en getrouwelijk waren bewaard gebleven, heette voluit Catharina Jansdochter Oly, in het dagelijksche leven Trijntje Jans genoemd. Zij was uit eene welbekende, eerzame Amsterdamsche burger-

Wumkes.nl

maagschap gesproten, en te Amsterdam geboren ten jare 1585.

Een schat van kennis ligt er opgestapeld in deze drie dikke boekdeelen. Ja, inderdaad een schat van allerlei bijzonderheden, van menigvuldige wetensweerdigheden op verschillend gebied, heeft de veerdige penne dezer eerweerde maagd bijeen geschreven. Zoo bericht zij ons, als ter loops, bij de levensbeschrijvingen harer medezusters, velerlei zaken uit den woeligen tijd van de Kerkhervorming en van de eerste helft onzes oorlogs met Spanje. Zelfs nog uit vroegeren tijd, uit de dagen (om de eigene woorden der schrijfster te gebruiken) toen „de H. Kercke ende cloosters nog in haer fleur waren", deelt zij ons menig belangwekkend bericht mede. Verder meldt zij ons van trouw geblevene, en dies verjaagde en vervolgde Geestelijken, van de eerste huiskerkjes, van „treflicke Catoliken die de Priesters Godts in haer huys ontfingen". Ook vele en dikwijls belangrijke geslachtkundige aanteekeningen vinden wij in het handschrift van Trijntje Jans, met allerlei bijzonderheden over de burgerlijke en de staatkundige zaken dier tijden, en vooral veel bijzonders aangaande het eigenaardige kloosterachtige leven, dat door „de Maechden in den Hoeck" te Haarlem werd geleid.

Aangrijpend en roerend is somtijds het verhaal van 't geen die vrouwen weêrvaren is in

Wumkes.nl

haar veelal zeer bewogen leven, zoowel in hare jeugd, als zij nog „in de wereld" waren, als nadat zij in „de vergaederinghe" waren opgenomen. Waarlijk stichtend voor het eenvoudige hart, is veel van 't geen Trijntje Jans ons bericht, betreffende het geloof, de toewijding, de dienende liefde, het leed, den strijd der „Maechden." En alles is zoo ongekunsteld, men gevoelt het, zoo trouw en slechtweg naar waarheid voorgesteld, dat men, al lezende in dit handschrift, het haast niet weer ter zijde leggen kan. Trouw en slechtweg naar waarheid; immers verzwijgt Trijntje ons geenszins wat er afkeurensweerdig en verkeerd was in de handelingen van hare medezusters of van andere tijdgenooten — zooals uit een enkel voorbeeld, hier beneden medegedeeld, blijken kan.

Het eigene standpunt dat de schrijfster op kerkelijk gebied inneemt, verhoogt nog in groote mate de belangrijkheid, ja, de aantrekkelijkheid van dit werk, zoo voor Roomsch als Onroomsch. Immers, hoe weinigen van deze laatsten zien ooit de keerzijde van den gedenkpenning uit het leven onzer voorouders, omstreeks den jare 1600; noch lezen ooit de keerzijden der bladen uit onze geschiedenisboeken van veertig jaren voor, en veertig jaren na dat tijdpunt.

De WelEerweerde Heer J. J. Graaf, Deken

Wumkes.nl

en Pastoor te Ouderkerk aan den Amstel, leert ons het werk van Catharina Jansdochter Oly bijzonderlijk en nauwkeurig kennen, in geheel zijnen merkweerdigen inhoud, in een opstel door hem geschreven onder de hoofdinge: *Uit de Levens der „Maechden van den Hoeck" te Haarlem*, geplaatst in het zeventiende en het achttiende deel van de *Bijdragen voor de Geschiedenis van het Bisdom van Haarlem*, Haarlem, 1891 en '93. Door talrijke uitgebreide uittreksels en aanhalingen, genomen uit het oorspronkelijke handschrift, en door menigvuldige aanvullingen, uitbreidingen en opmerkingen, geeft de Eerw. Heer Graaf een volledig overzicht van het voornaamste dat het handschrift bevat. Ook de volgende zaken, sommige Friesen en Friesinnen aangaande, zijn, voor een gedeelte, daaruit genomen.

In het werk van Trijntje Jans wordt namelijk ook melding gemaakt van eenige Friesche adellijke jonkvrouwen, die als „maechden" te Haarlem „in den Hoeck" hebben gewoond, en, als leden van de „Vergaederinghe", aldaar haar leven hebben doorgebracht. Het een en ander, deze jonkvrouwen betreffende, komt mij bijzonder en merkweerdig genoeg voor, om het mijnen hedendaagschen volksgenooten te laten lezen, en hunne aandacht daarop te vestigen. Zoo lezen wij dan in het handschrift:

Wumkes.nl

„Lucia Francisco Dekema. (1) Desen is van gheboorten uut Vrieslant, van groten adel. Haer grootvader was raetsheer van den Coninck van Spaenjen, van grote tijtlicke middelen ende aensien; maer dat boven al te prijssen was, seer oprecht Catolijk, vierich, iverich in sijn geloof ende seer Godsvruchtich, voedende sijn kinderen hierin op, ende vorder in duecht ende eer; noch hem en mocht geen meerder swaricheyt overgecomen hebben, als dat hij daer in niet en soude volhert hebben (alhoewel het, Godt betert, achternae gebuert is, dat de eene soon, liefhebbende het tijtelick proffijt, sijn gheloof verlaten heeft). Maer dese Francisco Dekema in de trobbele tijt (2), als de gueserie int lant quam, is met sijn Godsvruchtige huysvrouw ende kinderkens ghetrocken uutlandich, naer Vranckrijk, seer armelick daer sijnde. Mitsdien sijn edeldom, kloecheyt des verstants, begaeft int schrijven, de wetenschap hebbende van verscheyde taelen, werden Petegoog (3) van den Hertoochsoon van Loreynen (4), onderhiel met sijn winst sijn huisgesin. Een grote verandering: dengeene dien sijn sone van petegoge mocht laeten leeren,

(1) Zie de Aanteekeningen hierachter, bladz. 35.

(2) Zie de Aanteekeningen hierachter, bladz. 36.

(3) Paedagoog, opvoeder, leeraar bij jongelieden van aanzienlijken huize, thans wel „gouverneur" genoemd.

(4) Lotharingen; in het Fransch *Lorraine*.

Wumkes.nl

ende van veel diensbode ghedient worde, was hier een dienaer ende leermeester van een ander. Noch quam hem meerder swaricheyt over, mitsdien sijn huysvrou (5) stirf, latende achter ses cleyne kinderkens; bleef een bedroefde vader. Trok daerna te Cuelen metterwoon, kreech doen wat van sijn tijtlicke middelen." —

Frans Dekema is later, na velerlei wederwaardigheden, en na het verlies van drie zijner kinderen, in kommervolle omstandigheden te Keulen overleden, drie weeskes in berooiden staat achterlatende. Deze edelaardige en vrome man, ook een ware Stand-Fries, een edeling, trouw aan zijn geloof en zijnen vorst, wiens standvastigheid alle eerbied, wiens levenslot alle deernis wekt, mag zoowel een martelaar genoemd worden als menig ander, die zijne geloofsovertuiging met zijn bloed en leven bezegeld heeft. Immers, al heeft men Frans Dekema zijn bloed en zijn leven niet kunnen ontnemen, zoo heeft hij toch zijnen stand en staat, zijn huis en hof, zijn erfdeel en naam, zijne vrienden en magen, ja, zijn dierbaar vaderland moeten laten, om, als een droeve balling, in een vreemd land bij eenen vreemden vorst met vrouw en kinderen in dienstbaarheid te leven, en later in menigerlei bezwaar en velerlei kommer, in den vreemde

(5) Dit was zijne eerste vrouw Gerlant Hemmema.

Wumkes.nl

het moede hoofd ter ruste te leggen. Eere zij zijner gedachtenisse!

Drie weeskes liet Frans Dekema te Keulen achter. Zijn dochtertje Lutske was een daarvan. Deze „kreech te Cuelen grote kennisse aan de Closter-Bagijntjes, ende besonders aen de Clarissen (6), horende die Sermonen in die selfste. (7) Van jongs aen grote begeerten hebbende om een Claris te worden, maer de joncheyt der jaeren beletten haer. De vader stirf te Cuelen, ende bleven over met haer drie weeskens, waerdoor haer de vrienden in Vrieslant ontboden. Sij hadt soo gaering (8) gegaen int Closter van de Clarissen, maer mitsdien sij eerst 16 jaer oudt was, en mochten sij haer niet innemen. Met grote droefheyt trock sij naar Vrieslant, behoudende haer goede begeerten. Ende die Clarissen versterckten haer met geestelicke brieven. In Vrieslant comende, quam metterwoon bij haer Catolyke mue, haer vaders suster, maer had veel moeyelicheyt van haer vaders broeder, dien haer voocht was, ende ketters. Hier sijnde behiel haer goede begeerten van Claris

(6) Waarschijnlijk hebben deze kloostervrouwen wel barmhartigheid aan de weezen gedaan, wel hulp en handreiking hen bewezen.

(7) Dat is: zij hoorde de prediking in de kerk van het Clarissen-klooster.

(8) Zoo schrijft Trijntje Jans hier en elders, in stede van „gaarne."

Wumkes.nl

te worden inwendich, ende sprack het oock dickmaels uut, maer mitsdien sij jonck waer ende seer levendich als sij was bij de jonge lieden, soo en acht men het niet; ja, worde versocht van twee treffelicke edelmans die goed Catolyk waren, ten houelick. Den eenen was de broeder van de vier gesusters van Eminga (9), dandere haer naeste neef, maer gaf dickmaels te kennen dat sij begeerden geestelick te worden. Maer immers doort aenstaen van Joncker van Eminga quam soo verre, soo het sake waer sij niet geestelick worde, niemant anders soude trouwen als hem. Hier en tusschen quam Mr. Claes Wiggerz. (10) in Vrieslant, ende sij gaf sijn E. te kennen haer goede begeerten, welcken daer seer in verblijt was, haer nodende dat sij in Hollant soude comen, welcke presentatie haer sonderling aengenaem was, maer en wist niet hoe sij hetselfde int werk stellen soude, want sij soo nau benaest werden. Tis gebeurt dat sij eens soude trecken nae haer moeders vrienden, weinig myle van haeren huyse, hebbende bij haer twee getroude nichten. Hierop was de mue gerust. Wat geweest hebbende, trecken de vrienden naer huys, ende sij heymelick nae Lieuerden om also naer Holland te trecken — — —

(9) Van dezen jongeling is herhaaldelijk sprake in het H.S. Hierachter, op bladz. 14, vindt men naders van hem.

(10) Zie de Aanteekeningen hier achter, bladz. 36.

Wumkes.nl

quam te Haerlem aen duysent vijf hondert negen en negentich, Vrijdachs voor Pinckster, bleven aldaer tot na het octaef vant H. Sacrament." —

Natuurlijk werd Lutske spoedig door hare moei en haren oom gemist. Men zocht haar overal in Friesland bij de vrienden, „maer en was met haer Salighmaker daer niet te vinden; daer na werden ontwaer (11) sij nae Hollant was, werden met gewelt daer van daen gehaelt. Alsdoen was sij oudt 20 jaer. Niet lang in Vrieslant geweest hebbende, ontliep weder haer vrienden, comende tot Haerlem, om daer te blijven."

Lutske verviel nu te Haarlem tot armoede, zoodat zij hare sieraden, onder anderen een gouden halsketting, verkoopen moest voor haar levensonderhoud. Immers haar oom en voogd onthield haar heur erfdeel, wederrechtelijk. Maar hare jongere zuster Berber, die, naar 't schijnt, eene kloeke jonge maagd was, wist deze zaak in orde te brengen. Trijntje Jans beschrijft dit in deze bewoordingen:

„Doch Godt gaf haer suster Barbera Dekema wijsheyt ende vromicheyt soo dat sij om haer 17 jaren volcomen ontslagen worden vant gerecht om niet langer te staen onder voochten, ende steldent int recht tegen haer voocht, won hetselfde, soodat sij voor haer en haer

(11) Gewaar.

Wumkes.nl

suster Lucia vercreegh een groot deel van haer tijtlicke middelen, dien haer onrechtvaerdelick onthouwen waren. Ende alsoo had dese bruyt Christi van waer sij rijckelick mocht leven en een ander mededeelen." —

Lutske Dekema heeft, na hare rustelooze en veelbewogene jeugd, haar leven als Geestelijke Maagd te Haarlem versleten. Niettegenstaande van haar staat aangeteekend dat zij in hare jonge jaren „seer levendich was bij de jongelieden", verviel zij weldra tot zware droefgeestigheid, die haar veertig jaren lang hevig gekweld heeft. Eindelijk is zij, ruim 70 jaren oud, ten jare 1649 te Haarlem overleden. —

Eene tijdgenoote van Luts Dekema en eene medezuster in de „vergaederinghe in den Hoeck" te Haarlem, was eene andere edele Friesin, Parck Aylva, die als „Parck van Alve" door Trijntje Jans in haar HS. vermeld wordt. In die bladen staat van haar te lezen:

„Dese is van geboorten uut de Woude in Vrieslant. Den vader genaemt (S)ierck van Alve ende de moeder Sybrich van Rodes ([12]), van treffelicken adel ende rijck van tijtlick goedt. Hadden samen in haer houwelick wel negen kinderen. Ende mitsdien de Catolycke religie in Vrieslant gans verflaut was ende de ketterie seer floreerden, soo is de vader

([12]) Zie de aanteekeningen hierachter, op bladz. 36.

Wumkes.nl

met een groot officie van de ketters begifticht, tgeen de moeder seer tegens haer sin was; maer immers hij behiel 't om de eer ende tijtlick proffijt. Hier nae is van Godt besocht met de pestilentiale sieckte ende is daer aen gestorven sonder eenich belijdinge van sijn geloof. De moeder ginck uut den huys met de kinderen, maer niemant van de bueren wilden haer in den huys ontfangen, soo dat sij met haer kinderen ginck in de kerck. Daer nae worden een van de bueren met barmherticheyt beweegt, dien haer in den huys nam. Ende als eimant de peste kreech, bracht men dan int vierige huys ([13]); desgelijcks kreechse ook de moeder ende stirf sonder Priester oft belijdinge des geloofs. Daer bleven twe sonen over ende dese dochter, anders stirf 't gehele huys leech, soodat een van de vrienden comende uut een andere plaets, ginck in dat huys van voren tot achteren ende vont geen menschen.

„Dese had mede die gave Godts met veel open gaten ([14]), ende was daer soo miseraebel aen dat het een schrik waer om te sien; immers beterden weder, maer storten weder

---

([13]) Dat is: in het besmette huis van de Aylva's.

([14]) „De gave Gods" is eene oude benaming, nog uit de middeleeuwen dagteekenende, voor de pestziekte.

„Met veel open gaten" = opene wonden, van de etterbuilen, daar de pestzieken aan lijden.

Wumkes.nl

in de sieckte, dan heeft noch weder haer gesontheyt gekregen, ende is met haer twe gebroeders toter salicheyt gespaert. Hier nae is sy metterwoon gecomen bij haar moey, en is met haer nichte opgevoet als oft susters waeren (dese nichte was dengene dien achterna ten houwelicke creech die jongste broeder van de vier gesusters van Emminga ([15]). Deze moey ende nichte waeren gues ([16]); de moey is wederom hertrouwd ende kreech een oprecht Catolyk edelman dien oock seer devoot waer alsof hij een geestelick man geweest had, doende veel goets in huys ende onder dat geslacht. Ende daer beneffens als overquam in Vrieslant den E. dienaer Godts Mr. Claés Wiggerz. is ten huyse van desen Godtvruchtigen edelman met groote liefde ontfangen, ende veel goets in huys ende onder anderen gedaen, maer namentlijck in dese Parck Alve aennemende simpelijcke het H. Catolike geloof, daer sij naederhand seer oprecht in was ende een godvruchtig leeve.

„Out sijnde omtrent veertich jaeren is van Godt beweecht om Hem te dienen in de suyverlicke maechdelicke staet. Alsoo de maech-

---

([15]) Van dezen jongeling wordt herhaaldelijk gewag gemaakt bij de levensbeschrijvingen der Friesche adellijke maagden. Zie bladz. 10 en bladz. 20.

([16]) Dat is: Gousch, van de partij der Geuzen of Hervormden.

Wumkes.nl

den van Emminga nichten waeren, hebben haer genoot eens te Haerlem te comen omde gelegentheyt te sien, soo is sij overgecomen omtrent Sinte-Catriena.

Die nichten woonden doen ter tijt int achterhuys van Sint-Anna, ende dan quam sij met haer te kercken in den Hoeck, ende te biechten bij den E. Dienaer Godts Mr. Cornelis Arentz. Sij meynden maer te comen om de gelegenheyt eens te sien ende dan weder nae Vrieslant te trecken. Maar sijn E., kennende dat haer treck goet was om Godt te dienen, ende dat het wederom trecken nae haeren vaders lant haer schadelick soude sijn, onderginck haer met goede vermaningen ende onderwijsinghe dat sij sulks niet soude doen," enz.

Jonkvrouwe Parck Aylva is dan ook te Haarlem gebleven, waar zij als Geestelijke Maagd in den Hoek, haar leven godvruchtig en in 't doen van velerlei barmhartigheden heeft voleindigd. Zij stierf „oud synde ruim 70 jaeren, haestich aen een beroerte, ten jare 1638, 25 Septembris."

Nog worden van twee andere Friesche jonkvrouwen sommige levensbijzonderheden medegedeeld in het Handschrift van Trijntje Jans. Het zijn de twee zusters Biuck en Jey (van) Sytsama ([17]). Met deze Friesche namen weet

([17]) Zie de Aanteckeningen hierachter, op bladz. 37.

Wumkes.nl

Trijntje Jans weêr geen weg; zij verbastert ze dus maar weêr, en schrijft *Bibyaentgen* en *Juliaentgen*. Ook den geslachtsnaam verknoeit zij tot *Sixema*, schrijvende als volgt: „Bibyaentgen ende Juliaentgen Sixema. Dese sijn van geboorten uut Vrieslant, een stadt genaemt Dockum, alwaer ons heylig patroon, den Heyligen Bonifatius gemartiliseerd is. Den vader heten Heinricus Sixema, de moeder Heste Eminga ([18]), waeren van groten adel, rijck van tijtelicke middelen, oprecht Catolijk, seer godtvruchtig, welcken doen ter tijdt veel was, mitsdien de ketterie in haer eerste opcomen der floreerden, de Catolijcke verdrukt werden, bijnae geen Priester oft kerckelicke exercitie was te becomen. Sij hadden samen in haer houwelick twee sonen ende twee dochteren. De oudste was Bibyaentgen ende de jongste Juliaentgen. De oudste was seer cloeck van verstant, frey van persoon, verciert met veel gaven, waerdoor sij aengenaem was bij de menschen, maar was voor een eelder ([19]) liefhebber vercoren, te weten Godt Almachtig. De jongste was cleyn van verstand, onnosel, onbegaeft na de wereld ([20]). De vader van

([18]) Zie de Aanteekeningen hierachter, op bladz. 37.

([19]) Dat is: edeler.

([20]) Dit wordt bevestigd in het Stamboek van den Friesschen adel, waar bij den naam van Jonkvrouw Jey van Sytsama staat aangeteekend: „Zij was niet wel hij haar verstand."

Wumkes.nl

dese twee gesusters was de sustersoon van de vier gesusters van Eminga, een seer wijs godtvruchtig man van jongs op. Alsoo sijn twee nichten ([21]), Eeltgen en Annetgen Sixtus van Eminga haer begaven tot geestelycke leven nae Haerlem, hadden hierom veel te lijden van haer vader. Maer dese neef, alhoewel hij nog jonck was, door sijn godtvruchticheyt ende wijsheyt setten de vader sijn oom ter neder, ([22]) soodat de vader goedertierender worden tot sijn dochters, haer besorgende van haer nootdruft met liefde.

Biuck en Jey Sytsama (Bibyaentgen en Juliaentgen Sixema) hebben haar leven te Haarlem als Geestelijke Maagden voleindigd. Eerstgenoemde is aldaar overleden 3 October 1648, en is „buyten Licuerden in het dorp te Hantumhuysum begraven bij haer vader." —

Uitvoeriger mededeelingen vinden wij betreffende vier gezusters Eminga, jonkvrouwen van edelen Frieschen bloede, Eelck, Anna, Doedt en Trijn met namen. Deze vier zusters zijn allen reeds als jonge maagden toegetreden tot de „Vergaederinghe in den Hoeck", en hebben allen tot in haren ouderdom, tot aan haren dood, als nederige „klopkens", in de beoefening

([21]) Zie de Aanteekeningen hier achter, op bladz. 38.
([22]) Zie bladz. 20 en 21 hierachter.

Wumkes.nl

van haren godsdienst en in het vervullen harer plichten, te Haarlem haar leven volbracht. Bovenal vinden wij van deze vier zusters Eminga vermeld hare groote nederigheid en „versterving" gelijk Trijntje Jans het noemt. Ook hare bekwaamheid in het genezen van het kwaadaardig hoofdzeer, dat als eene bijzondere gave vermeld wordt, die haar alleen eigen was. Zij ontzagen zich niet de vuilste wonden en etterbuilen eigenhandig te reinigen en te verbinden, te zuiveren en te helen — alles uit Christelijke barmhartigheid. Ongetwijfeld heeft het voorbeeld, zeker ook wel de aanmaning dezer aanzienlijke edelvrouwen, menige Friesche jonkvrouw, uit hare maagschap en bekenden, er toe geleid om, gelijk zij, als Geestelijke maagd te Haarlem haar leven te volbrengen.

Onder vele andere levensbijzonderheden van deze vier zusters Eminga, hier en daar in het HS. van Trijntje Jans verspreid, lezen wij daarin, als hoofdzaak, het volgende:

„De vader was ghenaemt Sicxtus van Emengha, ([23]) ende de moeder Catarina van Roorde, same van de outste adel, bij de elf hondert jaren, seer treffelick Catolyck als oock haer geslacht. Sijn te samen in haer houwelijck van Godt begaeft met twe soonen ende vijf dochteren. Ende de moeder is ghestorven als

([23]) Zie de Aanteekening hierachter, op bladz. 38.

Wumkes.nl

haer kinderkens noch jonck waren. Ende de vader is ghebleven bij sijn kinderen, sonder weder te trouwen, sijnde daerover als vader ende moeder. Desen was wonende in Vrieslant, een weinigh buyten Franeker, op een groot huys, genaemt de Schingel. Sij hadden grote begeerte om nae Brabant te trecken in een closter; maer haer vader riet haer af, seggende: kinderen, ghij en soude daer niet vinden 't geen ghij soekt; ick weet hoe 't in de closters pleech toe te gaen; maer sij bleven volhardich in haer begeerten soo datet de vader consenteerde. Maer sij daernae verstaende datter in Brabant veel oorloch was, saegen 't wat aen. Hierentusschen quam den E. dienaer Godts Mr. Claes Wiggerz., welcke verstaende haer goede begeerten, gaf haer te kennen die goede gelegentheit van de begonnen vergaederinghe te Haerlem. Sij verteldent haer vader, versoeckende oorlof, als met haer Mr. Claes; maer en condent niet krijgen. Hiernae hebben dese twe gesusters oorlof ghevraecht aen haer Edele vader om bij haer vriende spelen te vaeren, ende hoe lang het hem beliefden. Gaf terstond consent, ende dat sonder tijt te stellen, soo lange als sij begeerden. Naemen met blijtschap dit consent aen, wetende haer voornemen. De vader meinde dat sij nae haer vriende voere, maer sij naemen haer reys nae Hollant. Coomende te Harlingen, soo

Wumkes.nl

werden haer gheseidt dat haer joncste broeder daer was, welcke langhe jaren buitens lant gheweest hadt (dien sij seer liefhadden). De naetuerlicke affectie trocken seer om hem te spreken, maer de liefde Godts verwon de genegentheit van den benedensten mensch, om door 't aenspreken niet belet te worden in haer goede voornemen. Sij quaemen in Hollant, sijnde eerst te Amsterdam bij den E. Heer Mr. Sybrant ende Heer Jan Gose, dien haer daer gaering ghehouden hadde (wesende daer tuys bij de godtvruchtige weduwe Ael Gerrets) maer porden al voort nae Haerlem, want daer was haer roep. De vader hoorende dat sij nae Hollant waeren, nam 't seer qualijck, stierende haer joncste broeder daer nae toe om haer tuys te haelen; dien bij haer comende gaf haer te kennen het ongenoegen haers vaders. Sij gaeven voor antwoort, dat men lanck genoech gesien hadt wat sij sochten, ende nu gevonden 't geen sij begeerden; dat hij verlof voor haer wilde verwerven; maer de broeder, ontsiende sijn vader, en wilde niet nae huys trecken of sij mosten toeseggen dat sij soude volgen. Welck sij deden. Hierentusschen werden de vader seer opgemaeckt van sommige vleselike mensche, die geen kennis hadde van den geest. Immers, tot haer voordel voechdent Godt dat een treffelick wijs godtvruchtich Edelman de

Wumkes.nl

vaders . . . . (24) soon quam bij sijn oom van Emingha, hem met soo treffelicke godtvruchtige redenen ondergaende, dat al sijn tooren sette. (25) Ende sij samen tuys comende kregen lichtelijck oorlof om te Haerlem metterwoon te trecken. Dan haer quam noch een grote strijt aen, te weten dat de Catolycke haer niet wilde laten gaen door den geestelicken dienst ende hulp welk sij daervan hadden. (26) De Priesters Godts vielen haer oock teghen, jae oock mede Men E. H. (27) Vicarius Sasbout, begeerende dat sij soude blijven om de hulp en dienst welke sij de Priesters Godts dede en vordering haers naeste; als sij wech trocke, soo weinig hulp van andere was, overmits 't lant aldaer (28) soo desolaet waer van goede menschen. Maer sij ter andere sijde Men Eerwaerdichste Heer te kennen gevende de verporringe en beweginge van den H. Geest, ende daer beneffens haer krancheyt dat sij 't qualijck in haer ouders huys bij haer vriende conden opgaen, riet haer dat

(24) De naam van dezen edelman is in het handschrift oningevuld gelaten. Men vergelijke bladz. 16 en 17 hiervoren, waar hij „Heinricus Sixema" (Haringh Sytsama — zie Aantcekening 17 en 18) genoemd wordt.

(25) Dat zijn toorn geheel bedaarde.

(26) De Catholyken in Friesland genoten dienst en hulp in geestelijke zaken van de Jonkvrouwen Eminga, en wilden haar dus gaarne houden, zagen haar ongaarne naar Holland gaan.

(27) Mijn Eerwaardigste Heer.

(28) Te weten: Friesland.

Wumkes.nl

se haer eyghen vorderinghe soude soecken; welke sij deden. Treckende samen te weten Eeltge en Annetge Sicxtus van Emingha nae Hollant, comende S. Jans avont te Haerlem in 't jaer ons Heeren 1594. De suster Doetge Sicxtus is gevolcht 1603, ende Trijntge Sicxtus de joncste suster is gecomen 1609 . . . . Nu sijnde onder de maechden gaeven haer tot alle ootmoedige verworpe wercken als een van de minste: de vaeten te wasschen, ketel te schueren en diergelijcke; ([29]) gingen met de kan om melck, jae naemen aen dat sij 't drincken soude besorghen. Men haelden doen ter tijts het dunne bier selfs uut de brouwerij. Dit droeghen sij in een vat op een burry; gingen daer wel mede langs de marckt oft principaelste van de stadt, niet eens haer schaemende, maer verblijt sijnde dat se om de liefde Christi haer mochten vernederen. 'T gebuerden in 't beginsel eens op een tijt datter een treffelick Edelman uut Vrieslant haer quam besoecken, vraegende nae de joffroue van Emmengha. Een van haer tween liet hem selfs in; maer doordien sij nae haer werck verworpen ghecleet was, en kende sijn Edelheit haer niet. Sij seiden: beliefden 't sijn E. wat te wachten, sij soude haer doen coomen. Haer selven wat

---

([29]) Zie de Aanteekening hierachter, op bladz. 39.

Wumkes.nl

op palleerende ([30]) quam voor, werdende van den Edelman feestelijcke gheert. Hij wech sijnde, verfoeyden (zij) de werelt noch meerder als te vooren, omdat se sach, dat meerder de kleeren als de persoon gheeert werden. Voorwaer een grote veranderinghe in dese bruide Christi, dat dengeene die in haers vaders huys van meises en knechses plegen ghedient te sijn, ende nau een hant in coud water te steken, nemen nu op de verworpenste wercken, soodat se meer schenen arme dochters te sijn als soo treffelicke Edele dochters. Bedeckte langhe jaeren haer afcoomst door ootmoedicheyt, ter tijt dat het uutquam door Men Eerwaerdichste Heer Sasbout, wien in haer vaders huys ghelogeert sijnde, verstont dat sij nae Haerlem waren ghetrocken metterwoon. Tuys sijnde daerna tot sijn nicht Lijsbet Jans Boggen, alwaer sij woonde in de achterkamer, liet vernemen nae haer afcoomste, verstont dat sij die dochters ware, gaft te kennen haer Edele treffelicke afcoomst. 'T geen haer moeilick was, dat se bekent worde." —

Op eene andere plaats in het Handschrift staat het „sermoon" opgeteekend, dat gehouden werd op de uitvaart (bij de begrafenis) van

([30]) Een weinig gebruikelijk bastaardwoord, dat in Van Dale's Woordenboek vermeld staat als: „Paleeren, opschikken, versieren.

Wumkes.nl

Anna Sixtusdochter van Eminga. Daar worden bijzonderlijk geprezen de „barmherticheyt ende uutvloeyentheyt tot haer evennaesten . . . met schaede van haer tijtelicke goet", die haar eigen waren. En dan volgt: „Als bij exempel., daer was een huys te coop, staende in 't midsen van den hoeck ofte de vergaederinghe; soo verschenen daer oorsake, dat het in peryckel waer, datet soude comen in anderen haer handen, ([31]) also de vergaederinghe bekrenckt, mitsdien sij soude in haer woninghe vaneen werde ghescheiden. Dese E. dit vermerckende was daer seer in begaen ende sorgvuldich om dat te beletten, haer best doende, jae liever veel gelt gevende van haer eygen boven die waerdij, als dat de vergaederinghe soude in enich peryckel coomen."

„Suster Annetgen" heeft dan ook inderdaad dat huis gekocht. Immers in het Stedelijk Cohier van Haarlem vinden wij aangeteekend van een der huizen aan de Bakenessergracht aldaar, die gedeeltelijk de voorzijde van „den Hoeck" uitmaakte: „Anneken Sixtus, eygen, getaxeerd CXXX £, vrij".

Van Sixtus van Eminga, vader der vier gezusters in den Hoek, vinden wij nog verder in het Handschrift het volgende opgeteekend:

([31]) Namelijk in de handen van Niet-Catholyken..

Wumkes.nl

„Sicxtus van Emmengha wonende in Vrieslant een weinich buyten Franeker op een groot huys ghenaemt te Schingel, ([32]) van de outste adel, bij de elf hondert jaren. Dese om sijn staet ende toeghedaenheyt tot de Coninckllijcke majesteyt van Spaengen, is ghegeven een groot officie dat hij soude wesen een volmachtige, tot dienst en hulp van de lantlieden ende 't gemeene welvaeren. Dan overmits de trubbele tijt opstont ([33]) ende daer veel rebelle waere, heeft weinich cunne vorderen maer veel moeten lijden, soodat hij gevanghen is geweest, ende veel schaede aen sijn tijtelick goet gheleede; was daer seer patientich in, voor ooghen neemende 't exempel van den Propheet Job; was gheweldich in de haet der ketters om de volstandicheyt sijns gheloofs; ende hadt hij haer willen toevallen, soude ([34]) hem grote officie ghegeven hebben, maer en wilde geensins Godt of sijn Catolyck Coning ontrou sijn. Dese als hij nog jonckman was, wesende in vremde landen, hadt Calvinus wel ghesproken, ghewandelt ende hem bij de handt gehadt; aen wien hij sulcks ([35]) gesien hadde, dat hij een schrick van de ketterie had ghekregen ende soo groten afkeer, dat hij daer niet mocht

---

([32]) Zie Aanteekening 23 hierachter, op bladz. 38.

([33]) Zie Aanteekening 2 hierachter, op bladz. 38.

([34]) Lees: zouden zij hem.

([35]) „Sulcks" = zoo iets bijzonders.

Wumkes.nl

van hooren — — —. Hij hadt voor een goede ghewoonte, dat hij 's avonts tegen sijn kinderen seyde: *Godt wil u ghebenedien*, haer toewenschende, als sij nae haer rust ginghen, de godtlicke benedictie."

Behalven de bovengenoemden is ons nog eene adellijke Friesinne bekend, die als „geestelicke Maechd" te Haarlem geleefd heeft. Uit het HS. van Trijntje Jans kennen wij haar niet. Daarin staat zij niet vermeld, om de eenvoudige reden dat zij overleden is na den dood van die schrijfster. Deze laatste nu was gewoon eerst dan de levensbeschrijvingen harer medezusters te boek te stellen, als dezen den tol der natuur hadden betaald. Dies vermeldt zuster Trijntje niets van Jonkvrouwe Berber Juckema, wijl deze nog leefde toen gene stierf. Maar in het Stamboek van den Frieschen Adel staat zij vermeld als: „Klop ([36]) te Haarlem." Haar volle naam was Berber (ook wel Barber en voluit Barbara geschreven) — Berber Ruertsdochter (van) Juckema. Zij was eene dochter van den Frieschen Edelman Ruert Werps (van) Juckema en diens echtgenoote Berber Fransendochter (van) Dekema. Haar grootvader aan moeders zijde was de edele en standhaftige Frans Dekema, wiens droeve lotgevallen hiervoren op bladzijden 7 en 8 vermeld staan. Hare moei (zuster van hare moeder)

([36]) Zie de Aanteekening hierachter, op bladz. 39.

Wumkes.nl

was de vrome Jonkvrouw Luts Dekema, ook hiervoren op bladz. 9 als geestelijke maagd vermeld. Vermoedelijk is deze het wel geweest die hare nicht naar Haarlem heeft getrokken, tot het geestelijke leven haar geleid. En zeer zeker heeft Jonkvrouw Berber zich bij hare moei Luts bijzonderlijk aangesloten, en haren steun genoten.

Al verliep het leven der Geestelijke Maagden ook in groote nederigheid en ingetogenheid, al waren zij zelven ook schier vergeten bij de wereld, en al zouden wij van het grootste getal dier vrome vrouwen thans weinig of niets meer weten, zoo Trijntje Jans ons hare namen niet bewaard had, hare levensbijzonderheden en lotgevallen ons niet beschreven had, zoo is toch de beeldtenis van Jonkvrouw Berber Juckema bewaard gebleven en tot ons gekomen. Die beeldtenis, eene zeer schoone schilderij, is heden ten dage het eigendom van Jonkvrouwe M. C. van Sminia, dochter van wijlen den Frieschen Geschied- en Oudheidkundige Jonkheer Mr. Hobbe Baerdt van Sminia, en echtgenoote van den Heer A. H. van Slooten, Grietman van Rauwerderhem, op Jongama-state te Rauwerd. De afbeelding in lichtdruk, welke dit opstel versiert, is naar die schilderij genomen.

Jonkvrouw Berber is hier voorgesteld als Geestelijke Maagd. Dit tuigt hare kleeding,

Wumkes.nl

zoowel als het geopende kerkboek in hare hand, de rozekrans tusschen hare vingers (op de nevensgaande prent ten naastenbij onzichtbaar), het kruisbeeld aan den wand. Een bijzonder gewaad, eene eenvormige kleeding, haar alleen eigen, droegen de Maagden in den Hoek te Haarlem niet. De ongunst dier tijden belette haar daarin. Maar geen geweld kon haarlieden verhinderen zich zoo eenvoudig en nederig, zoo stemmig mogelijk te kleeden. Zóó ook zien wij Jonkvrouw Berber hier afgebeeld. Geen wereldsche praal, geen enkel sieraad van goud of van edelgesteente, geen fijn bontwerk, geen pluimen, geen kant wordt door haar gedragen, ofschoon anders de kleeding der Friesche Edelvrouwen van haren tijd daarmede als overladen was. ([37]) Integendeel, eenvoudig en degelijk, effen en strak is haar gewaad, van zware, zwarte stof gemaakt. Effen en strak, maar van het fijnste lijnwaad zeker, en ten reinsten wit is haar opstaand halsboordje, hare platte, ronde halskraag, haar eenvoudig mutske, dat het hooge, edele voorhoofd onbedekt laat, het smalle, kleine oorijzerke geheel verbergt. Boord, kraag en muts zijn niet geplooid, en niet met kant omzet. Integendeel, alles aan hare kleeding is zoo

([37]) Men zie bijvoorbeeld de beeldtenis van hare moei, van Jonkvrouw Anna (van) Juckema, gelijk die te vinden is in De Vrije Fries, Dl. VIII, bl. 211.

Wumkes.nl

eenvoudig, zoo stemmig, maar ook zoo keurig net, zoo uiterst degelijk als maar kan.

Maar bovenal, welk eene edele, reine, vrome ziel spreekt uit de gelaatstrekken dezer Edelvrouwe! Hoe stemmig zijn de trekken om haren mond, hoe kalm en vastberaden is de uitdrukking van hare oogen! En toch, geenszins onvriendelijk. „*Eptich*", dit onvertaalbare Friesche woord ([38]) geeft juist den indruk weder, dien het wezen en de kleeding, de geheele verschijning van Jonkvrouwe Berber, volgens deze hare beeldtenis, op den beschouwer maakt. En daarbij, oorbeeldig Friesch is dit alles. Juist zulke vrouwen, zoo *eptich* en stemmig, zoo degelijk en *kreas*, zoo vastberaden, zoo vroom, ingetogen en rein, leven nog heden onder ons Friesche volk — Goddank! — tot heil van hare nabestaanden, ja, tot heil van een ieder die met haar in eenigerlei betrekking komt. En spreekt men van Stand-Friesen — hier is eene Stand-Friesinne van het echte *laeg*, van het rechte *skaei*.

De Heer A. H. van Slooten te Rauwerd, die, namens Mevrouw zijne Echtgenoote, eigenaresse van de oorspronkelijke schilderij, goedgunstig veroorloofde dat een photografische afdruk naar die schilderij genomen werd — de Wel-Eerweerde Heer J. J. Graaf, Deken en Pastoor te Ouderkerk aan den Amstel, op

([38]) Zie de Aanteekening hierachter, bladz. 40.

Wumkes.nl

wiens kosten dit geschiedde — de Heer J. H. J. van Wageningen thoe Dekama te Jelsum, wiens vriendelijke bemiddeling deze zaak geheel bevorderde — ook de Heeren Meyer en Schaafsma te Leeuwarden, als uitgevers van dit jaarboekje, die „moeite noch kosten gespaard hebben" — zij allen worden hier ten vriendelijksten bedankt voor hunne „jonste", waardoor dit opstel in het bijzonder, zoowel als deze jaargang van onzen almanak in het algemeen, zulk eene fraaie versiering erlangd heeft. —

Behalven deze adellijke jonkvrouwen waren daar nog vele andere Friesche jonge dochters, die als „Geestelicke Maechden" zich aansloten bij „de Vergaederinghe in den Hoeck tot Haerlem". Welgestelde boeredochters waren daar onder, en aanzienlijke zoowel als geringe burgerdochters uit de steden; maar ook schippersdochters, dienstboden en zelfs maagden die geheel arm waren. En dit niet enkel uit het eigentlijke Friesland, maar eveneens uit de Friesche gouwen der aangrenzende gewesten, vooral uit West-Friesland, ook wel vier „uut de Cuynder", enz.

Met name genoemd, en ook nog nader beschreven, vinden wij in het HS. „Geertgen Roemers, van Lieuerden, die principaelste hooftstat van Vrieslant. Haar vader was

Wuinkes.nl

genoemd „Romanus ofte Roemer, ende die moeder Maria ofte Metgen".

Verder: „Fokel Gerrits, de vader Gerrit ende „de moeder Tytgen, geneerende haer met lantwerck, in Vrieslant". Dan „Hillegont Jans, van Harlingen, dochter van Jan Jacobs ende Pietertgen Pieters"; deze wordt eene arme maagd genoemd. Ook Wiggertjen, anders Trijn Lieven; zij kwam van „Nurm in Vrieslant". Er staat duidelijk „Nurm". Welke plaats hiermede bedoeld wordt, heb ik niet kunnen uitvinden. Trijntje Jans was niet zeer te betrouwen in hare kennis der aardrijkskunde van Friesland, noch in hare taalkundige kennis van de spelling der Friesche namen, zooals ook elders in het HS. blijkt. ([39]) Dan was daar nog eene maagd die Maritgen (Maryke?) heette, en die in de wandeling als „*Vriesche Mayken*" bekend was; dus zekerlijk ook eene Friesin.

Ten slotte moet hier nog genoemd worden „Vroutgen Claesdr. van Bolswaert", in 1638 overleden. De ouders van deze maagd „droegen „haer stichtich ([40]) en bemindelick bij een „iegelick; sochten ende meinden haer salicheyt, „maer, dat te beklaegen was, op een verkerde „wech, te weten in de beniste ([41]) ketterie,

([39]) Zie bij de Aanteekoningen hierachter.

([40]) Dat is: gedroegen zich stichtelijk.

([41]) Dat is: Menniste, Mennonietische. Deze verwisseling van de *m* met de *b*, was in de Hollandsche volkstaal van de jaren 1600 zeer gewoon. Zij komt nog voor; b. v. *neutebeskaat* voor note-muscaat.

Wumkes.nl

daer sij soo stijf ende opstinaet in waeren soodat sij daer niet af te krijgen en waeren (desgelijks ook allen haer geslacht) soodat sij int jaer van vijfthien hondert ende sessen sestich om haer ketterie in Vrieslant niet mochte blijven (want het daer doen Catolyck was). Sijn uutlandich getrocken nae Emden met ses kinderen. Hadde die vader maer een weynich willen simeleren, (42) eenich bewijs doen aen de Catolyke religie, jae maer eens met reverentie door die kercke gaen, soude in syn stadt ende goedt hebben mogen blijven (mitsdien hij soo beminden man was) maer liet hem voorstaen „(dat hij)" most sijn geloof oprecht beleven. Is uutlandich getrocken tot groot achterdeel (43) nae siel ende lichaem, geestelick en tijtlick".

Nog staat van Vroutgen Claesdr. aangeteekend: „was veel jaeren seer strijbaer in der geloof, mitsdien zij van soo ketterse ouders ende van soo kettersen geslacht was afgecomen, dien anders seer goedt van leven waeren; dien se gekent hebben wisten niet genoech van haer deuchden te verhaelen; ende daer beneffens hadde veel quaet van de geestelicheyt gehoort ende gesien (want dien doen ter tijt in Vrieslant tot een groot verval gecomen waeren) waerdoor sij hadde een afkeer van de Catolike,

(42) Dat is: simuleeren, veinzen.

(43) Dat is: nadeel.

Wumkes.nl

alhoewel sij goedt ende oprecht Catolyck, jae geestelick was. Maer in de leste jaeren haers levens is van dese strijt ende andere strijden verlost, dienende haer hemelsche Brudegom met devotie ende gerusticheyt."

Wumkes.nl

AANTEEKENINGEN.

Ofschoon het gene hier boven medegedeeld is uit het HS. van Trijntje Jans Oly ongetwijfeld van eigenaardig belang is voor den geschiedkundige, en vooral voor den man die bijzonderlijk zijn werk maakt van de zoogenoemde geschiedenis der beschaving — en al moge 't ons menig verrassend „kijkje" geven in het leven der Nederlandsche Catholyken van het laatst der zestiende eeuw — zoo vinden wij, toevalliger wijze, juist in deze onderhavige uittreksels weinig van dien hoogeren geest van godsvrucht, van die voorbeelden van deugd en van eene edele inborst — noch ook van die smadelijke bejegeningen, die de Catholyken te lijden hadden van de heethoofden onder de eerste Hervormden — zaken die anderszins zoo ruimschoots in het werk van genoemde schrijfster aangeteekend staan. Maar wel vinden wij een en ander, dat afkeuring schijnt te verdienen, dat althans, op zijn gunstigst genomen, zeer aan bedenking onderhevig schijnt. Bijvoorbeeld, op bladz. 19 en 20 hiervoren, het gedrag der Jonkvrouwen Eminga tegenover haar vader, de slinksche wijze waarop de beide oudsten haren zin om naar Haarlem te gaan, weten door te drijven, en tegen haars vaders wil weten uit te voeren. Immers hadden zij, de beide oudste dochters uit een talrijk moederloos gezin, niet beter Gods geboden vervuld, bijzonderlijk het „Eert uwen vader", zoo zij haren braven vader niet verlaten hadden in zijne bekommernis, maar hem hadden gesteund en geholpen in het opvoeden der jongere kinders, in het verzorgen zijner huishouding?" — Evenwel, wij lezen elders in het H.S., dat de Jonkvrouwen Eminga „haren vader met liefde dienden", en „hem dienden in al wat hem beliefde."

Hoe dit dan ook zij, uit deze zaak blijkt ons weer zooveel te meer, hoe onpartijdig, hoe betrouwbaar Trijntje Jans is in het gene zij ons heeft opgeschreven uit het leven en de lotgevallen van hare medezusters. En dit strekt haar wel zeer tot eere!

Wumkes.nl

(1) Dit is een verbasterde, opgesmukte vorm van den eigentlijken naam dezer Jonkvrouwe Dekema. Trijntje Jans was niet bekend met de eigenaardigheden van de namen der Friesen; en met de juiste spelwijze, zoo van Friesche doop- en geslachtsnamen als plaatsnamen, was zij geenszins vertrouwd. Dit mogen wij haar, der zestiende-eeuwsche Hollandsche vrouwe, niet euvel duiden, waar wij zien dat zelfs heden ten dage nog in onze verlichte (!) negentiende eeuw geleerde en beschaafde of ontwikkelde Hollandsche mannen, als notarissen, secretarissen, schoolmeesters, enz. in Friesland geplaatst (misplaatst), met onze Friesche namen geen weg weten, en die op allerlei wijzen misbandelen — ja, o ergerlijke zake! daarin wel door sommige Wan-Friesen nagevolgd worden. Trouwens, het verbasteren, het opsmukken, het verknoeien hunner oorspronkelijke, edele en schoone volkseigene namen, vooral in Latijnsche en Griekische vormen, was in die dagen den Friesen zelven eigen, naar de *mode* dier tijden, zoowel als anderen Nederlanderen en anderen volkeren van het beschaafde Europa. Dit was eene onzede, den edelen Fries onweerdig. Maar, o ergernis! die wansmaak is in onze dagen weêr opgekomen, met dit onderscheid dat men nu de Friesche namen in Fransche en Engelsche vormen verknoeid: bijvoorbeeld Jeannette voor Janke, Nammy voor Namkje, Elly voor Jeltje, Alice en Alette voor Aaltje, enz.

De Jonkvrouwe dan, door Tryntje Jans als Lucia Francisco Dekema vermeld, heette als Friesinne Luts Fransen Dekama, voluit Luts Fransendochter (van) Dekama. Zij was eene dochter van den Frieschen Edelman Frans Sikkes Dekama bij diens eerste vrouw Gerlant Hemmema. Jonker Frans is wegens zijne trouw aan zijn geloof en aan zijnen Koning van huis en hof verdreven, uit zijn vadorland verjaagd, en, met zijne tweede vrouw Tiaertcke Douma, ten jare 1592 te Keulen in droeve ballingschap overleden. De grootvader (vaders vader) van Jonkvrouw Luts, waarvan in het Handschrift bijzonderlijk melding gemaakt wordt, was Heer Sicke Dekama, Ridder, Juris Licentiatus, Raadsheer in den Hove van Friesland. Hij was gehuwd met Luts Sickes-

Wumkes.nl

dochter Liauckama, en hij mocht in deze wereld liefelijker lot genieten als zijnen zoon Frans later getroffen heeft. Immers was het hem nog vergund, als Friesch Edelman van ouden adel, van oude deugd en oude trouw, in den ouden zin zijn *ethel*, zijne state Mammama te Jellum, in vrede te bewonen.

(9) „De trobbele tijt" of „de trubbele tijt", zoo wordt door Trijntje Jans herhaaldelijk de tijd genoemd van het eerste opkomen, vooral van het eerste doorzetten der Hervorming in deze gewesten, een tijd die met zoo vele groote en diepgaande woelingen en troebelingen gepaard ging. Anders wordt die tijd ook nog kortweg als „de trobblen", de troebelen, aangeduid. Het schijnt dat deze uitdrukking vooral in Noord-Holland gebruikelijk was. Zoo leest men nog heden op een grafsteen in de kerk te Spanbroek: „Hier leyt begraven Claes Jacobs korfmr, koster voor de trobble tot Alcmaer", enz. Dit is te zeggen, dat de korfmaker Claes Jacobs koster geweest was te Alkmaar nog in den Roomschen tijd, vóór den troebelen tijd, die het invoeren der Hervorming vergezelde.

(10) Deze was een wereldsch Geestelijke te Haarlem (dit is te zeggen: geen Klooster-Geestelijke, niet iemand die tot eene geestelijke orde behoorde, maar enkel een Kerspel- of Parochie-Priester), misschien wel een Fries van afkomst, een man in zijnen tijd zeer bekend om zijnen grooten ijver tot behoudenis van zoovelen voor het Roomsch-Catholyke geloof. Die ijver dreef hem dan ook meermalen naar Friesland, waar hij de Roomschgezinden, toen als 't ware in de verstrooiing levende, bezocht, en hen in hun geloof versterkte en behield. Onder den verlatijnschten naamsvorm van Nicolaus Vigerius komt hij voor in Pater van der Heyden's *Verhaal van de verrigtingen der Jezuieten in Friesland*, uitgegeven door Dr. H. Amersfoordt en Mr. U. A. Evertsz (Leeuwarden, 1842).

(12) De schrijfster van het Handschrift is hier weêr in de war met de namen der ouders van Jonkvrouwe Parck (of

Wumkes.nl

Perck, zooals zij genoemd wordt in het Stamboek van den Frieschen adel) van Aylva. Volgens genoemd stamboek ('t welk van Jonkvrouw Perck vermeld dat zij was „Geestelijk te Haarlem") heetten dezen: Jonkheer Tjaert van Aylva en Vrouwe Sybrich van Goslinga, die eene dochter was van Jonkheer Sipt van Goslinga en Vrouwe Perck van Siaerda (of Siaerdama). Perck Aylva droeg dus haren naam naar hare grootmoeder van moeders zijde.

Trijntje Jans zelve gevoelde zich niet zeker van hare zaak bij het schrijven dezer namen. Immers het schijnt alsof de beginletter van den naam des vaders van Jonkvrouw Perk Aylve (Sierck) weer door haar is uitgewischt of uitgekrabt in haar Handschrift, zoodat er eigenlijk slechts „ierck" staat. Ook blijft het een raadsel hoe of zij er toekomt om Sybrich van Rodes te schrijven, in stede van Sybrich van Goslinga.

([17]) en ([18]) De Jonkvrouwen Biuck en Jey (van) Sytsama waren dochters van Jonkheer Haringh (van) Sytsama (of Sythiama, volgens de oude en oorspronkelijke spelwijze) en zijne echtgenoote Vrouwe His (van) Eminga. De namen dezer ouders worden door Trijntje Jans tot *Heinricus Sixema* en *Heste* (r?) *Eminga* verknoeid. De namen waaronder Trijntje Jans deze twee gezusters Sytsama vermeldt, *Bibyaentgen* en *Juliaentgen* zijn verkleinvormen van Bibiana en Juliana, namen die oorspronkelijk eigen zijn aan twee Heiligen, door de Roomsche Kerk vereerd. Waarschijnlijk zijn deze namen reeds in den H. Doop aan de kinderkens gegeven, welke door hunne ouders met de volkseigene, Friesche namen Biuck en Jey waren genoemd. Zoo immers moesten de Roomsche Priesters handelen, en zijn zij, als ik mij niet vergis, nog heden gehouden te doen; te weten: in den H. Doop namen van Heiligen te noemen, te geven, in stede van de volkseigene namen door de ouders begeerd, welke niet als namen van Heiligen bekend zijn. Deze zaak heeft reeds van ouds her allerlei verwarring te weeg gebracht in de namen van personen, vooral onder de Friesen, die zulk eenen schier oneindigen schat van volkseigene namen bezitten, en die veelal, zoer te recht, op het voeren, het

Wumkes.nl

dragen dier aloude, eervolle en dikwijls schoone namen gesteld zijn.

Wat de namen Biuck en Jey aangaat, de eerstgenoemde, destijds geenszins zeldzaam, komt heden ten dage nog maar zeer weinig voor, en dan nog in de nieuwerwetsche vormen Bieuwke en Bieuwkje. Ik vermoed dat deze naam in verloop van tijd bij velen langzamerhand in den meer gewonen naam Boukje is overgegaan, ofschoon Bieuwkje en Boukje (en Baukje) van oorsprongswegen drie verschillende namen zijn. — Jey (in verkleinvorm Jeyke) is anders niet als een, ook thans nog zeer gebruikelijke vleivorm van den vrouwennaam Jeltje, overeenstemmende met Jeye van den mansnaam Jelle, en juist zoo als bijvoorbeeld Kekke, Kinge, Jikke, Pomme, Poi vleivormen zijn van Tjeerdtje, Rinske, Tjitske, Romkje, Froukje. Oudtijds werd de Kerkelijke naam Juliana wel meer voor den Frieschen naam Jeltje (Jey) in de plaats gesteld, al is er tusschen deze twee namen ook geen enkele andere overeenkomst als dat toevallig bij beiden de eerste letter eene *j*, en de derde eene *l* is.

([21]) Deze maagschapsbetrekking schijnt niet duidelijk, en wordt hier vermoedelijk door Trijntje Jans verkeerd opgegeven. Immers zoo Jonker Haringh (van) Sytsama (in het Handschrift Heinricus Sixema) een zoon was van eene dochter van Syds (van) Eminga (in het Handschrift Sicxtus van Emingha), dan waren Eelck en Anna (van) Eminga zijne moeien, en niet zijne nichten. Maar de Friesche geslachtkundigen zullen deze (schijnbare of werkelijke ?) tegenstrijdigheden wel kunnen terecht brengen.

([23]) Deze Friesche Edelman heette eigentlijk Syds Minnes (van) Eminga. Maar hij verlatijnschte zijnen doopnaam tot Sixtus. Trijntje Jans maakt het nog erger; zij schrijft *Sicxtus* en *Emengha*; later ook *Emmengha*. Verder schrijft zij de namen der vier dochters van Jonker Syds als *Eeltge*, *Annetge*, *Doetge* en *Trijntge*; in de Friesche geschiedboeken, oorkonden en geslachtsregisters echter heeten dezen terecht Eelck, Anna, Doedt en Trijn.

Jonker Syds bovengenoemd was een zoon van den Edel-

Wumkes.nl

man Minne Eminga en diens vrouw Eelck Jarla. Hij woonde te Schingen in Menaldumadeel, en had in tweeden echt Tryn (ook wel voluit Catharina genoemd) Roorda, de moeder zijner kinderen. Hij stierf ten jare 1605. Trijntje Jans doet Jonker Syds wonen „op een groot huys, genaemt de Schingel." Hier is een misverstand. Hoe het huis heette, welke state het eigentlijk was, waar deze Eminga op woonde, heb ik niet kunnen uitvorschen. Maar „de Schingen" (en niet Schingel), zoo heet het dorpke waar dit huis stond. Deze dorpsnaam wordt in de dagelijkschen spreektaal, evenals de Ryp (Dronrijp), de Joure, de Hommerts en anderen, steeds met het lidwoord genoemd; men zegt: *oppe Skingen*, op de Schingen, en schreef oudtijds terecht ook aldus. In het Stamboek van den Frieschen Adel staat vermeld van Tryn Roorda, de vrouw van Jonker Syds, dat zij „stierf en werd begraven op de Schingen."

([29]) Dit opzettelijk en bij voorkeur verrichten van het nederigste huisselijke werk, als oefening in nederigheid en ootmoed, was geheel volgens den geest der kloosterlingen, vooral in de vijftiende eeuw. In dezen zin verrichtten de aanzienlijksten, de geleerdsten, de edelsten onder hen, vooral ook onder de Broeders des Gemeenen Levens in de Overijsselsche broederhuizen, zelfs het vuilste, zij het dan ook noodzakelijke werk, waarvoor hun anders de dienst van geringe leekebroeders ruimschoots ter beschikking stond.

([36]) Klopzuster, bij verkorting Klop, in den verkleinvorm Klopje veelal in het dagelijksche leven gebruikelijk, is het woord waarmede men van oudsher overal in de Nederlanden en in Neder-Duitschland zulke geestelijke maagden heeft aangeduid als die „in den Hoeck" te Haarlem waren. De oude Kiliaan heeft in zijn woordenboek zeer juist: „Klop-„suster, *Virgo templo et rebus sacris dedita*"; het nieuwe woordenboek van Van Dale onnauwkeurig: „Klop, non", en „Klopje, geestelijke zuster, non". De oorsprong van deze benaming is mij niet voldoende genoeg bekend, om hier mede te deelen.

Wumkes.nl

([38]) In het Lexicon Frisicum omschrijft Dr. J. H. Halbertsma dit woord als „*Accurate et munde elegans, concinnus et feroculus*", en „*Eptigens*" als „*Fastidiosa elegantia in vestitu, moribus et sermone*", terwijl hij „*Eptige liu*" aanduidt als „*Familia in cultu et moribus accurata, concinna, mundaque*". Alle deze eigenschappen passen zeer juist bij Jonkvrouwe Berber, dunkt me, naar hare beeldtenis te oordeelen.

Haarlem. JOHAN WINKLER.

Wumkes.nl

Frysce deadsklok.

Ien lije, stille simmerjoun
Dreau ik oer 't dauwich wetter roun,
  Hwer by it reid de fiskjes sprongen.
Yn snoekebled en swanneblom
Laei 't eintsje, 't kopke yn 'e plom.
  De kleuren fen it West forgongen.

It reid rûsde amper neist de skou;
De moanne kleau en net fier ou
  Trille efkes it abeeljebeamte;
Ien twjirke hippele oer de Ie
Just hwer dy read fen 't moanljocht wier
  En 'k hearde ien klank fen wondre frjemte.

Sêft klonk it ut 'e mar omheech,
Do lûder, lûder, heech en leech:
  Oer 't wetter sweven drôve sangen
As manneleed by swier forlies,
As froulju estriennen, smertbewiis,
  As wreed formoarde sielsforlangen.

  Al hwat great is, eal en rein
    Djip fen fieling, heech fen tinken
  Waerd yn Fryslâns sprake sein,
    Om yn 't Frysce hert to klinken.

Wumkes.nl

Hjir droomde ienkear Dokterom,
  Dichte hy syn nommle lietsjes;
Oer us wetter sweve se om
  Sêft en brûsend, fol en swietsjes.

De âlde dichters binne stoarn;
  Nije hawwe us tael forgetten;
De âlde sangen klinke aloan:
  Nijen freegje Frysce herten.

Nimmen heart en de eale spraek
  Scil ta' n boeretaeltsje sinke,
Bot, onhuer, plat al to faek —
  Nea scil hwer hwat ealers klinke.

Ien deadsklok dindere oer it wiet
Ut djippe djipte, as wier it liet
  Ien grêfsang fen us nommle sprake:
Forbûke, fielde ik yn myn hert
It greatste leed en seach ik net
  De simmerjoun, dy om my lake.

O Frysce sprake, dou forgean,
Yn slyk forkomme en net bestean,
  Om Fryslâns moayens te besjongen!
O bliuw my by ta dat ik stjer!
En dichters, brûk hjar wirden hwer,
  Sjong helder op mei foarse longen!

Grou, 2 Aug. 1894.

J. B. SCHEPERS.

Wumkes.nl

Joun op 't Frysce wetter.

Klinkdicht.

Yet baltet ut 'e dauwe wei ien kou
  En stiet domsloech de boeier to beskôgjen
  Dy stil foartskoud wird; giet dan troch mei kôgjen
En haffelt yn 'e reiden. Fier, fier ou

Liedt de âlde toer fen 't skilderachtich Grou,
  Dat jinsen yn it Westen leit to lôgjen.
  De klanken rôlje oer de Ie en bringe oan 't drôgjen
Hwa brûsde oer 't stille wetter yn syn skou.

  Hy leit de riemen efkes del en sjocht
  Yn 't jounsread op en, hen, ien droombyld fljocht
De arbeider for de geest: Jan skouwt de stoel oan
  For heit; mem leit de krante del by 't board;
  De brij siedt en syn dromen duorret koart:
De ljeafde winkt. foars roeit hy hwer op 't doel oan.

Tilburg, 12 Juni 1894.

J. B. SCHEPERS.

Wumkes.nl

Schilderachtige gezichten in Friesland.

Wij stonden op het punt om Zuid-Holland met der woon te verlaten, en naar Friesland te gaan. Een onzer beste vrienden, een Amsterdammer van geboorte, kwam toen bij ons, en zeide „wat gaat gijlieden nu doen; trekt gij naar Friesland, dat kikkerland"?

„Amice! zoo was ons antwoord, kent gij Friesland; hebt gij het wel bezocht en gezien"?

Neen! de beste man was er nooit geweest, en had er natuurlijk ook nooit iets van gezien.

„Welnu, zeiden wij, als wij dan goed en wel in Friesland gezeten zijn, dan komt gij eens tot ons; gij neemt uwe vrouw mede; en dan zullen wij u eens iets van dat kikkerland laten zien."

Zoo gezegd, zoo gedaan.

Wij woonden eenige weken te Joure, toen onze vriend met zijne aardige vrouw ons bezocht.

„Maar wat woont gij hier op een prachtige plaats", riepen beiden dadelijk uit, „dat hadden wij niet gedacht". En toen zij Heremastate zagen, de schoone wandelingen op dat buiten, de breede laan, die aan het einde bij

Wumkes.nl

den vijver een schilderachtig gezicht geeft op de breede Midstraat van het welvarende vlek, de groote en schoone boomkweekerijen, het prachtige uitzicht van de belvedere op Joure's omgeving en de waters naar de zijde van Sneek heen, toen kwamen zij in verrukking. Neen! neen! Friesland was geen kikkerland.

Vooral de vrouw van onzen vriend was opgetogen. Juist waren wij genoodigd op een bruiloft. Om onze gasten hadden wij echter bedankt. Maar jawel! daar kon niets van komen. De gasten moesten met ons verschijnen. En zoo gebeurde het; en onze vriendin deed èn om het genoegelijke van het feest èn om de opgewekte stemming, waarin het schoone Joure haar gebracht had, voor niemand der aanwezigen in vrolijkheid onder. „Mevrouw", zoo sprak men, „kon ook nog wel bruid zijn".

Doch met aan onze gasten Joure te laten zien was onze belofte niet vervuld. Wij lieten daarom een rijtuig komen, met een paar stevige paarden bespannen en reden van Joure over het Huis ter Heide, St. Nicolaasga, Spannenburg, Sloten en Balk naar Gaasterland. Het spreekt van zelven, dat wij te Wijckel het schoone monument van Coehoorn in de kerk zagen, en op de eigenaardige gevels in Sloten letten. Kippenburg schonk ons een aangenaam oogenblik van lichamelijke verkwikking, en toen ging het, onder vrolijke gesprekken

Wumkes.nl

over alles en nog wat naar Rijs. Wij wandelden de breede laan bij het buiten van Jonkhr. Mr. van Swinderen in. Hoe plechtig was het onder die hooge boomen op den lommerrijken weg! Welk een schoon en rustig oogenblik genoten wij in de welbekende vredetent! Hoe waren onze vrienden getroffen! Maar lang konden wij op dit plekje niet blijven. Wij gingen de breede laan weer op; wij genoten de heerlijke geur der boomen, en begonnen langzamerhand wat te klimmen. Zouden wij een heuvel bestijgen? Doch op eens, terwijl wij ons beginnen vermoeid te gevoelen, ... op eens zijn wij aan het einde ... en voor ons ligt de zee, kalm en stil, als zij op dit oogenblik is, en door de zon schitterend, prachtig, beschenen en verlicht. Welk eene verrassing! Het was alsof onze vrienden iets gevoelden van wat die Grieken aangreep, die na een zeer lange tocht in de binnenlanden van Azië, eindelijk de zee zagen. Als deze riepen zij uit „de zee, de zee!" Het koste moeite met hen van die plek te scheiden.

Toch moesten wij nog verder. Onze tocht ging door de bosschen naar Bakhuizen. Ik wist wat daar te zien was op den toren der R. C. kerk. Daarom belden wij aan de pastorie aan, en vroegen, of het ons vergund was den toren der kerk te beklimmen. De heer Pastoor ontving ons met de meeste voorkomendheid en

Wumkes.nl

beleefdheid. Zelf ging hij met ons mede, en deed hij ons aanwijzing. Maar welk een gezicht ontrolde zich hier voor onze oogen! Aan de eene zijde zagen wij als in een liefelijk dal ter neer, dat door de trotsche Gaasterlandsche bosschen werd begrensd; aan de tegenovergestelde zijde rustte ons oog op Koudum en de vriendelijke omgeving dezer plaats; daar tusschen in trok aan de eene zijde de zee onze aandacht, en aan de andere zijde lagen voor ons gezicht de altijd, bij stilte, zoo liefelijke meeren en waters, die u naar Heeg en verder op voeren. Hier riepen onze vrienden uit „die afwisseling van bosch en land en water maakt het beelderig schoon . . . wij wisten niet, dat er zulke prachtige gezichten in deze provincie te genieten zijn . . . het is alsof wij niet in Friesland zijn". Ik antwoordde met een schalks lachje „en toch zijt gij in Friesland; past slechts op, straks gaan wij aan de kikkers".

Na den zeer vriendelijken Pastoor voor zijne beleefdheid te hebben bedankt, begaven wij ons weer in het rijtuig, dat ons reeds van het einde der breede laan bij het buiten van Jhr. Mr. van Swinderen naar Bakhuizen had vervoerd. Wij reden nu naar Galama-dammen, en nadat ik daar even voor ons en onze vrienden eten besteld had, zetten wij onze tocht voort naar Koudum. De schoone gezichten, die men daar op het kerkhof, rondom het

Wumkes.nl

kerkgebouw heeft, brachten ook nu wederom onze vrienden in verrukking. Gelijk van zelven spreekt verhaalde ik daar aan hen, hoe de naam Koudum was ontstaan, aan iederen Fries wel bekend, en dat bij het omvallen van den vroegeren toren van Koudum eene doove vrouw, die vlak bij de kerk woonde, het gedonder van den omvallenden toren voor het spreken van haren man hield, en hem toevoegde „zeg je wat" . . . . maar toen werd het ook tijd, dat wij teruggingen naar Galama-dammen. Toen wij er kwamen, was de maaltijd gereed. „Breng nu de kikkers maar", riep ik den kastelein toe, met wien ik daaromtrent een afspraak had gemaakt, „maar zorg, dat het water er bij is, waarin zij behooren te zwemmen". Ik kan niet ontkennen, dat onze gasten wel wat vreemd keken, toen zij dit hoorden, en met schuinsche oogen loerden naar den overdekten schotel, die op tafel werd gezet. De betoovering duurde echter niet lang. De schotel werd ontdekt, en de prachtigste baars werd ons aangeboden. „Dat zijn nu onze kikkers", zeide ik nog eens met een schalks gezicht, en de kastelein riep „en dat is het water, waarin zij leven en zwemmen", toen hij ons een glas heerlijke muscaat inschonk.

Op de Galama-dammen eet men lekker, en de wijn is er best. Wij lieten het ons dan ook wel smaken, en dronken, uit vriendschap,

Wumkes.nl

meer dan één glas . . . Zoo kwam de avond, en een plechtige zomersche nacht. Wij reden vrolijk terug, en hoe laat, of hoe vroeg wij wel thuis kwamen, zal ik maar niet vertellen.

Na weinige dagen verlieten ons onze beste vrienden, en voegden ons, bij hun heengaan, toe „wij komen eens terug, er is zeker in Friesland nog wel meer schoons te zien."

W.

Wumkes.nl

GEUZELIEDEKENS,

die op Friezen of Friesland betrekking hebben. Daarom laat ik ze hier afdrukken.

B. H.

Noch een ander Liedeken van den aenslach op Hollandt. [1]

Op de wijze: *Van Harlinghen.* [2]

„Met behulp van eenige Duitsche benden, had Henri de Vienne in den winter over 't ijs, Wormer en Jith en de omstreken genomen, maar was, bij den dooi, daar weer uit verdreven. Toen met Pinksteren de Spanjaarden deze streek weder in bezit wilden nemen, werden zij door de landlieden en de schutterij van Alkmaar, Purmerend en Monnikendam verrast en verjaagd. [Van Lummel.]

Wie wil hooren een goet nieu liet,
Al watter op Pincxterdach is gheschiet,
  Hoort toe ick sal 't u singhen,
Al van de Papouwen hoort mijn bediet,
  Noort Hollant meynden sy te dwinghen.

---

[1] Vgl. Van Lummel, Nieuw Gouzenliedboek, blz. 218.
[2] Wie goeft dit 'Liedeken' op? B. H.

Wumkes.nl

Sy quamen te Wormer of daer omtrent,
De boeren van Assendelft maecten haer wel bekent,
De geusen lietent haer oock genieten,
Sy creghen daer oock een Pincxterbloem,
Om gracy wast dat sy riepen.

Tiete Hettinck [1] als een vroom hopman,
Hy voerde zijn knechten soo dapper an:
Allarm sloeghen die trommen,
De vrybuyters kwamen oock stoutelijck an,
Sy bleven daer al diet niet ontswommen.

Wat batet daer al u groote cracht,
Die ghy Moortdammers hadt bij den anderen gebracht [2],
Veerthien hondert Papouwen wilt hooren,
Godt toonde daer sijn groote macht,
Papou gaft daer al verloren.

Vijftien aenslagen hadden sy gemaeckt,
Sy waren te Purmerent oock gheraekt,
Sy meynden 't was al ghewonnen,
De galeyen schoten der so dapper in,
Seer weynich dat ontspronghen.

Achtentachtich vrybuyters voorwaar geseyt.
Die hebben daer weer neergheleyt,
Meer als seshondert bloethonden wilt hooren,

[1] Hettinga een der Friesche watergeuzen.
[2] De Amsterdammers kregen de schuld van deze aanslag.

Wumkes.nl

En noch wel tweehondert tnegentich bekent,
Gebrocht al binnen Horen.

Godt toonde daer sijn wonderwerck,
Door sijn krachtighe hant seer sterck,
Soo men t' Ulpendam mocht aenschouwen,
Die galeyen schoten daer oock in 't perck,
Papou kwam in 't benouwen.

Vierhondert te Ulpendam bleven doot,
Die sy begroeven al in de sloot,
Sy kregen te Moordam [1] nieu maren [2],
Hoe dat sy te Purmerent bloot,
En te Wormer waren ghevaeren.

Ons admirael seer wijs bedacht,
Die was daer haestlijck byghebracht,
Door die verradersche tonghen,
Dan het is hem vergaen seer sacht,
Den dans is hy ontspronghen.

Oorlof ghy Heeren op dit termijn [3],
Wilt onsen Prince ghetrouwe zijn,
En ghy capiteynen by desen,
Laet ons nu trecken eene lijn,
Godt sal ons helper wezen.

EEN NIEU LIET.*)

Op de wyse: *Van den Antichrist.*

„Dit Geuzenliedcke beschrijft de verradelijke

[1] Amsterdam. [2] Nieuwe tijding. [3] Tijdstip.

*) Vgl. van Lummel, a. b. blz. 189.

Wumkes.nl

gevangenneming van vele geuzen, waaronder ook de Gebroeders Batenburg, (zie de aanteekening bij No. XXIX, pag. 59)." [Van Lummel.]

Wie wil hooren een nieuw liet,
Wat daer int jaer van seven en sestich is geschiet,
Hoort toe ick salt u singen,
Van veel Heerschoppen hoort na mijn bediet,
God wil haer noot verwinnen.

Sy zijn in Hollant te schepen gegaen,
Om na Emden te trecken, hoort men vermaen,
Voor Harlingen zijn sy gecomen,
Ses kerveels [1] mit knechten gelaen,
Die hebbent so haest vernomen.

Doen de Graef van Megen te Amstelredam binnen quam,
De Goesen [2] dit so haest vernam,
Van Amsterdam zijn sy geweecken,
Sy sagen na Medemblick al binnen der stadt,
Aldaer zijn sy gestreken.

Die Goesen waren in groter noot,
Daer zijn der veel gebracht ter doot,
Int water zijn sy verdroncken;
En is dat niet lijden groot,
God wil haer herte ontfoncken.

De schipper heeft hier niet op verdacht,
Hy heeft se te Harlingen int sant gebracht,
Daer hebben sy lange gelegen,

[1] Kareveel, korveel, boeier, schip. [2] Geuzen.

Wumkes.nl

Mijnheer van Arenborch quam met grooter macht,
Aldaer zijn sy gecregen.

Het geschiede op een maendach,
Dat men Arenborchs vaendele vliegen sach,
Te Harlingen op den haven,
Al waren de Goesen noch so sterck,
Wy willen se verjagen.

De schipper vant schip heeft haer verraen,
Hondert en vijf zijn daer gevaen [1],
Soo alst is gebleeken,
Sy worden te Harlingen gebracht,
De boeyen mosten sy slepen.

Doen sy te Harlingen binnen quam,
Daer stont so menich wijf ende man,
Sy beclagen haer allen soo seere;
O rijck God, hoe wil ons dit vergaen,
Dat weet ghy Godt den Heere.

Mijnheer van Arenborch wel genant,
Hy was Stathouder over Vrieslant,
Gesellen wat hebt ghy misdaen,
Ghy hebt tegen Conings placaet gedaen,
Dat sal costen u leven.

Wy hebben tegen Conincx placaet niet gedaen,
Maer om de inquisitie tegen te staen,

[1] Gevangen genomen.

Wumkes.nl

Om te beschermen de onnoselen haer leven,
Daertoe hadden wy ons bereyt,
Daertoe hadden wy ons begeven.

Sy zijn na dat blockhuys gebrocht.
Daertoe alle so seer besocht,
Haer gelt ende geweer benomen,
Sy spraken, Stathouder, weest wel gemoet,
Het sal u niet wel vromen. [1]

Batenburchs sonen worden wech gesandt,
Mit twee Heerschoppen al wt Vrieslant,
Op dat huis te Vilfoort [2] zijn sy gelegen,
Sy sullen wel wederom comen,
Mogen sy anders leven.

Die ons dit nieuw liet eerst sanck,
Dat was een lantsknecht wt Brabant,
Hy heft dat so wel gesongen,
Hy heft te Harlingen gevangen geweest,
Den dans is hy ontsprongen.

Loff, prijs dese God in eewicheyt,
Wy bidden door u Mayesteyt,
Wilt ons genade geven,
Opdat wy moegen zijn bereyt,
Na u woorden te leven. [3]

---

[1] Voordeel doen. [2] Vilvoorden bij Brussel. [3] De twee laatste coupletten schijnen er door een ander bijgevoegd te zijn. [Wat ik niet geloof: een massa van die volksliedjes staat dit bij. B. H.] De hoop op de terugkomst der Batenburgs is, door hun dood, niet vervuld.

Wumkes.nl

Een jammerlijck claechliet van den Coronel van Groeninghen. *)

Op de wyse: *Het reedt een Ridder wel gemoet.*

„Robles had zich jegens de Friezen waarlijk verdienstelijk gemaakt, door het maken der zeedijk van Makkum over Harlingen tot aan den Dijkshoek in 1573. Tot eene gedachtenis daarvan bestaat nog den dusgenoemden „steenen man" op dien dijk. Maar de wijze, waarop hij daarbij te werk ging en de strengheid waarmede hij in den regel handelde, waren weinig geschikt hem tot een vriend des volks te maken. In 1569 was hij door Alva van Groningen gezonden, en hij dwong die stad wekelijks *f* 1200.— voor zijne soldaten af. Later werd die belasting op de geheele provincie overgebracht.

Bij den Allerheiligeninvloed 1 Nov. 1570, toonde hij hulpvaardigheid op zijne manier." [Van Lummel.]

Casper de Robles heer van Billy,
Stadthouder van Frieslant en Groeningen vry,
  Plach ick my met stolten moet [1],
Te schrijven, end laten noemen daer by,
  Maer nu ist al teghenspoet.

---

*) Vgl. Van Lummel, a. b. 274.

[1] Verwaanden moed.

Wumkes.nl

Godes hant en wonderwerck
Die kan nen nu speuren aan my seer sterck:
  Tot een spiegel ellick heer,
Die voormaels hielt geen maet noch perck,
  Die ben nu verachtet weer.

Een schoenmakers soon ben ick geboren,
Daertoe een Portugeeschen Spaengiaert wilt hooren,
  End van afcoemste oock seer cleyn,
Mijn moeder is vercoren,
  Tot des coninges Amme reyn. [1]

Omdat sy de coninck heeft gesoocht,
Daerom so bin ick Casper oock seer verhoocht,
  En te hove ghekomen an,
Voor pagie gedienet in mijne jeucht
  Als een gemaekt Edelman.

Maer als Duckdalva die olde tyrant [2]
Sijn tyrannye pleechde int Nederlant,
  Heeft hy my met vroet opstel [3]
Geset over Groeningen en Groeningerlant
  Tot een Spaenschen Coronel.

En na des Graven van Megens doot
So heeft deselve Duckdalve, wel vroet,
  Tot Stadthouder gemaekt my
Van Frieslant en van Groeningen goet.
  Tegen Barlamonts party.

[1] Amme, mime, voedster. [2] Oude dwingeland. [3] Wijs overleg.

Wumkes.nl

Hetwelcke geschied na s'Pawes raet [1]
Wiens wterste gedancken en wille bestaat
  In Godts woort te roeden wt, [2]
Door ons beyloose Spaengiaerts quaet,
  Als een boos fenynich cruyt.

Daerom ick oock wel vlytich seer,
Na sijnen helschen raet my schickte weer,
  Tot verwoestinge van het landt,
Met ruyten en rooven ymmermeer, [3]
  En daer tot met moort en brant.

En als de Geusen daeromme met macht,
Heur hier en daer tegens my hebben gelacht
  En Bartlens is gecomen aen, [4]
Soo heb ick doch deselve verjaecht
  En dapper tegengestaen.

Daerdoor ick dan oock van minst en meest,
Ben hooge geacht en seer gevreest
  Voor een onverwinnelijcke helt,
Alsof ick had een coninck geweest
  Met processy ingehaalt.

So dat ick opgeblasen bin
En vastlijck genomen in mijn sin,
  Door een tyrannigen waen,
Het gantsche lant te verderven
  Als Antwerpen is gedaen.

---

[1] 's Pausen raad. [2] Uit te roeien. [3] Ruiten, verwoesten. [4] De watergeus Barthold Entens.

Wumkes.nl

Tot Groeningen had ick 't eerst gemunt,
Gelijck nu yeder geworden is kunt, [1]
  En met hulp van menich quant
Die my te helpen onderwunt [2]
  In Groeningen en Frieslant.

Dan Godt heeft sulckes niet gewilt,
Maer mijn moordadigen aenslach gestilt,
  Door mijn selfs soldaten net,
Die mij tot mijnen grooten onwil
  Hebben gevangen geset.

Als ick oijt zij vereert geweest,
Also ben ick nu in een smadelijck foreest, [3]
  Filliaco noemden sy my, [4]
Verrader, schelm, dief, onbevreest
  Ende moordenaer daer by.

Mijn zwager Rijsbroeck hooch geacht [5]
Die hebbense daer aen mijn zijde gebracht,
  T'vangen was daer goeden koop:
En Mepske voort in zijn huys bewacht, [6]
  Want hy is van onsen hoop.

Fernand de Loup mocht niet ontgaen [7]
Maer in een zwijne-kot is hy gevaen,
  Die wachtmeester moest oock voort,

---

[1] Bekend. [2] Ondernam. [3] Woestijn. [4] Scheldnaam, Schurk. [5] Zijn schoonzoon en luitenant, die met hem gevangen gezet was. [6] Een andere luitenant van hem, die door 15 soldaten in zijn eigen huis bewaakt werd. [7] Zie de vorige aanteekening.

Wumkes.nl

Hoewel hy in een schoorsteen was gegaen
  Dáer hy bykans was versmoort.

Fascus van Zutphen een coronel [1]
Die was geraect in een monicxvel,
  Een monicx cap ick meyn,
Na 't schoenmakers gat moest hy al snel
  En een nieuwen bisschop seyn.

Doctor Logendorp wijt vermaert, [2]
Die moest daer oock mede op deze vaert
  Al zijn logen holp hem niet,
Mijn arme wijf wort niet gespaert
  Is oock me gevangen siet.

Daerna Monceau en Boysteman en, [3]
Die moeten in Vrieslant oock achter aen,
  Met menich fijn carnuyt, [4]
Die met my wolden gemoordet haen [5]
  Maer d' aenslach is comen uyt.

Des worde ick nu gekrenckt,
Van elck als een diefhencker geschent; [6]
  Isser niet een duyvel inder hel
Die my helpt uyt dit ellent
  't Valt my te zwaren gequel.

---

[1] Een andere luitenant van hem, die door 15 soldaten in zijn eigen huis bewaakt werd. [2] Eigenlijk Dr. Jurrien Westendorp, 's Konings Raad in Friesland. [3] Bij deze gelegenheid gevangen genomen hoplieden. [4] Schurk, deugniet. [5] Hebben. [6] Beul.

Wumkes.nl

Ick vrucht oock [1] seer dat Martigny [2]
De Brusselsche gesant, beswaren sal my
  Die ick selfs nae mijner macht
Gepijnicht heb en gewont daer by
  Als een beul seer onbedacht.

Och waer ick 's Princen gevangen,
Dat ware wel mijn groot verlangen
  Maer nu sorg ick seer voorwaer,
Dat zy my sullen hangen
  Boven alle dieven daer.

Adieu mijn vrienden en magen,
Adieu mijn lieve zwager,
  Wyf en kinder oock daer by,
Adieu het kost mijn kragen
  Ghy sult volghen (sorgh ick) my. [3]

---

[1] Vrees. [2] Francois Martini Stella. [3] Vrees ik. De vrecze, dat het hem zijn „kragen" kosten zou, heeft niet lang geduurd. Hij is spoedig uit zijne gevangenis ontslagen, heeft in 1577 nog eens eenen aanval op Groningen gewaagd, maar die ongelukkig voor hem uitviel. In 1585 diende hij onder Parma bij het beleg van Antwerpen, en vond daar, bij het springen van den Schipbrug, met andere bevelhebbers, den dood.

Wumkes.nl

Limburgsch en Friesch.

Het is eene bekende zaak dat de Friesen sommige kenspreuken hebben, en die reeds in de middeleeuwen hadden, en toen gebruikten om te weten te komen of deze en gene, aan wiens volksaard men twijfelde, wel een „*opriuchte*" Fries, wel een echte landsman ware. Die namelijk zulk eene kenspreuk niet vlotweg nazeggen kon, werd niet voor een Fries erkend. De bekendsten van deze spreuken of kenmerkende gezegden zijn van ouds: *Fiouer lotter kleare ljiepaeyen op us fenneherne yn ien nest*, en *Rea-rikke rierre-ljierre*. Tegenwoordig wordt den man, wiens Friesdom betwijfeld wordt, wel opgegeven om na te zeggen: *Njoggen-end-njoggentich Frjeantsjerter ljiepe-wjukken*.

In oude geschriften staat opgeteekend dat de Friesen in de middeleeuwen ook wel de volgende kenspreuk voor bovengenoemd doel aangewend hebben (in hedendaagsche spelling): *Der is nin klirk sa krol as Klaerkampster krolhierde klirk; allen klirken is er to krol.*

Heden ten dage is deze spreuk bij het Friesche volk onbekend, en buiten gebruik gekomen. Maar — zij leeft nog, zij het natuurlijk dan ook in zeer veranderden vorm, in den mond des volks van het Belgische gewest Limburg. Daar te lande kent het volk dit rijmke:

Te Cosen [1] achter de kerk,
Ligt een korte, gekrolde, gekroezelde klerk,
Met kort, gekrold, gekroezeld haar.
Wie of die korte, gekrolde, gekroezelde klerk waar?

Onder den titel „Kwelspreuk" staat dit vermeld in het tijdschrift „'t Daghet in den Oosten", dat te Hasselt in Limburg bij Michiel Ceysens uitgegeven wordt; en wel in den jaargang 1893, bladzijde 94. Dit tijdschrift,

[1] Een dorp in Belgisch-Limburg.

Wumkes.nl

ook voor Friesen belangrijk, en dat ten doel heeft de opsporing, verzameling, navorsching en behandeling van alle Limburgsche volkseigenheden in gouwspraak en spreektaal, in volkszeden en gebruiken, volksspelen, volksbijgeloof, volksverhalen en overleveringen, enz. erkent de weerde van de Friesche taal beter als menig Fries in zijn eigen Vaderland doet. Immers het prijkt als motto op het titelblad, met deze woorden van onzen roemrijken dichter Gysbert Japicx: „*To eere fen uwz „Friesche tonge, dy me beschildget dat me him mey nin „lettren uwtbyldje schoe kinne.*"

Haarlem. JOHAN WINKLER.

Vlaamsch en Friesch.

Het oude Friesche spreekwoord:

Ald jild, áld hea, áld brea,
Det komth yen wol to stea.

is heden ten dage nog slechts aan weinigen bekend. Ook is het mij, zij het dan natuurlijk ook omgezet in het Dietsch, in de andere Noord-Nederlandsche gewesten, buiten Friesland, nooit voorgekomen.

Sedert de schatten der West-Vlaamsche volkseigenheden ons meer en meer ontsloten worden, komen er zoo vele bijzondere overeenstemmingen tusschen Friesch en West-Vlaamsch aan het licht, dat het ons waarlijk niet behoeft te verwonderen, ook dit spreekwoord bij de West-Vlamingen terug te vinden. GUIDO GEZELLE vermeldt het in zijnen „Nieuwe Vlaamsche Duik-Almanak" in dezer voege:

Oud geld, oud hooi, oud brood,
Komt wel te passe in nood.

Dit als aanvulling van het Limburgsch en Friesch, hier voren vermeld.

H. J. W.

Wumkes.nl

Frits Reuter oer de slimme tiden.

(Ut mine Stromtid, 3er Th.)

It wier mar oeral slim yn 't lân, rounom in tige fordield spil; de wrâld like wol omkeard. Dy 't eat bisieten en altiid for master opspile hiene, wierne lyts wirden, en dy 't neat hiene, wierne dryst wirden; dy 't oars for skrandere koppen trochgyngen, waerden nou for dom útskolden, en de oare deis waerden de dommen wer skrander; foarname ljue rekken yn 'e lytse loege, edelljue joegen hjar adel op, en arbeiders woene „hear" neamd wirde.

Mar twa dingen roanen as in tried, troch it tizebosk fen sok lef en ûnbiskoft kreauwen en driûwen hinne, dy 't de minsken wer treastgje en opfleurje koene.

De iene tried wier keakelbûnt. As immen dêr bylâns gyng en hy koe him frij meitsje fen de algemiene eangstme en bigearlikens, den koed er safolle wille krije as er mar hawwe woe: te sizzen, mei de oeribele gekke setten en útfynsels fen in party minsken, dy 't nou den eris goed oan 't ljocht kâmen.

De oare tried wier moai roaskleurich. Dêr hong alles oan, hwêr 't de iene minske de oare lokkich mei meitsje kin: de meilydsomme

Wumkes.nl

golhertigens en goeddelikens; it soun forstân; it trou arbeidsjen; in goed sin, dat fen bihelpen en genearjen wit.

Dizze tried wier de ljeafde, de súvere minskeljeafde, dy 't yn it bismodze weefsel fen egenbaet en ikmanderij troch helpende hânnen yet ynweefd wier; howol egentlik mar tydlik, nei ús Ljeaven-Hear syn bistel, as in teiken, dat dit wirksom bliûwe scil, ek yn 'e slimste tiden.

It kin hielwol wêze, dat de fine streek wer breder wirdt, en dat it skiere, griis-grimelige weefsel yet eris moai blier roazeread opljochtet.

Hwa wit it! hwent de tried is Godtank net ôfsnein.

PITEPSBJIERUM,
de 7e fen Haimoanne, 1893.

W. FABER.

Wumkes.nl

MEMMEMOED.

1586.

As 't oarlochsfjûr en 't krychsgewelt
Bringt lân en folk yn noed,
Den komt er mannich stoere helt
Dy 't bliken jout fen moed
En onderskiedt him fen in oar,
Dy as 't ris tige nypt net doar.

Den sjucht min faken ek, ho fier
By need in minske 't bringt,
Ho 't mannich deugd yn 't iepenbier
Mei folle gloarje blinkt,
Dy 't lang yn stilte al blomke hot
Krekt as it lyts forjitmynet.

Den sjucht min soms ek hwet de frou,
Ho swak oars, wol formei,
Den komt ek memmeljeafde en trou
Faek helder oan 'e dei,
Min sjucht hjar, jildt it eigen bern,
Sels deadsgefaer tomiette tsjên.

In fryske stoarjeskriuwer liet
Us dêr in fyt fen nei,
In stik, dêr 't mannich heltendied

Wumkes.nl

It net by helje mei,
Dat, as de need net twongen hie,
Wis onútfierber achte wie.

It wier do 't folk hjir ond'r e twang,
Fen 't machtich Spanjen siet;
't Wier yn in winter hird en strang,
Do 't sels it sâlte wiet
Der Sudersé bifêrzen waerd
En tsjinne for in gongber paed;

Do Taxis, bloedhoun as er wier,
It fryske lân yn teach
En eangst forspraette hein en fier
En âld noch jong ontseach,
En mei syn kliber bistereau
Al hwet ougryslik wier bidreau.

Hy stiek de brân yn mannich gea
En makke er alles priis,
Sloech berntsjes yn 'e widze dea
Of slingre se op 't iis.
Ek mannich kreamfrou brocht er om
En mannich stakker âld en krom.

En mannich faem trof foar hjar ein
In alderskandlikst lot;
En waerd in húsman net forslein,
Hy waerd ta skimp en spot
Wreedaerdich oan in hynsder boun
En meisleept hele dagen roun.

Wumkes.nl

Sa teach dy binde, woest en rou,
De hele súdkant om,
En draeide fen 'e sékant ou
Troch Wonzerdeel nei Tsjom,
En stiek ek Spannum yn 'e brân
En sloech oan Winsum ek de hân.

It folk, net op hjar komst fortocht,
Flucht lân en sleatten oer.
Forskate hiene in skûlplak socht
To Winsum yn 'e toer,
Mar nearne, nearne wien se frij
For dy ontaerde moarderij.

Min stookt mei fjûr yn 'e onderein
De toer fol reek en damp.
Och hwet in kriten en gewein
En eangstich foetgestamp!
Mar hwa 't er kierme, hwa 't er bea,
Neat wachtet hjarren as de dea.

Der deelde ek yn dat needgerop
In moer mei 'n bernepear.
Dy stumpers klantren by hjar op
En rôpen help! sa tear.
Dat wier in trijedûble smert
For 't fjûrich ljeafjend memmehert.

Dêr siet ien by, dy hie hjar bern
En hjar biminde man
Op 't wreedst dyselde deis forlern;

Wumkes.nl

Hja stoaren yn 'e brân.
En 't liet him oansjên, dat hja hast
Wol mem op nij wêr wirde moast.

Tink hwet in bitter wea dy twa
Troch ier en sinen teach;
Hwet blonk dat romme fjild hjar ta,
Dat me yn 'e fierte seach.
En de iene naem in dryst bislút,
Hja sprong fol moed ta 't kloksgat út.

Mei noed stie de oare 't oan to sjên,
Mar tocht: Ik spring hjar nei.
Do naem se op eltse earm in bern,
Mar seach, do 't de earste laei,
Ho 't dy dêr fen in wreed soldaet
Ougryslik trape en martle waerd.

Dy woestling gyng dêrop syn gong;
Do wyfle hja net mear.
Hja bea yet: „God, bistjûr myn sprong!"
En dêrmei wier se klear.
Hja kaem bihálden op 'e groun
En hie sa hjar bifrijing foun.

De widdou hie der sa fen hawn,
Hja foel yn razernij,
Mar de oare tige by 't forstân
En soun fen lea en frij,
Dy reisge mei hjar ljeave twa,
Mei 'n tankber hert op Frjentsjer ta.

Wumkes.nl

Hwa wit in blyk fen memmemoed
Dat sterker is as dit?
Dôch leau 'k, dat mannich mem ek hjûd
Allyk in moed bisit
En ek sa'n weachstik ondernaem
As se yn sa'n need to sitten kaem.

Min wit net hwet in swakke frou
Yn tiid fen need formei,
Al komt sa troch in tiid hjar trou
Sa klear net oan 'e dei;
Wis scil se — jildt it eigen bern —
It greatst gefaer tomiette tsjên.

WALING DYKSTRA.

Wumkes.nl

Hopman Rienck van Dekama

en zijne verdediging van het Blokhuis te Staveren [1]) in 1581.

Het verzet, lieve lezer, tegen Koning Filips II van Spanje, in de tweede helft der 16e eeuw, vond in Friesland geenszins plaats met goedvinden en medewerking van alle Friesen. O neen, dat zij verre. Daar waren velen onder onze voorouders, geestelijken zoowel als leeken, edelen zoowel als onedelen, aanzienlijken en geringen, geleerden en eenvoudigen van geest, en wat meer zegt van de uitnemendsten onder die allen, die een hevigen afkeer gevoelden

---

[1]) „En niet *Stavoren*, zooals nog maar steeds de ambtelijke spelling is van den naam dezer oude Friesche hoofdstede" schreef ik op pag. 256 van den jaarg. 1892 van dezen almanak.

„*Staveren* moet het heeten, Friesch: *Starum*, *Stearum* en niet Stavoren, dat een verzinsel is van kamergeleerden in den pruikentijd, die den naam afleidden van eenen oud-Frieschen god Stavo, welke in deze stad in het bizonder zou zijn vereerd geworden, en haar den naam zoude hebben gegeven."

Dit mijn zwak protest tegen de hier bedoelde wanschrijving sta hier nogmaals.

„Gutta cavat lapidem", of op zijn Dietsch: „De aanhouder wint."

Wumkes.nl

van de omwenteling op het gebied van Kerk en Staat, welke destijds ook in ons vaderland geschiedde of stond te geschieden. Ware stand-Friesen vond men onder deze lieden, mannen en vrouwen, die niets vuriger begeerden, dan rustig als te voren den Heere hunnen God naar de wijze en volgens het geloof hunner vaderen te kunnen en te mogen dienen en aanbidden, en dien het tot in het diepste hunner ziel griefde als zij nu zagen hoe hunne bedehuizen, door den vromen zin dier vaderen zoo kostbaar en kostelijk gebouwd en versierd, werden ontwijd en geschonden, — warme vaderlanders, die met diepen weemoed zoo vele heerlijke en beroemde abdijen en kloosters, deze sieraden huns lands, aan den moker des sloopers of aan den vernielenden tand des tijds zagen prijs gegeven en de bezittingen dier stichtingen verbeurd verklaard, verkocht en vervreemd.

De Friesche Adel was onder deze „papisten", zooals de protestanten hen noemden, onder deze voorstanders der oude orde van zaken, sterk vertegenwoordigd en wij vinden onder hen, die met de wapenen in de hand voor troon en altaar en tegen „Zijner Majesteits rebellen en adversanten" [1]) streden, de namen genoemd van

---

[1]) Aldus worden de Staats- of Prinsgezinden genoemd in het bekende handschrift, geheeten „*Conscriptio* Exulum Frisiæ", eene Naamlijst van 626 Friesche vluchtelingen in 1580, geschreven door Heer Hotse Aexma, Deken van Bols-

Wumkes.nl

leden der edelste en oudste Friesche geslachten, zooals Liauckama's, Ockingha's, Kammingha's, Donia's, Dekama's [1]) en zoo vele anderen. Van de Dekama's kan men zeggen, dat zij het bestaan van hunnen edelen stam aan deze door hen voorgestane zaak hebben ten offer gebracht, daar niet minder dan zes of zeven der mannelijke leden (waarvan vijf kinderloos) uit dit aloude geslacht binnen den tijd van ruim twintig jaren (van 1580 tot 1602) in den vreemde in ballingschap zijn gestorven. [2])

En toen dan ook in 1648 te Munster de vrede werd gesloten, wier Dekama slachte üt-

---

ward en te voren Pastoor van Wolsum, en afgeschreven en uitgebreid door den Edelen Rinnert van Solckama. Dit handschrift, het eigendom van het Friesch Genootschap, is uitgegeven in het tijdschrift: „Archief voor de geschiedenis van het Aartsbisdom Utrecht," Deel XVI, p. 321 c. v.v.

[1]) Deze naam word in de laatste helft der 16e en in de 17e eeuw bijna zonder uitzondering, ook door de leden van dit geslacht zelf, *Dekema* geschreven, met afwijking alzoo van de oude, oorspronkelijke, dus alleen goede schrijfwijze *Dekama* of, voluit, *Dekaman*, dat is: man (zoon, hoorige) van *Deke*, van hem, die ongetwijfeld de stamvader is geweest van dit geslacht.

Deke, een oud-Friesche, thans weinig meer gebruikelijke mansvoornaam, is eene samentrekking van Dedeke, Dedico, dat weer eene kleingedaante (*diminutivum*) is van den vollen oud-Germaanschen mansvoornaam Dede, Dedo.

Zie: Johan Winkler, De Nederl. Geslachtsnamen enz., 1e St. bl. 117—121 en 2e St. bl. 485.

[2]) cf.: Stamb. op Dekama.

Wumkes.nl

stoarn, was het geslacht Dekama uitgestorven [1]), en alzoo de bekende voorspelling vervuld van Heer Eelko Liauckama, Abt van Lidlum († ± 1370):

As Dequama da middelsta bôkstave forliest
end for da tredda in othere kiest
scilt heech achte wêsa end prosperearje.
Den hûndert end yet folle jiëren der nei
scilt meast wirde wei
end declinearje. . . . . .

Dat wij nu de Dekama's in den vrijheidsoorlog de zijde des Konings zien houden zal bij hunne gehechtheid aan het oude katholieke

---

[1]) Volgens Mr. Jacobus Scheltema (Letterk. Mengelw., III, 2, p. 120 e. v.) zou het geslacht Dekama eerst zijn uitgestorven in 1774 of 75 in den persoon van zekeren *Age Bokkes Dekama*, landbouwer bij Doyem, die, tijdgenoot van den edelen stand-Fries *Wytse van Fons*, den bekenden „edelman van Friesland en bulleman van Francker", evenals deze, de zeldzaamste zucht tot onafhankelijkheid liet blijken en die nog familiepapieren zoude hebben bewaard, waaronder stukken van het reisdagboek van eenen *Bokke Dekama* naar het Heilige Land.

Ik noemde boven den naam Fons. Onder de edelen in voormelde Conscriptio Exulum genoemd, komt ook een lid van dit geslacht voor, en wel, zooals het daarin heet, „Doecke van Fons cum uxore van Jorwirdt", met de wapens van hem en zijne huisvrouw, eene Hannema. In dezen (Spaanschen) tijd leefden de Fonsen alzoo nog op hun stamhuis te Jorwerd in hunnen stand als edellieden; maar toch is het waarschijnlijk destijds geweest, dat dit geslacht door verbeurdverklaring van goederen en andere dergelijke rampen des oorlogs „aan lager wal" is geraakt.

Wumkes.nl

geloof m.i. ook voor een deel moeten worden toegeschreven aan hunne bizondere verknochtheid aan het huis van Oostenrijk, eene verknochtheid die reeds had bestaan van den tijd af, dat 's Konings vader Keizer Karel V als landsheer souvereine rechten in Friesland had verkregen (1515), en die ook wederkeerig bij voortduring door talrijke bewijzen van 's Keizers allerhoogste gunst en genade was beantwoord.

Het bovenstaande meende ik als voorwoord te moeten laten voorafgaan aan het navolgende opstel, waarin de edelman, wiens naam in het opschrift dezes is genoemd, als hoofdpersoon ten tooneele wordt gevoerd, en in het bizonder een wapenfeit, door hem verricht, wordt beschreven, — een wapenfeit, dat ik oordeel schoon genoeg te zijn om aan de vergetelheid, waarin bekrompen partijdigheid het eeuwen lang heeft gehuld, te worden ontrukt.

Men schreef 1581. De zuid-westelijke kust van Friesland, die de Spaanschen in hunne macht hadden teruggebracht na den voor hen zoo gelukkig afgeloopen veldslag, ten vorigen jare op de Hardenbergsche heide in Overijssel door Marten Schenck tegen de Graven Filips van Hohenlohe en Willem Lodewijk van Nassau geleverd, dit gedeelte van ons gewest met de

Wumkes.nl

steden Staveren en Slooten [1]) was voor den Koning wederom verloren gegaan, nadat de Graaf van Rennenberg het beleg van Steenwijk had moeten opbreken.

De door de koninklijke troepen bemachtigde plaatsen als Makkum, Slooten, Lemmer en Künder waren door de knechten van Sonoy, zonder op belangrijken tegenstand te stuiten, heroverd.

Meer moeite echter had men met het blokhuis of kasteel van Staveren, werwaarts de bevelhebber van stad en blokhuis zich bij de nadering des vijands had teruggetrokken. Bedoelde bevelhebber was de Edele, Erentfeste en Manhafte Joncker Rienck van Dekama.

---

[1]) Men schrijve als vroeger *Slooten* en niet *Sloten*. Mijn vriend Johan Winkler zal het wel niet afkeuren, dat hier nog eens onder d' oogen der lezers gebracht wordt wat hij over deze naamschrijving ten beste gaf op pag. 9 van den vorigen jaargang dezes almanaks. De aanhouder wint mogelijk ook hier. „Immers zoo, met twee letters *o*, moet de naam dezer Friesche stede geschreven worden, naardien die naam in de Friesche taal *Sleat* is, het welk overeenkomt met het woord *sloot* in het Nederlandsch, waarvan de vorm *Slooten* den locativus voorstelt. De vorm *Sloten* zoude een locativus zijn van het woord *slot*, kasteel, en het sprekende wapen der stad, een slot (kasteel) en twee sleutels, begunstigt deze opvatting van den oorsprong des naams. Maar de Friesche naam *Sleat* weersprekt dit ten stelligsten, en heeft alleen gelding." Aldus de Heer Winkler, waarbij nog herinnerd worde, dat dan ook de geslachten *van Harinxma thoe Slooten* en *van Slooten*, waar deze zich naar dit stedeke noemen, zeer juist *Slooten* schrijven en niet *Sloten*.

Wumkes.nl

Deze had zich dan bij de nadering der Staatschen uit de stad naar het blokhuis teruggetrokken, vergezeld ook van zijne huisvrouw, eene dochter van den Graaf van der Marck, en zijne kinderen, terwijl ook zijn jongere broeder Albert, die als vaandrig onder hem diende, zich bij hem bevondt.

Genoemd blokhuis [1]), in 1522 gebouwd door den stadhouder George Schenck, was door Rienck belangrijk versterkt en van eene bezetting van honderd zeventig man voorzien. De belegeraars waren niet veel talrijker: „Sonoy hadde uyt bevel des Princen sich in der stadt van Staveren vor 't Casteel gelegert met twee clein vendelen, die weinig meer volx uytmaeckten dan op 't huys waren", aldus lezen wij bij Rienck Fresinga in zijne Memoriën [2]). Gedurende twee maanden, van den zesden Maart

---

[1]) Volgens plattegronden der stad Staveren uit de 16e eeuw, aanwezig op het prentenkabinet van het Friesch Genootschap (Museum), was dit zoogenaamde blokhuis gelegen op het noord-west der stad aan zee, en bestond het uit eene reeks van gebouwen, allen in het vierkant om een ruim binnenplein gelegen en omgeven door een bolwerk, dat op elk der vier hoeken door een rondeel of lagen, ronden toren zonder kap werd verdedigd. Het geheel was aan alle zijden door eene gracht omgeven, terwijl aan den zeekant eene sedert verzonken strook lands deze gracht van de zee scheidde. Toegang tot de sterkte verleende aan de oost-zijde een brug over genoemde gracht.

[2]) Dumbar, Analecta, III, 462.

Wumkes.nl

tot den tienden Mei, werd het slot belegerd en beschoten, evenwel „met kleynen voortganck om 't nat ende onstuyrich weder." [1]) Een hooge zoogenaamde „kat", die Sonoy had laten oprichten en die door den toen zoowel als thans steeds kortswijlenden soldenier „de preekstoel" werd genoemd, deze kat keek over den wal van het blokhuis heen en hield door de schutters, die daarop achter houten schermen waren geplaatst en verscholen, de belegerden van den wal; „want", zegt Fresinga [2]) „sy (de Spaanschen) en hadden geen grof geschut daer sy de houten mantels mede beschadigen konden."

Herhaaldelijk werd het huis door den belegeraar opgeeischt; maar deze opeischingen geschiedden even vruchteloos als Rienck te vergeefs uitzag naar het ontzet, dat Rennenberch hem schriftelijk had beloofd.

Eindelijk op gezegden 10en in Blommemaand trad Dekama met Sonoy in onderhandeling.

Hij eischt voor de bezetting vrijen aftocht met opgerold vaandel, brandende lonten en behoud van wapenen en bagage, en verder, dat men hem ongemoeid en onder vrijgeleide te scheep, naar eene door hem aan te wijzen plaats zal brengen, voor de richtige nakoming van een en ander gijzelaars vorderende.

---

[1]) Schotanus.

[2]) Dumbar, Analecta, III, 463.

Wumkes.nl

Voorwaar, hooghartige voorwaarden!

Sonoy wilde er echter niets van weten; maar verlangde, dat de bezetting, die, zooals hij zeide, zijne herhaalde opeischingen had afgeslagen en thans het beleg tot het uiterste had laten komen, — zich op genade of ongenade zoude overgeven.

Op dit antwoord besluit de dappere bevelhebber, die stijf op zijn stuk blijft staan, en wiens taak van eer door de tegenwoordigheid van gade en kroost zoo buitengewoon werd verzwaard en bemoeilijkt, — zich tot het uiterste te verdedigen; doch zie, den vijand buiten de veste heeft hij met mannenmoed zich van het lijf kunnen houden, voor het snood en vuig verraad van den veilen huurling binnen zijne muren zal hij machteloos zich gewonnen moeten geven. Of maken niet muiterij en verraad in eigen gelederen de grootste dapperheid eens aanvoerders waardeloos? — Wat toch is het geval: De Hoog-Duitsche of Bovenlandsche knechten, die het grootste deel der belegerden uitmaken, — immers de beide Dekama's en de overige Friesen waren te samen niet meer dan achttien man sterk, — beginnen thans bevreesd te worden, dat het wel eens verkeerd met hen kon afloopen en slaan aan het muiten. Zij roepen van de wallen den Staatschen toe, dat zij de onderhandelingen willen voortzetten, onbekend als zij zijn geweest met vroegere voor-

Wumkes.nl

stellen des belegeraars, die voor de bezetting gunstiger waren. En Sonoy? — De Staatsche aanvoerder treedt met de muitelingen in onderhandeling, — m.i. eene onriddelijke daad tegenover den edelen Dekama, — en deze verwerven nu vrijen aftocht, na afgifte hunner wapenen; maar op voorwaarde . . . ., dat zij Rienck en zijnen broeder en de overige Friesen aan de Prinsgezinden overleveren! Aldus geschiedt, — waaruit men mag opmaken, dat onze Friesen vooraf door de „poepen" waren gevangen genomen, — en deze trekken daarop af, na beloofd te hebben nimmer meer tegen den Prins van Oranje en de Vereenigde Gewesten te zullen dienen. De gevangen Friesen worden met het vaandel naar Enkhuisen gevoerd; maar aan Dekama wiif en bern schonk Sonoy de vrijheid. [1])

Ziedaar dan lezer, het verhaal van deze belegering, naar de sobere, om niet te zeggen dorre beschrijving, die Schotanus er van geeft. Eene enkele opmerking, wil men, eene korte ontboezeming zij het mij vergund er aan toe te voegen.

Vooreerst, welk een toestand voor eenen dapperen officier als Rienck hier getoond heeft te zijn geweest, om acht weken lang, in eene belegerde veste, het bevel te moeten voeren

---

[1]) Schotanus, Fr. Hist. XXIII, 877,8.

Wumkes.nl

over eene bende huurlingen, zoo eervergeten als deze Bovenlanders, [1]) die hunnen dapperen aanvoerder verraden, gevangen nemen en den vijand overleveren, om voor zich zelf de vrijheid te verwerven! Maar ook, welk eene geestkracht, welk eene bezieling, door het geloof aan het goede, het heilige recht zijner zaak gewekt, moet dezen bevelhebber hebben gekenmerkt, die volle twee maanden over *zulke* soldaten het bevel voert, terwijl buiten de poorte de vijand voortdurend zijne dreigende opeischingen doet hooren en daar binnen de aanwezigheid eener teeder beminde gade en kinderen zijne taak haast ondragelijk verzwaart!

O, droevige hoewel niet onverklaarbare par-

---

[1]) Dat wij Nederlanders, wij Dietschen, de andere Germanen, onze oostelijke stamverwanten, als vroeger, wel Bovenlanders noemen is m. i. juister dan te spreken van Duitschers, of Duitschen. Immers, wij zelf, wij Friesen, Hollanders, Zeeuwen, Gelderschen, Stichtschen, Brabanders en Limburgers, wij allen zijn zelf ook Duitschen.

Of sprak niet Hugo de Groot van zijne „*duytsche* moedertale", ofschoon hij een echte Hollander was en van Delft geboortig, en laat niet Langendijk in een zijner blijspelen eenen Hollander zeggen:

„Wij spreken immers altemaal,
„Oprechte, zuiv're *duitsche* taal"? —

(cf. Johan Winkler, De Néderl. Geslachtsnamen enz., 1e St. p. 191.)

Wumkes.nl

tijdigheid, die eeuwen lang dit schoone wapenfeit van eenen landgenoot, van eenen edelen Fries, ongeacht en onvermeld heeft gelaten!

Bedroevend is het ook, dat nog in onzen tijd het Friesche jongfolk omtrent deze en andere roemvolle daden en gebeurtenissen, op eigen Frieschen bodem voorgevallen, bijna geheel onkundig wordt gelaten, terwijl b.v. een Albrecht Beiling, een Jan van Schaffelaer voor dat zelfde jonge Friesland oude bekenden zijn.

Het gedrag van Diederik van Sonoy (of: Snoy), dit zij ten slotte nog gezegd, schijnt mij toe verre van lofweerdig en ridderlijk. M.i. had deze edelman, vooral na het schandelijk verraad der Bovenlandsche huurknechten, Rienck en Albert en hunne dappere Friesen met alle krijgseer moeten laten uittrekken en ook Dekama's overige eischen inwilligen, als hulde aan hunne dapperheid, en aldus hun uit vrije beweging vergunnende, wat men gedwongen niet had willen toestaan. — — —

Nu medegedeeld wat bekend is aangaande het leven en de naaste maagschap van onzen held.

Rienck van Dekama was het derde der zeven kinderen van Heer en Doctor Pyter van Dekama, Ridder en Raad in het in zijnen tijd streng Roomsch- en Spaanschgezinde Hof van Friesland, eenen man, die, hoewel hij ijverig alle ketterij had bestreden, toch door de strenge

Wumkes.nl

vervolging van den verkwistenden Abt van Mariëngaarde getoond had rechtvaardigheid en onpartijdigheid, die onmisbare eigenschappen trouwens in den handhaver des rechts, te paren aan een helder inzicht in datgene wat juist die zelfde ketterij in zoo hooge mate had uitgelokt en bevorderd, en wat dus met kracht moest worden tegengegaan: den aanstootelijken wandel van zoo vele geestelijken; eenen man eindelijk, die, door het aankoopen en ontginnen van veenen in Schoterland, met zijne medegenooten of *Compagnons*, ook bij den verren nazaat in gezegend aandenken is gebleven.

Riencks moeder was Catharina van Loo, eene Hollandsche edelfaem en in 's Gravenhage geboren. [1]) Hij zelf had vijf broeders, waarvan echter vier als jongfeinten, nog vóór hunnen vader († 1568) waren overleden. [2]) Alleen Albert, de middelste broeder is tot rijperen leeftijd gekomen, gehuwd en Riencks metgezel

---

[1]) De fraaije grafzerk, die eertijds de stoffelijke overblijfselen van Heer Pyter en zijne vrouw in het koor van St. Vyts kerke tot Oldehove (d'oude hoofdkerk van Leeuwarden) bedekte, en waarop beiden ten voeten uit (Heer Pyter in vol harnas) met wapens en kwartieren zijn uitgehouwen, deze steen is bij het bouwen der school, aan het oude kerkhof ter plaatse, weder te voorschijn gekomen en thans ingemetseld in den zuidelijken muur van den Oldehoofster toren.

[2]) M. S. Aant. van E. M. v. Burmania. Verg. overigens in zake Riencks naaste bloedverwanten, het Stamb. v. d. Fr. Adel.

Wumkes.nl

geweest in den krijg zoowel als zijn lotgenoot in de ballingschap.

Rienck was gehuwd met eene hoog edele jonkvrouw, en wel met de dochter van eenen regeerenden Graaf; eene jonkvrouw, die tevens van moederszijde afstamde uit de edelste geslachten van Holland. Het was Maximiliana van der Marck, dochter van Robert I, Graaf van der Marck, Heer van Aremberg, zoon van Graaf Eberhard bij Margaretha van Buchout, en van Mechteld van Montfoort, dochter en erfgename van den in de geschiedenis van het Sticht Utrecht zoo bekenden burggraaf Jan van Montfoort en van Wilhelmina van Naeltwyck, erfdochter van Naeltwyck, Capelle en Wateringen.

Opmerkelijk is het, dat eene andere dochter van Grave Robert en wel de oudste, met name Margaretha van der Marck, eveneens gehuwd was met eenen Frieschen edelman, met Ritscke van Unia, Hoveling of Heerschap te Wirdum (in Oostergoo) en Koninklijke Majesteits Drossaard van Genemuiden; en het was dan ook tengevolge van deze bloedverwantschap dat de kleinzoon van laatstgenoemde echtelieden, Julius (verlatijnsching van Jou) Mockema van Unia A°. 1633 de erfgenaam werd van Riencks state te Jelsum, toen diens kinderen zonder nakroost waren overleden.

Bij genoemde zijne huisvrouw had Rienck drie

Wumkes.nl

kinderen, een zoon Pyter, ongehuwd als Hopman gesneuveld te Oostende in 1604, en twee dochters, Reynsck en Anna Catharina. De eerste is geweest eerejuffer der gemalin van den Frieschen stadhouder Graaf Ernst Casimir van Nassau en gehuwd met diens Hofmeester Heer Pyter van Regemortes, Ridder; de laatste, wier levensgroot afbeeldsel met dat van haren na te noemen man (beide A°. 1625 van Wybrand de Gheest zeer fraai geschilderd) aanwezig zijn op Dekamahuis te Jelsum, huwde Jurjen Ripperda, Hopman en Hofmeester van gemelden Graaf, en overleed in 1633 of 34.

Rienck was, zooals gezegd is, Hopman in dienst des Konings. Tot deze waardigheid was hij benoemd door den Stadhouder Caspar de Robles, Heer van Billy, tegelijk met Siërck van Donia, Kon. Maj. Grietman over Kollumerland, en toen laatstgenoemde in 1574, als bevelhebber van een der galleijen, ter bestrijding der Watergeusen uitgerust, in eenen hevigen storm, met man en muis was vergaan, werd Rienck in zijne plaats tot Grietman van Kollumerland aangesteld. Dit ambt heeft hij niet langer dan tot 1579 bekleed; want in dat jaar wordt Sible van Clant als zijn opvolger genoemd. [1]) Ook gedurende zijn grietmanschap bleef Rienck als hopman in krijgsdienst.

In 1580, toen Friesland voor goed van de

[1]) Baerdt van Sminia, N. Naaml. v. Grietm., p. 95.

Wumkes.nl

dwingelandij des Spaanschen Konings werd verlost, had deze groote omkeering ten gevolge, dat de Roomsche godsdienst werd verboden en afgeschaft en de meeste Roomsch- en Spaanschgezinden het land ruimden, terwijl aan den anderen kant eene menigte Prinsgezinden, die tot nu toe in ballingschap hadden rondgezworven, naar het vaderland terugkeerden.

Tot die ballingen van 1580, tot hen, die toen vrijwillig of gedwongen het land verlieten, behoorden met tal van andere Friesche edelen ook de toen levende Dekama's, ook onze Rienck en Albert, zijn broeder en vaandrig, en het was dan ook op den 6en van Rispmaand 1580, dat beiden met eenige andere leden van hun geslacht werden ingedaagd, om zich voor het Hof te komen verdedigen tegen de beschuldiging van de Spaansche zijde te houden [1]). Waarschijnlijk zijn zij evenals de meeste andere ballingen op deze indaging niet verschenen en waren de krijgsdaden van Rienck en Albert, sedert in dienst des Konings bedreven, het eenig antwoord der beide broeders. [2])

---

[1]) Verg. Charterb. IV, 190.

[2]) In de „Conscriptio Exulum", het handschrift waarvan boven reeds is melding gemaakt, komen, zooals zich denken laat, ook deze verbannen Dekama's voor. De ballingen, bij wier namen, zoo zij tot de geestelijkheid of den adel behooren, hunne wapens met kleuren zijn geteekend, — worden hier vermeld naar de grietenijen en steden, waarin zij woonachtig waren geweest. Zoo staat bovenaan onder

Wumkes.nl

In meergemeld jaar 1580 diende Rienck met andere ballingen, waaronder Jarich van Liauckama, Lolle van Ockingha, Tiëte van Kammingha en anderen, als Hopman in eene krijgsbende, die door Heer Bucho van Aytta, St. Theol. Doctor, Kanunnik van St. Bavo te Gent en Aarts-Diaken te Iperen, een neef van Viglius Zuichemus, — benevens andere Spaanschgezinde Friesen uit eigen middelen was uitgerust, en die thans onder bevel van Marten Schenck en versterkt met eene bende Albaneesche speerruiters, uit het Bentheimsche in Overijssel viel, hoofdzakelijk om de belegeraars van Groningen van dat beleg af te leiden en aldus het ontzet dier stad te bevorderen. Grins toch was in Maart 1580 door het verraad van den Staatschen stadhouder Georg van Lalaing, Graaf van Rennenberg aan de Spaansche zijde teruggebracht en werd nu door de Staatschen belegerd.

---

de „Nobiles Leoverdienses" (Leeuwardor edelen) „Hette van Deeckema, hovelinck to Leuwerden. Cum insigniis parentum" (Met de wapens zijner ouders). Deze Hette was een oom (jongste broeder des vaders) van de broeders Rienck en Albert. Laatstgenoemde vind ik ook onder de „Nobiles Leoverdienses", en wel met deze woorden: „Albert van Dekema, faendrich van hopman Dekema, sijnen broeder. Cum insigniis patris et matris" (Met de wapens van vader en moeder). Rienck zelf komt voor onder de ballingen uit Kollumerland, aldus: „Reninck van Dekema, Con. Mats. gretman van Collumerlant ende hopman van een vendel Duitsche soldaten onder den Regimente van den Genadigen Heer van Billy cum familia".

Wumkes.nl

Schenck's toeleg gelukte: Graaf Filips van Hohenlohe, die met Graaf Willem Lodewijk van Nassau het Staatsche leger voor Groningen aanvoerde, brak terstond met een groot deel der belegeraars op en rukte Schenck te gemoet, waarna op de Hardenbergsche heide de bovenvermelde veldslag werd geleverd, waar de Staatschen volkomen werden verslagen. De knechten van Willem Lodewijk, door deze nederlaag geheel ter neer geslagen, waren niet te bewegen het beleg van Grins langer voort te zetten; zij braken op, verwoesteden hunne schansen en de Graaf vermocht slechts zijne benden in goede orde, met mond- en krijgsbehoeften, naar Dockum te doen aftrekken.

Mede als gevolg van dezen voorspoed der Spaansche wapenen viel, zooals boven is vermeld, in 1581 de geheele zuidwestelijke kust van Friesland wederom in de macht des Konings, en vinden wij Rienck van Dekama als bevelhebber van de stad en het kasteel van Staveren, het blokhuis, dat door hem op de boven geschetste wijze zoo dapper is verdedigd.

De schrijver der Nieuwe Naamlijst van Grietmannen onderstelt, dat Rienck korten tijd na de overgifte van het slot te Staveren in de gevangenis of in ballingschap is overleden [1],

---

[1]) Jhr. Mr. Hobbe Baerdt v. Sminia, N. Naaml. v. Grietm. p. 95.

Wumkes.nl

evenwel ganschelijk ten onrechte; want hoewel het niet bekend is, waar en wanneer hij is gestorven, staat het vast, dat hij in 1614 nog leefde. Immers den 27 Oct. van laatstgenoemd jaar besliste het Hof van Friesland ten zijnen gunste in een geding, dat hij voerde tegen zijnen neef Sytse van Dekama. [1]) Ook E. M. v. Burmania bericht in eene M. S. Aant., dat hij in 1614 op 't Heerenfeen woonde.

Vermelding verdient nog de volgende M. S. aanteekening van dien zelfden schrijver:

„Syn (Rienks) moeij, Jel Dekama weduwe Jongema legateert hem 1000 guldens waarinne gededuceert zal worden 300 guldens, aan deselve in syn gevangenisse verlegt".

Allicht wordt met deze „gevangenisse" Riencks gevangenschap na d' overgave van Staverens blokhuis bedoeld. —

Vonden wij alzoo Rienck en Albert in 1580 en 81 nog op het tooneel van den strijd, later worden hunne namen niet meer in de jaarboeken van den krijg genoemd, en het is eerst verscheidene jaren later, in 1598, dat van Rienck weer melding wordt gemaakt, terwijl in 1603 beide broeders te samen, doch nu in een werk des vredes, wederom optreden (zie beneden). Het blijkt dat beiden, na den

---

[1]) Johan v. d. Sande, Vijf Boecken der Gewijsde Saken, Leeuw. 1670, p. 376.

Wumkes.nl

ongelukkigen afloop van den Spaanschen inval van 1581, waaraan zij een zoo werkzaam aandeel hadden genomen, terwijl zij meer en meer het hoopelooze zullen hebben ingezien van alle pogingen, om Friesland voor den Koning en de Roomsche Kerk te herwinnen, ten slotte, evenals andere „papisten", zich bij de bestaande orde van zaken hebben neergelegd, zich met de nieuwe regeering hebben verzoend en met toestemming van den Stadhouder en de Staten in Friesland zijn teruggekeerd. De begeerte naar het vaderland werd ook hun te machtig!

Dit alles blijkt wel het sterkst hieruit, dat Rienck bij commissie van den stadhouder Graaf Willem Lodewijk van Nassau en de Gedeputeerde Staten van Friesland van den 5 Dec. 1598 werd aangesteld tot Hopman in plaats van zekeren „gedeporteerden" Johan van Cordenoort. [1]) Niet lang heeft hij aldus gediend; want reeds den 17 Sept 1602 deed hij afstand van, of „resigneerde" hij zijn hopmansplaats, zooals E. M. v. Burmania bericht, waarna Gedeput. Staten bij hunne resolutie van den 20 Sept. d. a. v. in zijne plaats tot Hopman aanstelden Giovanni Zusarte de Fonseca. [2])

Ten overvloede blijkt deze verzoening der beide broeders met de nieuwe orde van zaken

---

[1]) Eerste Commissie- en Instructie-Boek, 1587—1616. Oud Arch. v. Friesl.

[2]) Resolutieb. der Ged. Staten v. Friesl., Oud-Arch. v. Fr.

Wumkes.nl

uit eene resolutie der Staten van den 25 Maart 1603 [1]), waarbij Gedeputeerde Staten werden gemachtigd hun ouderlijk huis op den Eewal (thans het Hofplein) te Leeuwarden aan te koopen. Dit huis werd tot dien tijd door de provincie gehuurd en bewoond door den Hofmeester des Stadhouders; maar het werd nu door Rienck aan Gedeputeerde Staten te koop aangeboden, „ten eynde" zooals het Resolutieboek zegt, „syne Gen. daer mede mochte geaccommodeert worden, die 't selve nyet sal connen ontbeeren, als geheel syn Gen. Logement annex sijnde"; woorden, die onwedersprekelijk blijk geven van Riencks begeerte om den Stadhouder te gerieven en, voor zooveer het in zijne macht staat, aan diens wenschen te gemoet te komen.

Eindelijk mag m. i. van deze verzoening ten bewijze strekken de omstandigheid, dat Riencks beide dochters met edellieden van den Stadhouder waren gehuwd, en één van hen zelf eerejuffer was van Hare Genade de Gravin.

Is alzoo niets bekend omtrent Riencks overlijden en evenmin aangaande zijnen uitersten wil, van zijnen broeder weet men, dat deze als eigenaar en bewoner van Dekamahuis te Jelsum aldaar den 12 Oct. 1604 testeerde, waarbij hij Rienck tot zijnen erfgenaam instelde, met toekenning van het vruchtgebruik zijner goederen aan zijne huisvrouw Haringh van

[1]) Resolutieb. der Staten v. Friesl. Oud.-Arch. v. Fr.

Wumkes.nl

Roorda. Hij, Albert, overleed plotseling den 11 Jan. 1609, drieenvijftig jaar oud en kinderloos, te Weidum, waar hij de begrafenis had bijgewoond van zijne nicht Fookel van Bothnia (dr. van zijns vaders zuster Mary by Jou Bothnia) en werd den 18 Januarij te Jelsum in de kerk begraven. Zijne weduwe woonde volgens E. M. v. Burmania nog op Dekamahuis voornoemd in 1610; maar onbekend is het wanneer en waar zij is gestorven.

In ieder geval werd dus Rienck in 1609 eigenaar van Dekama State te Jelsum. Deze state, bij ouds Kamstra of Kampstra en nog vroeger Fetza state geheeten, naar eene fetsa of bornput aldaar of in de nabijheid aanwezig of aanwezig geweest [1]), dit oud Friesche „ethel" of adellijk landgoed, nog altijd in wezen en welks slot, hoezeer ook in 1814 in- en uitwendig (door laakbare moderniseer-zucht ?) bedorven en in zijnen eigenaard onkenbaar gemaakt, een der weinige thans nog bestaande adellijke sloten is in Friesland, deze state, zeg ik, had, alvorens Albert en Rienck achtereenvolgens daarvan eigenaar waren, toebehoord aan hunnen vader, den Ridder en Raadsheer Pyter, die de state had geërfd van zijne Vrouw Moeder Reynsck Kamstra († 1549), weduwe van Hette Dekama († 1522).

De landstreek, dit zij ten slotte nog gezegd,

---

[1]) Cf. het opstel van Johan Winkler „De hel in Friesland" in jaarg. 1894 van dezen almanak.

Wumkes.nl

waar de Dekama's oorspronkelijk te huis behoorden, was de grietenij Baarderadeel, en hun hoofdzetel zoude hier het dorp Weidum geweest zijn, waar eveneens de schoone Dekama State nog in onze dagen, zegge in 1894, aanwezig is, als eene oase in de haar omgevende woestijn van vervelende eentoonigheid en eenvormigheid, als eene verkwikking voor den man van smaak, voor den vaderland- en oudheidminnaar, die haar nog een lang voortbestaan in eere en aanzien vurig toewenscht.

Te Baard waren de Dekama's ook reeds vroegtijdig gevestigd; daar woonde op Dekama State (thans verdwenen natuurlijk!) in 1370 Hette Jous Dekama en ruim eene eeuw later Frieslands laatste Potestaat Jou Hettes Dekama, de grootvader van Heer Pyter voorz.

Het wapen, door dit edele geslacht vroeger en later gevoerd, was gedeeld *a.* in goud (of geel) de halve Duitsche of Rijks adelaar, dit kostelijk kenteeken van der Friesen Germanendom, *b.* in rood twee zilveren (of witte) leliën boven elkander. Rood-zilveren (witte) wrong. Helmteeken: een gaande en aanziende, ook wel klimmende leeuw, het bovenlijf zilver (wit), het onderlijf rood [1]). Dekkleeden: rood en zilver (wit).

---

[1]) Het bovenlijf van dezen leeuw vindt men op oude teekeningen ook wel geel gekleurd; m. i. echter is zilver of wit hier de juiste kleur, wijl ook de kleuren van het eigenlijke wapen zijn *wit* en rood.

Wumkes.nl

En ook thans nog in 1894, zegge in 1894, nu de anti-christelijke geest, de alles afbrekende, de alles afschaffende, de alles „nivelleerende" dusgenaamde „tijdgeest", reeds honderd jaar lang door Europa spookt en ook ons lieve vaderland, ons Friesland, nagenoeg geheel ontdaan en beroofd heeft van al wat er in waarheid schoons en schilderachtigs was, en ongeloof, hoogmoed en stofvergoding (materialisme) bij de meergegoeden, — ontevredenheid, afgunst en verwildering bij de mingegoeden, de vruchten blijken te zijn der zoo hooggeroemde anti-bovennatuurlijke vooruitgang, — ook thans nog prijkt als eene liefelijke tegenstelling met dit alles en als eene aangename verrassing, onder het behoor van het stille Weidum, dit Dekama skaeiwapen boven de deur van het tolhuis aan den Dekama weg.

Maar ach, hoezeer ook al weer door den onkundigen verwer misteekend! In stede van den trotschen halven Rijksadelaar een vreemdsoortig vogeldier, — de misvormde leliën van goud, — een soort kroon in plaats van den ridderhelm en op bedoeld hoofdsieraad (?) een snoesig bruin doeshondje, dat den fieren klimmenden wit-rooden leeuw moet voorstellen!

Moge goede smaak ook hier nog eens deze ergernis door het penseel eens kundigen wapenschilders doen verdwijnen! —

Jan van Wageningen thoe Dekama.

Wumkes.nl

OP ZIJN ELF EN DERTIG.

Bovenstaande uitdrukking, in en buiten Friesland in zwang, is van Friesche afkomst. De elf steden, Leeuwarden, Bolsward, Franeker, Sneek, Dokkum, Harlingen, Stavoren, Sloten, Workum, IJlst en Hindeloopen en de dertig grietenijen, uit Oostergo 11, Westergo 9 en Zevenwolden 10, zonden hunne afgevaardigden naar den Landdag ter behandeling der regeeringszaken. De plaats van samenkomst was meestal de St. Vituskerk van Oldehove en toen deze in 1595 was afgebroken, de kloosterkapel van het Jacobijnenklooster. Friesland's zaken werden dus „op zijn elf en dertig" behandeld, en het spreekt van zelf dat vòòr een besluit werd genomen het gevoerde debat niet zelden tijdroovend was. De spreekwijze heeft daardoor de beteekenis gekregen van: iets niet spoedig af te handelen. Het is er echter verre van af, dat een karaktertrek der fiere en ondernemende Friezen traagheid zou zijn.

H. MOHRMANN.

Wumkes.nl

Friesche vrijheidszin.

Toen Willem II, graaf van Holland (1228 – 1256) bij adel en geestelijkheid pogingen deed om als Heer van Friesland te worden erkend, deed hij aan den potestaat Sicco Sjaerdema het aanbod hem te beleenen met het Graafschap West-Friesland, maar de onbaatzuchtige edelman schreef den graaf:

„Grootmachtige Coninck en wilt U te vergeefsch niet moeijen. Meent ghy dat ik om my en om myn geslachte te verheffen, een verrader wil syn, ende de nacomelingen van die vryheyt beroven, die onse voorvaders boven alle goedt geacht hebben. Laat verre een goedtgierigen en oneerlyck harte van my syn. Vaertwel, ende wilt my met u brieven niet meer begroeten, want ik na desen geen wil ontfangen. Wt onsen huyse Sjaerdema, den 9 Augusty, duysent twee hondert negen en veertich." [1])

Zelfs liet hij een gouden munt slaan met de opschriften: „Sixtus Saerdema potestas Frisiae" (Sicco Sjaerdema potestaat van Friesland) en „Libertas praevalet auro" (Vrijheid is meer waard dan goud). [2])

Bij de huldiging van den Spaanschen Philips

Wumkes.nl

in 1555 bogen de afgezanten der Nederlandsche gewesten de knie voor den nieuwen Landsheer, maar de acht afgevaardigden uit Friesland konden dit niet van zich verkrijgen, en uit aller naam verklaarde Gemme van Burmania: „De Friesen knielje allinne foar God." (De Friesen knielen alleen voor God. [3])

In den Franschen tijd durfde de hoogleeraar J. H. Regenbogen bij de overdracht van het rectoraat der hoogeschool te Franeker op 6 Juni 1810 eene rede houden over en den lof verkondigen van niemand minder dan van Filips van Marnix, heer van St. Aldegonde, ja hij nam de geheele verantwoordelijkheid op zich, dat in de pauze het sinds 15 jaren niet gespeelde Wilhelmus van Nassauen werd gespeeld. [4])

En dat zijn collega, de alom bekende Elias Annes Borger, destijds lector te Leiden, zijne woorden niet op een goudschaaltje woog, bleek uit zijn dichtstuk, bij den aanvang des jaars 1811 den Leidschen weezen in den mond gelegd, en waarin de volgende regelen voorkomen:

„Streng snerpt de scherpe roê, besteld door d' Opperkoning,
Haar geesling snijdt ook ons door rug en wervel heên;
De donder, die u treft, treft ook der weezen woning,

Wumkes.nl

En morselt ons de kruin en plettert merg
en been.

Haast zien we een gloriezon ten heldren hemel
klimmen;
Wijkt, donkre wolken, wijkt den Heilvorst
uit de baan!
Stijg op, gij gloriezon, wat draalt gij aan de
kimmen?
Snelt, rossen, snelt met macht en voert dien
Heilvorst aan." [5])

H. MOHRMANN.

AANTEEKENINGEN.

[1] A. Winsemius, *Kronyk van Friesland,* bladz. 167.
[2] Waling Dijkstra, *Uit Frieslands Volksleven,* „ 45.
[3] *Friesland en de Friezen, Gids voor reizenden,* „ 1.
[4] W. Eekhoff, *Friesland in 1813,* „ 17.
[5] E. A. Borger, *Dichterlijke Nalatenschap,* 2e dr. „ 9.

Wumkes.nl

De weduwe te Dronrijp.

Het gouden ijzer drukte zwaar
De weduwvrouw, in luttel weken
Beroofd van 't dierbaar dochterpaar,
Voor d' adem van den dood bezweken.

Uitbundig was haar vreugd geweest,
Toen 't tweetal 't eerst het hoofd versierde
Met gouden kap op 't zilv'ren feest
Der ouders, dat heel 't dorp meêvierde.

Maar de eiber was sinds heengegaan,
Op 't rieten dak niet weêr gekomen,
En 't wees de storm des onheils aan,
Verscheurend 't rag der zoetste droomen.

De sneeuwen lijkwâ dekte de aard,
Toen buur en maagd bij jammerklachten
Haar echtvriend, haar aan 't hart zoo waard,
Naar Dronrijps doodenakker brachten.

Nog tweemaal ging haar tocht naar 't graf.
En . . . 't dierbaar drietal, dat de hoeve
Het leven en den zegen gaf,
Sliep onder zoden in de groeve.

Wumkes.nl

Door 't schitt'rend goud, dat 't lief gezicht
Der schoone deernen eens omstraalde,
Won 't hoofdsieraad zeer in gewicht,
Dat zwijgend weduw's rouw verhaalde. (1)

Die gouden last viel haar te zwaar:
't Hoofd zonk vermoeid op 't sterfbed neder.
De doodsklok luidde en de ooievaar
Kwam klepp'rend op het stulpje weder.

H. MOHRMANN.

(1) In een gedeelte van Friesland, tusschen Leeuwarden en Franeker, bestaat (of bestond) het gebruik, dat bij den dood eener dochter haar gouden oorijzer in dat der moeder wordt (of werd) gehecht.

Wumkes.nl

Friesche Sjibboleis.

„De Gileadieten namen den Efraimieten de veren der Jordaan af, en het geschiedde als de vluchtelingen van Efräim zeiden: „Laat mij overgaan!" zoo zeiden de mannen van Gilead tot hem: „Zijt gij een Efräimiet?" Wanneer hij zeide: „Neen!" zoo zeiden zij tot hem: „Zeg nu: *Schibboleth*", maar hij zeide: „Sibboleth", en kon het alzoo niet recht spreken, zoo grepen zij hem en versloegen hem aan de veren der Jordaan."

De uitspraak, zoo als in het bovenvermeld citaat uit Richt. 12 (vs. 5 en 6) wordt verhaald, als maatstaf te nemen, of men al of niet tot de partij der vijanden behoort, komt niet enkel in de geschiedenis van het oude Israël voor, maar ook in de Vlaamsche en herhaaldelijk in de historie der Friezen. Ziehier een paar proeven.

In oorlogstijden stelden de laatstgenoemden de krijgsgevangenen, die voor Friezen wilden doorgaan, op de proef door hen te laten uitspreken: „Dir iz nin klirk zo krol az Klirkampstir krol. Di klirk aller klirken iz hja to krol." (Er is geen geestelijke zoo loos als de Klaarkampster kroesharige geestelijkheid, alle geestelijken is hij de baas af.)

Wumkes.nl

Toen in April 1500 geheel Friesland tegen de dwinglandij van Hendrik van Saxen zich verzette, trokken 1600 opstandelingen tegen Franeker op, waar hij in het Sjaardemahuis resideerde. Ieder Sakser werd aangehouden, en hem hetzelfde sjibbolet gevraagd, maar nu verzwaard met: „Op ouws finne herne lizze fiouwer klaer lotter ljeap-aeijen yn ien nest", (op den hoek van onze weide liggen vier heldere, versche kievitseieren in één nest) en „Boeter, brae en griene tchys, da dat naet zisse kin is nen rjugte Frys. (Boter, brood en groene kaas, die dat niet zeggen kan is geen rechte Fries.)

Wie zonder haperen dit kon zeggen, werd voor een Fries erkend, doch de anderen zonder onderscheid in het water gedompeld, wat men djepinga (waterdoop) noemde.

H. MOHRMANN.

Wumkes.nl

BIJDRAGE

TOT DE

Geschiedenis der Straatverlichting.

Sedert onheugelijke jaren bestond in de gemeente Harlingen eene belasting onder den naam van „Lanteerngeld", welke vóór 1639 door middel van een Collecteur, een daarvoor aangewezen ambtenaar, en na dien tijd bij wijze van verpachting werd ingevorderd. Hoezeer deze belasting reeds gedurende den eersten tijd harer verpachting de belangrijke som van 1200 caroli guldens en meer per jaar opbracht, zoo mag daaruit toch geenszins worden afgeleid, dat deze inkomst werd gebezigd tot het onderhouden van lantaarns, ter verlichting der openbare straat.

Eén blik in de „Articulen ende Conditiën", naar welke de Magistraat de eerste verpachting van de lantaarngelden gehouden heeft, doet ons zien, dat de pachter slechts verplicht was „tot sijn costen te vuiren in de stads-lanteerne op 't noorderhooft staende, so dat behoort ende buiten clachten van ijmant" en dat hij gehouden was „alle schippers ende coopluijden in 't invorderen van hun lanteerngelden met alle

Wumkes.nl

vruntschap ende minne te bejegenen." Het lantaarngeld strekte, als zóóvele andere inkomsten, tot instandhouding der huishouding van de stad. Het binnenkomen der haven werd door het branden van een enkele lantaarn op het noorderhoofd, bij donkere avonden en nachten ietwat vergemakkelijkt; daarvan hadden alleen kooplieden en schippers het onmiddellijk genot, op grond waarvan door hen alleen moest worden betaald. En niettegenstaande de opbrengst der lantaarngelden ruimschoots voldoende zou zijn geweest om de verlichting, althans van de hoofdstraten, grachten en pleinen, te bekostigen, werd er zelfs niet aan gedacht deze gelden voor dit nuttige doeleinde te besteden. — De ingezetenen doolden, als de zon ter kimme was, in het donker rond, blootgesteld aan allerlei gevaren. — Mocht al te Harlingen, evenals elders, een keur hebben bestaan, welke den ingezetenen gebood gedurende een zeker aantal avonduren een licht voor de glazen te plaatsen of een lantaarn aan de gevels hunner huizen op te hangen, deze maatregel kon niet verhinderen, dat de ingezetenen herhaaldelijk, door de duisternis misleid, in het water liepen en jammerlijk verdronken. Het was inderdaad gevaarlijk des avonds of des nachts zijne woning te verlaten. Men deed het niet dan met een brandende lantaarn gewapend, teneinde met het twijfel-

Wumkes.nl

achtige schemerlicht van vetkaars of oliepit, langs de slecht geplaveide straten en grachten den weg te vinden. De aanzienlijkste lieden gingen niet uit zonder dat de huisknecht of een ander vertrouwd persoon een lantaarn voor hen uitdroeg. En het moet tot in het laatst der vorige eeuw nog algemeen als een groot eerbewijs gegolden hebben, als men iemand met lantaarns of met fakkels naar huis begeleidde.

Het verwondere ons niet, dat reeds in 1678 de behoefte aan het oprichten van lantaarns, ter verlichting der openbare straten, zeer sterk werd gevoeld. In de vergadering van 14 November van dat jaar, maakte deze zaak een punt van ernstige overweging bij de groote vroedschap uit. De presideerende burgemeester Theodorus Stansius had omtrent deze aangelegenheid een geschrift opgesteld, waarin hij wees op het „loflijck werck der Heren van Amsterdam, in 't plaetzen van lantaernen bij avont en nachts door hunne gansche Stadt, omme daer door voor te comen alle droevige ongelucken, die de donckerheit souden kennen veroorsaecken." En op zijn voorstel werd eene commissie benoemd, bestaande uit hem zelf en den burgemeester Dirk Kijvit, de gemeenslieden Jacob de Lange en Babius Louens en den gecommitteerden vroedschap Dr. Wilhelmus Hillebrants, ten einde te onderzoeken „ofte sulcks

Wumkes.nl

niet mede binnen onse Stadt soude kennen gepractiseert" worden; zoo ja, hoevele lantaarns daarvoor zouden benoodigd zijn, op welke plaatsen der stad deze zouden moeten gesteld worden, welke de daaraan verbonden kosten zouden zijn en hoe men de gelden tot dekking dier kosten gevoegelijk zou kunnen vinden. De commissie werd voorts uitgenoodigd den uitslag van haar onderzoek aan de vergadering over te leggen.

Aan den ijver waarmede deze commissie hare taak heeft opgevat, mogen we niet twijfelen. Daarvoor staat de naam van Theodorus Stansius, die van 1674 tot 1705, het jaar van zijn overlijden, vele gewichtige diensten aan deze stad bewees, [1]) ons borg. Nochtans blijkt uit de stads-resolutieboeken niets omtrent de raadslagen dezer commissie en heeft men ons, wellicht door het uitbrengen van een mondeling verslag, in onwetendheid gelaten omtrent de gronden, op welke de pogingen van Theodorus Stansius schipbreuk leden. Slechts weten wij, dat ze dit deden, niettegenstaande de wenschelijkheid tot het verlichten der openbare straten door ieder werd erkend. En hoezeer de allengs

[1]) Stansius bekleedde gedurende de een en dertig jaren welke hij zich in deze stad aan het openbare leven wijdde, achtereenvolgens de ambten van: vroedschap, gecommitteerden vroedschap, burgemeester, secretaris (1682—88), curator der Latijnsche school, mede-volmacht ten Landsdage en gecommitteerden raad ter Admiraliteit.

Wumkes.nl

aangroeiende bevolking van Harlingen, welke aan het einde der 17de eeuw op minstens 18000 zielen werd begroot, [1]) van harte gaarne de zegeningen der uitvinding van de straatlantaarns zou hebben ondervonden, schijnt nochtans alles te zijn afgestuit op finantieele bezwaren, die zoo zwaar wogen, dat Stansius' denkbeeld, om het allernoodigste voor de publieke veiligheid te doen, voor een groot aantal jaren werd van de baan geschoven.

Eerst weder in den aanvang des jaars 1723, dus 45 jaren later, verklaarde de Magistraat der stad Harlingen, dat zijne aandacht sedert lang gevestigd was op de „menighvuldigheit van diepten," waarmede de talrijke grachten in deze gemeente werden bedoeld, en dat „een jegelijck en wel besonder de Burgerie deselve bij duistere en lange naghten passerende, bij gebreck van behoorlijk light, aen seer veele en dodelijke gevaeren, voornamentlijk bij storm en harde stroomen, comen geëxposeert te

---

[1]) S. H. van Idsinga. Zedig en Vrymoedig onderzoek of de volmagten ten Landsdage in Frieslandt volgens de fundamentele wetten van die provincie en de de procuratiën, welke jaarlijks aan de volmagten gegeven worden, tot het exerceeren van criminele jurisdictie geregtigd en bevoegd zijn, enz. (1777) bl. 25. — In 1746 was dat zielental tot op „groot 7000 gesmolten." Als oorzaak hiervan noemt Van Idsinga de destijds in deze provincie bestaande belastingen onder den naam van „Havenpagten." Op 1 Januari 1894 bedroeg de bevolking 10300 zielen.

Wumkes.nl

worden, waervan ook de exempelen in deese Stadt meerder als elders bekendt sijn." En niet slechts om de genoemde redenen, maar niet minder „tot voorkominge en ontdeckinge van de menighvuldige straatschenderiën, die in het donkere doorgaens gepleeght worden" was de magistraat van oordeel, dat deze gemeente niet langer zonder straatverlichting mocht blijven, waar reeds zoovele andere steden een goed voorbeeld hadden gegeven. Hij had daarom door eene commissie uit de vroedschap een staat doen vervaardigen, waaruit kon blijken welke de kosten waren van eene behoorlijke straatverlichting, terwijl daarin tevens werd aangewezen hoe de middelen, die daartoe noodig waren, zouden kunnen gevonden worden.

De bedoelde commissie dan had „reflexie genomen op de affmetinge en lenghte van de stads voornaemste straten en wallen" en had bevonden, dat „jeder Lantaern, 125 voeten van malkanderen staende, tot verlightinge van deselve van noden te weesen circa een getal van twee hondert vijff en twintigh off dartigh Lantaerens." „Jeder Lantaeren, costende met de pael en het setten van dien in alles circa 10 gls.", dat zou te zamen, ruim gerekend, 2500 car. guldens zijn. De bediening der lantaarns zou eischen: „Twee volders, seven opstekers en Een generale Opsighter en Uitdeelder

Wumkes.nl

van de Olij etc.," allen te zamen op een tractement van 604 caroli guldens. Elke lantaarn zou, gedurende de vier eerste en de vier laatste maanden des jaars, in het geheel 1761 uren branden, waarvoor „20 hollandsche mengelen olije" zouden noodig zijn, hetgeen voor 225 lantaarns 2250 „Canne" zou bedragen. „IJder can olije gerekent op 10 stuijvers, bedraeght aen geld 1125 gl.; catoen gerekent op 100 gl.; het jaerlijx onderhoud op 300 gl.", zoo zouden de jaarlijksche kosten van de straatverlichting 2129 caroli gulden bedragen, terwijl de eerste aanleg der lantaarns 2500 gl. in eens zou eischen.

Om die kosten te bestrijden werd voorgesteld: 1°. het heffen van een clein Beestiael" d. w. z. eene belasting op het geslacht, en wel den twaalfden penning der opbrengst van al het vee, dat binnen de stad geslacht of geslacht ingevoerd verkocht werd; 2°. een omslag over de vaste goederen tot een bedrag van elf honderd car. gulden, „waervan een gedeelte bij den Eijgenaar en een gedeelte bij de Bruijker sal worden betaalt"; 3°. „van ijder passagijer gaende en comende na en van Holland 1 stuijver."

Dit plan werd aan de Ed. Mog. heeren Staten van Friesland voorgelegd, die het goedkeurden, doch niet dan onder deze voorwaarde: dat voor een jong schaap acht stuivers en voor een lam vier stuivers zouden worden

Wumkes.nl

geheven, terwijl de nuchtere kalveren vrij moesten worden gelaten. — Daarna werd het aan de vergadering der groote vroedschap voorgedragen. Men schreef toen 1 April 1723.

De groote vroedschap, de regeering der stad, bestond uit veertig personen, waarvan acht burgemeesters (de magistraat), acht raadslieden (de gezworen gemeente) en vier en twintig vroedschappen (de gemeenslieden). Veel hoofden, veel zinnen! De verlammende invloed van meeningsverschillen, welke van geene toenadering wilden weten, was ook in deze talrijke vergadering meermalen aan het licht getreden. Maar het gold hier de verwezenlijking van een grootsch plan, het gold niet alleen de eer der stad, doch ook de veiligheid haren ingezetenen. En inderdaad bestond er tegen het oprichten van lantaarns geenszins die tegenkanting, welke men bij het ten uitvoer leggen van dit geheel nieuwe denkbeeld: Harlingen bij avond en nacht verlicht te zien, had mogen verwachten. Wel is waar stemde de gemeensman Hendrick Ewerts *tegen* „om redenen dat sulx hem nadeeligh soude weesen" en wilde de gemeensman Westra slechts alleen toestaan „het opreghten van de Lanteerns aan de Voorstraat en bruggen, om kosten te bespaaren." Ook was de vroedschap Swerms tot *vóór* stemmen bereid „mits dat de vastigheden worden verschoont" terwijl zijn collega Fopma „alsnogh van ordeel (was),

Wumkes.nl

dat het nuw gansch de tijt niet is om Lantarens te setten en all veel regenten voor twintigh jaeren van ordeel waeren om geen Lanteerns te setten, omdat de Ingezeetenen reeds soo verre beswaerd sijn". Doch deze conservatieve naturen konden met hunne motieven geen voldoend gewicht in de schaal leggen en de overgroote meerderheid verklaarde zich onvoorwaardelijk vóór de uitvoering van het plan.

Nu zou men denken, dat de stad weldra van straatlantaarns zou zijn voorzien! En echter, ze kwamen er niet, althans nog in geen veertig jaren.

Wat daarvan de oorzaak kan geweest zijn is *wederom een ondoorgrondbaar raadsel*. De toenmalige stads-secretaris Dr. Arnold van Idsinga, een man, die dit ambt veertig jaren (1691—1731) bekleedde en meermalen de blijken van groote nauwkeurigheid heeft gegeven, liet ons daaromtrent geen enkele opheldering na. We mogen echter aannemen, dat de kosten van aanleg, bediening en onderhoud te laag bleken geraamd te zijn; dat men geen voldoend middel wist uit te denken om in die meerdere kosten te voorzien; dat het geld dus wederom de oorzaak was van het niet tot stand komen dezer goede zaak, die algemeen gewenscht werd en in het algemeen, dat de indruk van plaats gehad hebbende ongelukken, nadat er eenige tijd over verloopen was, verflauwde,

Wumkes.nl

zoodat de behoefte aan licht allengs minder sterk werd gevoeld.

Dat er inderdaad weder ruim veertig volle jaren moesten verloopen, alvorens de zaak op nieuw ter bane werd gebracht, die opvatting wordt bevestigd door de resolutie van 28 Januari 1761, waaruit blijkt, dat de Vroedschap „de besoignes in den jaare 1723 voorgevallen" op nieuw in overweging had genomen. Op nieuw werd het groote nut van het stichten van lantaarns uiteengezet. Op nieuw werd medegedeeld, dat het de „algemeene begeerte van genoegzaam alle de Borgers" was, dat er toe werd overgegaan. Op nieuw werd er aan herinnerd, dat het zou zijn „ter voorkominge van verdere onheilen, die door de duisterheid van tijd tot tijd worden geoccagioneerd." De Vroedschap had nu dan ook vast besloten „dat het opregten van Lantaerns in dit jaer voortgang zal hebben." Daarom was thans een nieuw opstel en plan, met begrooting van kosten opgemaakt, dat, aan de Ed. Mog. Heeren Staten van Friesland opgezonden, wederom aanstonds werd goedgekeurd.

Aangezien dit plan inderdaad tot uitvoering kwam en de geschiedenis der straatverlichting te Harlingen daarmede dus eerst recht een aanvang neemt, moet dit document zoo gewichtig worden genoemd, dat het hier in zijn geheel eene plaats behoort te vinden:

Wumkes.nl

„Opstel en plan over het stigten van Lantaarns tot Harlingen.

Een van de voornaamste eindens en nuttigheden van de Lantaerns, daarin gelegen zijnde, dat men van ligt voorzien zij op de passagie der bruggen en pijpen, waarvan zeer veele in deze stad zijn, zelvs boven alle bekende plaatzen, — is evident dat de raeminge van het getal der nodige Lantaerns meer geschikt moet worden na het getal van de passagiën over de diepten, en na het getal der doorgaande steegen en kruisstraten, dan na een juiste bepalinge van distantie bij voetmaat.

Waarvan een proeve zijnde genomen door het slaan van paaltjes langs enige van de voornaamste plaatzen in de stad, tot hondert en seven en dartig incluis, is daardoor gebleken, dat de raaminge in den jaare 1723 gemaakt, en ten resolutieboek staande geregistreerd, al te nauw bepaald is genomen, zoo wel in het getal der nodige lantaarns, als in de begrotinge van de vereischte kosten der opregtinge en onderhoud: om welke reeden dan het volgende nieuwe opstel en begrootinge is gemaakt.

In agt genomen zijnde hoe veel en welke plaatzen van de stad, behoorlijk verligt kunnen worden met het bovengemelde getal, soo is blijkbaar dat er in 't geheel nodig sullen sijn ontrent 280 lantaarns: kostende ijder lantaarn

Wumkes.nl

seven guldens, en daar bij de paal met het setten en afmaken van alles dat er toe behoort vijff guldens, en dus in 't geheel twaalf guldens, zoo wort tot de eerste stigting vereischt een soma van *f* 3360.– ;

Tot bedieninge van welk getal van Lantaarns van nooden zijn twee vullers, ijder 's weeks genietende 3—10—, gedurende de tijd van 30 weeken, die de Lantaarns aangestoken worden, komt . . . . . 210.—:—:
Agt opstekers (in ijder quartier van de stad een) hebbende 's weeks 1—8—: bedraagt voor gelijke tijd 336.—:—:
Een generale opzigter en uitdeeler van de olije etc. . . . . 100.—:—:
bedraagt dus het jaarlijx tractement voor de bedienden . . . . . 646.—:—:

Ten aanzien van de tijd en uiren welke de Lantaarns behooren te branden, verblijvende bij het voorsn. opstel van den jaare 1723, en calculerende op dezelve tijd van 1761 uiren, alsmede de proportionele consumptie van olie, tot 5600 mengelen, voor 280 Lantaarns, maakt 2800 kan olie; ijder kan gerekend op 10 stuijvers beraagt . . . . . *f* 1400.—:—:
het noodige catoen op . . . . - 120.—:—:
Voor de administratie van deze ontfang en uitgaeve . . . . - 60.—:—:
Soo koomt de jaarlijksche behoefte te bedraegen . . . . . - 2226.—:—:

Wumkes.nl

Om nu te bepalen op wat wijze deze last met de minste beswarenis gedragen kan worden, wort hier tot een basis gesteld:

Dat wanneer jaarlijks een soma van 2700 gls. of daar omtrent wordt geheeven, zoo wel het eerste stigten, als de jaarlijkse behoefte en het gestadig onderhoud der Lantaerns, alsmede na verloop van jaaren, de vernieuwinge van dezelve, daaruit betaeld zal kunnen worden, mits dat de contributie geschiede voor de eerste maal bij de opregting en vervolgens op 't ingaan van ijder herfst, wanneer de Lantaerns aangestooken zullen worden.

Hiertoe koomt geen gereeder of minder opereus middel voor, dan een omslag over de vastigheden of Inwooners van de stad.

Waarop aangemerkt is, dat de bewooners behoren te betalen het jaarlijksche onderhoud, dog dat met reeden aan de Eigenaars kan worden te laste gelegd, om tot het eerste stigten althans een voornaem deel te hoeden. Dog alzoo in het voorgaande opstel, de eerste stigting en het jaarlijksche onderhoud, in eene soma begreepen zijn, koomt zeer billijk voor, dat de eerste contributie betaald worde voor twee darde door de Eigenaars, en voor één darde door de gebruikers of huurders, moetende evenwel de Eigenaar dit eerste verschot doen, des, dat de huurder of huurders van ijder huis, daar van de dardepart aan den Eigenaar terug geeven.

Wumkes.nl

Deze te doene omslag of quotisatie, niet beeter kunnende geschieden, dan enigermaaten geschikt na het voorschrift en stokreegel van het register der St. Jacobi schattinge, die alle jaaren over de gansche borgerschap, tot onderhoud van de stadswerken wort omgeslagen, is geoordeeld, dat op sulken wijze deze last op het billijkste en met de minste ongelden en kosten geheeven kan worden.

Dog wort daarbij ondersteld, dat geene exemptie van borgerlijke lasten, in dit geval plaats hebbe, maar dat een ijegelijk die het gebruik en nut van deze stigting geniet, ook neffens andere daartoe contribuere.

Tot het formeren van de nodige quotisatien, jaarlijks een besoigne zullende moeten gehouden worden, even gelijk als over het formeren van de blaffert der St. Jacobi schattinge, zal als een reegel in agt genomen worden, dat men eenige classen van contribuanten stelle, te weeten, de hoogstcontribuerende op *f* 4— : —:
daarna op . . . . . - 3— : —:
- 2— : —:
- 1—10—:
- 1— : —:

Wanneer in een huis meer als één huisgezin woont, behoort deze last niet genomen te worden als op één huis, maar op de respve huisgezinnen; en bij wanbetalinge worden ingevorderd bij sommatie, soo als men gewoon

Wumkes.nl

is stads schattingen te innen, en wel in de maanden September en October.

Werkhuizen, pakhuizen en stallen, staande in het beloop der straaten, langs welke Lantaarns geplaatst worden, behoren niet bevrijd te sijn, maar te betalen neffens enige van de laage classen."

Dit plan werd, zooals boven reeds is medegedeeld, door de Ed. Mog. Staten van Friesland, bij resolutie van 3 Maart 1761, goedgekeurd. Zooveel spoed meende men intusschen in acht te moeten nemen, dat de Vroedschap, in afwachting van het bericht dier goedkeuring, aan den Magistraat opdroeg „om ter executie van het geresolveerde" al aanstonds „de nodige schickingen te praepareren."

En de Magistraat kweet zich met lofwaardigen ijver van die opdracht. Den 26sten Augustus van datzelfde jaar 1761 kon zij verklaren, dat alles gereed was. Op dien dag werden dan ook twee „lampbezorgers" en acht „aensteekers" benoemd, beëedigd en van eene instructie voorzien, zoomede de generale opziener, die tevens tot ontvanger der lantaarngelden werd aangesteld op een tractement van 25 Car. guldens.

Behalve met het opzicht in het algemeen over de straatverlichting, was het de taak van den opziener „bequaeme perzonen aan de hand

Wumkes.nl

te houden, die voor redelijk salaris de post als noodhulpen (zouden kunnen) waerneemen van sodanige vullers of aensteekers, die door sijkte of andere onvermijdelijke beletzelen, hun werk selve niet kunnen verrigten." Bovendien was aan hem opgelegd in zijn huis te ontvangen en te zijner verantwoording te hebben „de Olije en Catoen, dewelke tot de Lantaarns verbruikt zullen worden," waarvan hij „ijeder dag als de Lantaerns ontstooken worden, 's morgens, straks na agt uiren, aan de Lampbesorgers of Vullers (moest) uitlangen en toemeeten, de Olije, die in de Lampen gedaan moet worden, volgens de proportie en na maate van de uiren, die de Lampen hebben te branden, waartoe hem de maaten sullen worden ter hand gesteld en zal hij t' elkens als 't noodig is ook de catoenpitten, volgens 't getal der Lampen, op haar lengte geknipt aan dezelve vullers uitgeven." De opziener moest voorts „zooveel in hem is nauwkeurige toezigt houden, dat niets van de Olije of Catoen worde verlooren, verwaarloosd of tot ander gebruik gediverteerd, dan tot de Stads Lampen, maar dat integendeel alle de behoeften ten oirbaarsten worden behandeld en ten Wagt genomen."

De vullers en opstekers, alsmede de glazenmaker en de blikslager, die tot het repareeren der lantaarns werden aangesteld, zij allen moesten „hun Werk verrigten soo als 't behoort

Wumkes.nl

en tot meeste mesnage van de Stad." De aanstekers, die gedurende dertig weken in het jaar één car. gulden en 8 stuivers per week verdienden, moesten zelf voor de door hen benoodigde „Kaarsen, Slonssen en Ledders" zorgen. Zij en de vullers werden tevens vrijgesteld van de wacht, wijl zij anders in de onmogelijkheid zouden verkeeren „om bij avont of nagt in haar Wijken of quartieren te vaceren tot het opsigt over het uitgaan of eenig ander onvoorziene geval aen de Lantaerens."

De namen der vroede mannen, onder wier ijverige bemoeiïngen dit groote werk tot stand kwam, — want een groot werk was het verlichten der straten, hoezeer wij over de toenmalige verlichting zelve wellicht geneigd zijn de schouders op te halen — de namen dezer baanbrekers verdienen der vergetelheid te worden ontrukt. We vermelden alleen de magistraatspersonen; het waren de burgemeesters H. Schaaf, J. D. Toussaint, L. Tabes, J. Olivier, H. W. baron van Plettenberg, H. Brouwer, T. Stephani en F. Acronius.

Daar stonden ze dan, de straatlantaarns, waarnaar alle weldenkende lieden sedert ruim tachtig jaren, sedert 1678, toen Stansius er voor het eerst de aandacht op vestigde, hadden verlangd! — Men was er inderdaad niet weinig trotsch op. Daar stonden ze: „tot cieraad van de stad en tot algemeen groot nut van alle

Wumkes.nl

Onze Ingezetenen", gelijk het in eene publicatie van 10 September 1761 heet, waarin tevens „op 't allerernstigste" wordt verboden: „eenige schaade, kwetsinge of nadeel aan de Lantaerns of paalen toe te brengen, bij arbitrale straffen, hetsij geldboete, sitten in de balk te water en brood, bannissement in 't Landschaps Tucht en Werkhuijs of andersints."

Wat zijn wij verwend, wij kinderen van het eind der negentiende eeuw. Een paal, die door ons minstens lomp zou genoemd worden, een lantaarn daar bovenop, die lomper nog van vorm was, — een geheel, dat om zijne potsierlijke afmetingen, zijn hoogst primitieve samenstelling en zijne onfraaie lijnen, door ons geen blik zou worden waardig gekeurd, zulke lompe, leelijke voorwerpen strekten voor ruim een eeuw geleden tot „cieraad van de stad." En dan het licht, dat deze lantaarns verspreidden! Soms, bij het herstellen van riolen of straten, waarbij de passage wordt gestremd, komen des avonds of nachts nog wel eens oude lantaarns, in het belang van meerdere veiligheid, te voorschijn. Deze oplettend beschouwende, kan men zich eene zwakke voorstelling vormen van de mistroostige verlichting waarmede men zich vroeger had te vergenoegen. Maar deze vergelijking gaat niet eens op, dewijl de blikken lampen in de lantaarns van 1761 met traan, later met raap- en lijnolie,

Wumkes.nl

werden gebrand en nog vrij wat minder licht gaven, dan de petroleumlampen van lateren tijd.

Daar stonden ze! „En alsoo het een iegelijk bekend is, dat diergelijke Saaken niet anders kunnen geschieden dan tot merkelijke kosten," zoo werden de ingezeten door den Magistraat op gemoedelijke wijze aangemaand „om het tantum, waerop elk is gequotiseerd en aangeslagen, aan de ophaelers promptelijk en zonder tergiversatie te voldoen en te betaalen." Daarbij werd tevens bekend gemaakt, dat de huurders of gebruikers der huizen, hoewel ze overigens verplicht waren den geheelen omslag te voldoen, voor de eerste contributie twee derden mochten korten van de aan de eigenaars hunner woningen te betalen huurpenningen, waarmede die eigenaars gerekend werden in de eerste stichting der lantaarns te hebben voorzien. Voor het vervolg echter zou de te maken omslag alleen van de huurders of gebruikers der huizen worden ingevorderd.

Van 1761 tot 1784 schijnen de lantaarns in het algemeen goed te hebben voldaan, in de eerste jaren ongetwijfeld onder den ongewonen indruk van het nieuwe. Van ernstige klachten omtrent de straatverlichting vinden we althans geen spoor. Ook blijkt het niet, dat men groote moeilijkheden bij het invorderen der lantaarngelden heeft ondervonden. Maar in laatstgenoemd jaar namen de vroedschappen,

Wumkes.nl

die omtrent dezen tijd ook afzonderlijk vergaderden, eene resolutie, welke mede op de lantaarngelden betrekking heeft. De aanhef dezer resolutie kenmerkt den geest dier tijden en doet ons zien, dat we ons in den Patriottentijd bevinden: „Een Levendig besef" zoo leest men daarin „dat er Regenten en dus ook dat wij er zijn om des Volks- en niet het Volk om onsentwille, drijft ons van selve aan om als leden der Regeering van deese Stad, alle onze vermogens in te spannen, ten einde de Burgers en ingezetenen van dienste te zijn." Dit beginsel op den voorgrond plaatsende, was men van oordeel, dat ten spoedigte behoorde te worden onderzocht „of er niet deze en gene van de drukkendste lasten en wel vooral de sodanige welke de min begoedigden evenals de Rijken treffen, als bij voorbeeld de belasting op de Schoorsteenen, Turf en Lantaarngelden, kunnen worden gemist of althans vermindert." Deze resolutie werd ter tafel gebracht van den Magistraat en de raadslieden, die den 29sten November 1784 aan de vroedschappen antwoordden, dat er, voor zooveel de lantaarngelden aangaat, aan geene vermindering dier belasting kon worden gedacht, dewijl de jaarlijksche resten tot goedmaking der kosten van onderhoud der lantaarns, in 1783 niet eens toereikende waren geweest. Bovendien was deze belasting naar hun oordeel voor de „on-

Wumkes.nl

vermogenden" niet zeer drukkend, dewijl deze reeds sedert de oprichting van het fonds voor de lantaarns bijna nimmer hun vollen aanslag, „maar na bevindinge van Saaken betaalen", om welke reden het onnoodig geoordeeld werd eene commissie met het gewenschte onderzoek te belasten.

Het „Collegie der vier en twintig vroedschappen" liet zich echter niet aanstonds uit het veld slaan. Want het volgende jaar, den 18den Maart 1785 kwamen ze op deze zaak terug. Ze benoemden uit hun midden H. R. Binksma, T. S. Stephani en E. M. van Beima om met burgemeesteren en raadslieden te onderzoeken „of er in de manier der Leveranciers als anderzints, geene profitabeler veranderingen konnen worden gemaakt, om daardoor, wast mogelijk, ten minsten eenige verligtinge van die importante beswaaringe te wege te brengen." Burgemeesteren en raadslieden gaven toe en benoemden hunnerzijds Jane van Slooten, E. F. Harkenroth, Dr. P. Couperus en A. W. Backer, welke commissie reeds den 26sten April, in een voorloopig verslag, mededeelde, dat het fonds voor de lantaarns in het afgeloopen jaar 1784 een bedrag van 500 Car. gl. was te kort geschoten, waarom zij aarzelde vermindering van belasting aan te raden, doch daarentegen van meening was, dat het redres voornamelijk moest worden gezocht „in eene

Wumkes.nl

promptere invordering der gelden en in het menageren van deese en geene, na onse gedagten te ruijme en nodelose uitgaven," in welken geest eenige denkbeelden werden aan de hand gedaan. Zij zou echter nader op de zaak terugkomen. — En de commissie voldeed aan haar belofte. Zij bracht in de vergadering der veertigen (de groote vroedschap) van 30 Augustus 1785, verslag uit omtrent haar onderzoek en was van meening, dat het fonds voor de lantaarns slechts op twee manieren in beteren staat kon worden gebracht en wel door:

„1°. vermeerdering van inkomsten."

„2°. vermindering van uitgaven."

Ten aanzien van het eerste punt was zij van gedachten, dat de belasting „die reeds zeer hoog is in 't generaal, niet verzwaard kan worden." De aandacht werd evenwel gevestigd op de omstandigheid, dat er vele huizen in de stad waren, waarin meer dan twee gezinnen woonden. Tot dusver werd slechts door de bewoners van een huis betaald, alsof zij te zamen één gezin vormden. Voor het vervolg zou door dezen voor twee of meer gezinnen betaald kunnen worden. Ook zou men vermeerdering van inkomsten kunnen verwachten als men „veele stads ambtenaaren en bedienden, die dikwerf minderjarig en kinders zijnde,

Wumkes.nl

bij anderen inwoonen niet alleen, maar zelfs niet zelden buiten de stad hun verblijf houden", liet mede contribueeren naar gelang van de voordeelen welke zij genoten. [1])

Wat het tweede punt aangaat, vermindering van uitgaven, daaraan zou kunnen worden tegemoet gekomen: door de lantaarns, op het voorbeeld van Leeuwarden korter te doen branden, „waarmede ten minsten een halff uur 's daags geprofiteerd word"; door de leverantie van olie en alles wat verder voor de verlichting noodig mocht zijn, te doen aanbesteden; door het tractement van den opziener ván 125 Car. gl.

---

[1]) Deze zinsnede heeft wellicht opheldering noodig. Hoe konden minderjarigen en zelfs kinderen stads-ambten en bedieningen bekleeden? Men heeft hier te denken aan de talrijke misbruiken, welke, bij den destijds bestaanden oligarchischen regeeringsvorm in de stedelijke administratiën waren ingeslopen. De vele kleine postjes werden bijna allen door de stedelijke regenten aan familieleden en vriendjes vergeven en de daaraan verbonden voordeelen schenen de moeite van het aanstellen van plaatsvervangers alleszins waard te zijn. In 1789 woonden van de zes dames poortwachters van Harlingen, alle dochters of kleindochters van regeerende- of oud-burgemeesters één in Breda en één in Bolsward. Commissaris der trekschepen was de vrouw van Ds. Fikkens, oomzegger van den overleden burgm. Buma, wonende te Oosterhaule; het ambt van Aschkarreman werd bekleed door Daniel Gantier, wonende te Leeuwarden, knecht van den oud-burg. Van Plettenberg, enz. Vgl. Dr. W. W. van der Meulen, Coert Lambertus van Beijma, Eene bijdrage tot de kennis van Frieslands geschiedenis tijdens den Patriottentijd, Leeuwarden 1894, bl. 48 en bijlage III.

Wumkes.nl

te brengen op 75 of 80 Car. gl. en door het inrichten van eene ruime bergplaats met bakken, waarin eene groote hoeveelheid olie zou kunnen worden geborgen, welke bakken dan goed moesten onderhouden worden „om Leckagie voor te komen", als wanneer men in de gelegenheid zou zijn in goedkoope tijden zóóveel olie te kunnen opdoen als voor meer dan een jaar noodig was.

De groote vroedschap vereenigde zich met deze voorstellen en besloot de „poincten, welke van applicatie konnen zijn, teegens het aanstaande saijzoen, dat de lantaarns worden aangestooken, ter Executie te stellen."

En tegen het aanstaande seizoen, September 1786, toog men aan het uitvoeren. Men begon met het tractement van den generalen opziener te verlagen. Maar de toenmalige functinaris Sikke Rienstra verklaarde „dat ingevalle de Magistraat niet konde goedvinden hem in voorzeide post op het tractement van 125 gl., zooals hij daarvoor thans genoot, te laaten continueren, hij Rienstra de facto van deselve afzag en volstrekt ongenegen was die bediening voor eene geringere bezoldiging waar te neemen." Zijn post werd vacant verklaard en weldra vond men voor hem een opvolger, die bereid was dit in alle opzichten vette baantje voor 70 à 80 Car. gl. waar te nemen.

De verwisseling van opziener maakte in-

Wumkes.nl

tusschen het invoeren der verbeteringen en bezuinigingen blijkbaar zeer ongemakkelijk. Rienstra had de betrekking vele jaren bekleed en zijne daarin opgedane ondervinding, had ongetwijfeld tot gewichtige adviezen kunnen leiden. Van den nieuw benoemden onervaren opzichter kon, bij het invoeren van verbeteringen geen steun worden verwacht. Het is dan ook niet gebleken, dat de inkomsten veel vermeerderd zijn, terwijl de vermindering der uitgaven zich speciaal hebben bepaald bij de bezuiniging op het loon van den opziener.

Bij eene wijziging van het regeerings-reglement der stad Harlingen, welke in 1787 tot stand kwam, werd eene commissie „tot de besoignes der Lantaarns" ingesteld. Zij zou bestaan uit twee burgemeesteren, twee raadslieden en twee vroedschappen. — Het moet allerwaarschijnlijkst aan de benoeming dezer commissie worden toegeschreven, dat in de eerstvolgende jaren weinig in de resolutieboeken over de straatverlichting wordt gevonden. De onderstelling is echter niet gewaagd, dat de verlichting bij uitstek slecht bleef en dat de daaromtrent ingekomen klachten alleen door de commissie, welke, zoover bekend, geene aanteekeningen van hare vergaderingen heeft nagelaten, werden behandeld. Dat er vaak door deze commissie vergaderd werd en dat hare vergaderingen een gezellig karakter droe-

Wumkes.nl

gen, daarvoor pleiten twee zaken. Ten eerste, de in de rekening der lantaarns periodiek terugkeerende posten van uitgaaf voor geleverden wijn en ontvangen ponden tabak „voor de Heeren van de commissie der Lantaarns" en voorts een op het Raadhuis nog aanwezige groote massief-koperen tabaksdoos, op het deksel waarvan in sierlijken zwaai gegraveerd staat „Commissie der Lantarens 1789", eene doos welke alleen dan op tafel werd gezet, als deze commissie vergaderde. [1])

We laten de straatverlichting thans voor eenige jaren aan de zorg van de genoemde commissie over, eene taak welke wij haar niet benijden, omdat er met de destijds aanwezige hulpmiddelen inderdaad weinig eer te behalen viel. Maar wij moeten melding maken van hetgeen omtrent de straatverlichting is opgeteekend buiten de commissie der lantaarns om. En dan vinden wij niet veel anders dan klachten en nog eens klachten over de geheel onvoldoende verlichting der gemeente in het laatst der vorige en het begin van deze eeuw, en klachten over de alleszins gebrekkige exploitatie. Het was in dezen tijd regel, dat de lantaarns in de maand September op de palen werden gezet om tot Maart te branden, terwijl ze in

[1]) Deze „Chooperen Tabaksdoos tot gebruik van de Heren van de commissie" werd geleverd door J. van 't Vlie, voor 1 gl. 16 st., blijkens de rekening der lantaarns over 1788.

Wumkes.nl

laatstgenoemde maand weder van de palen werden afgenomen, waarbij er steeds een aantal „bij ongeluk" werden beschadigd. Hoe donker het ook soms mocht zijn gedurende de maanden Maart tot September, van verlichting der straten kon, bij het gemis der lantaarns, geen sprake zijn.

Toch kostte deze verlichting, gedurende de zes wintermaanden over de jaren 1787—1811, gemiddeld ruim 3100 Car. gl. per jaar, eene voor die dagen hooge som. Men schijnt aanvankelijk bijna uitsluitend traan voor de verlichting te hebben gebezigd. In later jaren worden raap- en lijnolie meer voorgetrokken. En naarmate de prijzen der raap- en lijnolie verschillen, kost de straatverlichting dan ook meer of minder geld. Om van dit verschil in kosten een denkbeeld te geven, zij medegedeeld, dat in 1800 voor de raapolie 96 Car. gl. en voor lijnolie 69 Car. gl. per aam werd betaald. Tien jaren vroeger kostte de raapolie 42 gl. en de lijnolie 46 gl. per aam (aam = 145.5 liter).

Vormden de uitgaven voor traan, raapolie en lijnolie de voornaamste posten van uitgaaf, minder hoog maar des te talrijker waren, behalve de uitgaven voor tractementen van het personeel, de posten van katoen, kaarzen, zwavelstokken, hennip, vlas, het onderhoud der lantaarns, der traan- en olievaten, kannen, maatjes en dergelijken.

Wumkes.nl

Dat de lantaarnvullers en opstekers vaak hun plicht niet deden en uit dien hoofde moesten berispt of ontslagen worden; dat de invordering der lantaarngelden vaak te wenschen overliet en dat deze en gene ontvanger dier gelden meermalen een te kort in kas had; dat een ontvanger ten slotte ontslagen werd wegens oneerlijke handelingen; dergelijke kleinigheden slaan we over, omdat ze met de verlichting der straten slechts van ter zijde te maken hebben.

Liever vermelden wij, dat, naar mate het jaar 1811 naderde, de klachten over de verlichting menigvuldiger en ernstiger werden. Nu eens waren verscheidene menschen de regeering „klagtig gevallen over slegt branden van de Lantarens, zijnde dezelve genoegzaam alle seer ontijdig uitgegaan," dan weer waren er „in den afgeloopen nagt een menigte lantaarns niet alleen uit, maar geheel droog van Olie;" nu eens waren de buitenglazen der lantaarns zoodanig bewalmd, dat het daarin brandende licht er niet in slagen kon, tot de openbare straat door te dringen, dan weer was eene verkeerde plaatsing der lampeglazen of het te hoog of te laag op- of neerdraaien der pitten de oorzaak der slechte verlichting op sommige punten der stad. De stads-regeering begreep, dat, wilde zij zich met hare straatverlichting niet belachelijk maken, de zaak op eene andere wijze moest geexploiteerd

Wumkes.nl

worden. En zoo besloot men den 11den van Oogstmaand 1811, om niet meer de olie alleen, maar de geheele „directie der lantaarns" publiek aan te besteden.

De aanbesteding had plaats en de verlichting werd aangenomen voor 2994 gulden per jaar door M. P. Houttuin. De gemeente-finantiën werden echter destijds op eene ietwat andere wijze beheerd dan thans. In den tegenwoordigen tijd zou geen aannemer zich gemakkelijk door politieke verwikkelingen van zijne leverantie laten afbrengen; hij zou leveren en daardoor eene vordering verkrijgen op de gemeentekas. In 1811 evenwel moest de hierbedoelde aannemingssom betaald worden uit de opbrengst der lantaarngelden. Onder de Fransche overheersching, waaronder men toen leefde, begonnen intusschen de belastingen hoe langer hoe drukkender te worden en die druk werd thans zoo zeer gevoeld, dat men het niet langer wagen durfde de ingezetenen ook nog om lantaarngelden lastig te vallen. De aannemer, hetzij hij bevreesd was geene betaling te zullen erlangen, hetzij hij handelde in overleg met de stadsregeering, stak de lantaarns niet meer op en de geheele straatverlichting, die sedert 1761 onafgebroken „in train" was geweest, liep geheel in de war. — Men leefde, als voorheen, in stikdonkeren nacht, er gebeurden weder ongelukken, de straatschenderij had weer vrij spel.

Wumkes.nl

Het was dan ook eene moeilijke taak voor den Maire der stad, Mr. K. Blok, toen hij aan den Prefect van het departement Friesland eene opgaaf moest verstrekken van de alhier aanwezige lantaarns ter verlichting der straten.

Uit de missive van den Maire van 4 Mei 1812 blijkt, dat er 300 lantaarns aanwezig waren, doch, zoo wordt geschreven: „uithoofde van de importante uitgaven en het geringe fonds daarvoor ingekomen, hebben de Lantarens zedert Januari niet gebrand." Merkwaardig is eene bij deze zinsnede in het missivenboek gemaakte kantteekening, luidende: „De aanmerking over het niet branden sedert Jan., is agter gelaten." Hield men de waarheid terug uit vrees voor eene berisping van den prefect of schaamde men zich over de verregaande verwaarloozing der publieke veiligheid, waartoe men, door den nood gedwongen, had medegewerkt?

Een feit is het, dat de verlichting der straten eerst weer werd ondernomen, nadat het Fransche juk was afgeschud. In een brief van Burgemeesteren van 20 Januari 1814 aan den Commissaris in het arrondissement Leeuwarden leest men: „Het branden der Lantarens langs de Publicque straaten in deeze met zooveel waters doorsnedene stad, sints eene menigte van jaren in train geweest zijnde, is, uit hoofde de kosten derzelve onder het Fransche

Wumkes.nl

bewind niet op de butgets geplaatst konden worden, zedert het jaar 1811 opgeschort geweest, niet zonder aanmerkelijk ongerief en gevaar voor burgers en vreemdelingen." Reeds in November 1813, dus in dezelfde maand, dat de Franschen verdreven werden, had men begrepen, dat de lantaarns weder moesten branden. Men besteedde de verlichting weder uit, nu voor 1247 gulden, aan den vroegeren aannemer M. P. Houttuin, en vroeg goedkeuring op den gemaakten omslag tot een montant van 1473 gulden. Dat men verheugd was weder licht op straat te hebben, blijkt mede uit genoemden brief: „Ieder ondervind daarvan de heuchelijke uitwerkzelen en is voorzeker genegen ter contribuering van de daartoe vereischt wordende penningen."

Het verdient opmerking, dat de straatverlichting thans was uitbesteed voor 1473 gl. per jaar, terwijl slechts drie jaren vroeger dezelfde persoon daarop met 2994 gl. de laagste inschrijver was. Bij gebreke van bescheiden waaruit dit belangrijke verschil kan worden verklaard, kunnen we alleen gissen, dat deze bezuiniging voornamelijk werd verkregen door inkrimping van het aantal lantaarns, waardoor ook alle andere uitgaven geringer werden. En deze gissing is te waarschijnlijker, wijl in later jaren het aantal lantaarns nog meer is ingekrompen. Zoo brandden er in 1840 nog slechts

Wumkes.nl

100 lantaarns; de geheele straatverlichting kostte toen slechts f 819.—, maar dit was ook een buitengewoon goedkoop jaar.

Hoeveel lantaarns er dus brandden, nadat wij onze onafhankelijkheid herkregen hadden, is niet bekend, maar men mag aannemen, dat de verlichting in die dagen aan redelijke eischen voldeed. Van klachten daarover was in de eerstvolgende negen jaren geen sprake. Daarna werd er, wellicht tengevolge van de bediening der lantaarns door andere - minder ervaren aannemers, minder zorg aan de zaak besteed. In den nacht 11 op 12 Februari 1823 waren er een menigte lantaarns „uit", „wel Honderd stuks". Van 5 op 6 April 1829 werd de aannemer beboet „wegens het niet branden van 61 lantaarns." Bij elke periodieke inspectie der lantaarns, werden er een aantal gevonden, die geen licht verspreidden, „zijnde gevonden met dikke koppen zonder olij."

Niet altijd was de heerschende duisternis des aannemers schuld. Den 5den December 1842 werd de aandacht van den commissaris van politie gevestigd op de „*dagelijksche* en *menigvuldige* diefstallen, welke gepleegd worden door het wegnemen der lampen, met olie gevuld, uit de kleine lantaarns." Den 5den Januari 1846 rapporteerde de stads-bouwmeester „dat in de laatste helft van December, 36 lampen uit de kleine lantaarns gestolen zijn."

Wumkes.nl

Omstreeks dezen tijd werden er herhaaldelijk proeven genomen tot verbetering der straatverlichting. Evenals te Amsterdam en andere steden, werden daartoe *reverbères* aangeschaft, lichtweerkaatsers of wel aan touwen hangende lantaarns met bolle glazen. Doch daar er weinig licht terug te kaatsen viel, hebben deze voorwerpen hier zoomin als elders noemenswaardigen opgang gemaakt.

Intusschen had eene nieuwe verlichtingstof door gansch Europa grooten opgang gemaakt, zoo schreef in 1841 zekere heer J. H. Darings: „wij spreken van die luchtvormige vloeystoffe, genaemd *Gaz*, een woord dat verwant schynt met het nederduitsche *Wasem*." [1])

De firma Van Gelder en Co. te Amsterdam was de eerste, die, bij circulaire van 27 Juni 1846, aan het stedelijk bestuur poogde te beduiden, dat eene gasverlichting voordeeliger was dan eene olieverlichting. Zij bood aan die te maken. De stukken werden bij de raadsleden ter lezing rondgezonden en zijn allerwaarschijnlijkst bij die leden ter lezing blijven liggen. Zij zijn althans niet in het archief der gemeente teruggevonden en deze zaak had geen verder gevolg.

Eene tweede poging om de stad „door mid-

---

[1]) J. H. Darings. ‚Iets over de straet-verlichtingen', geplaatst in het *Belgisch Museum* van Dr. J. F. Willems, Gent 1841, bl. 336.

Wumkes.nl

del van uit steenkolen bereide pijpgaz" te verlichten werd gedaan door F. Feijtama Tjallingiï. In zijn daartoe strekkend adres van 17 Augustus 1851, zette hij de voordeelen eener gasverlichting, vergeleken bij eene verlichting met olie en vetstoffen uiteen op eene wijze, die op ons den indruk maakt van groote naïveteit, omdat wij van de voortreffelijkheid van gas boven olie en vet zoozeer overtuigd zijn, dat wij daaromtrent waarlijk geene breede uiteenzetting behoeven. Die overtuiging scheen echter destijds nog niet te bestaan. De helderheid en gelijkmatigheid der vlammen, de spoed waarmede deze ontstoken kunnen worden en de zindelijkheid vormen de voornaamste door hem genoemde voordeelen. Hij komt ten slotte tot drie vragen: 1°. of het gemeentebestuur genegen is de oprichting eener gasfabriek alhier te bevorderen? 2°. zoo ja, of men met hem in onderhandeling zou willen treden omtrent de oprichting van zulk een fabriek en omtrent de publieke verlichting der stad? 3°. of men in dat geval hem vergunning zou willen verleenen tot het leggen van pijpen langs en onder de straten. — De beide eerste vragen werden door den Raad den 25sten Augustus in gunstigen zin beantwoord. Doch de derde vraag gaf aanleiding tot een langdurige correspondentie en tot het inwinnen van verschillende rechtsgeleerde adviezen. Men moet weten, dat

Wumkes.nl

de straten der gemeente destijds moesten worden onderhouden door de eigenaars van de daaraan liggende perceelen en dat deze werden beschouwd tevens eigenaars dier straten te zijn. Nu was Mr. S. P. Lipman te Amsterdam, op rechtsgeleerde gronden, van meening, dat het gemeentebestuur *wel* de bevoegdheid had vergunning te verleenen tot het opbreken der straten, ten einde daarin pijpen te leggen tot de gasverlichting benoodigd. Daartegenover was Mr. B. Albarda te Leeuwarden, eveneens op rechtsgeleerde gronden, van meening, dat het gemeentebestuur die bevoegdheid *niet* bezat. De commissaris des Konings, wiens gevoelen in deze werd ingewonnen, deelde, mede op rechtsgeleerde gronden, het gevoelen van Mr. Lipman en men is het ten slotte in deze gemeente er over eens geworden, dat de in de derde plaats gedane vraag van Feijtama Tjallingiï, in gunstigen zin zou kunnen beantwoord worden. Men trad met hem in overleg over de voorwaarden, die intusschen werden op- en vastgesteld en den 24sten Februari 1853 werd de verlichting der stad met 76 „vleermuisvleugels" en 38 „vischbeksvlammen" in het openbaar, voor den tijd van twintig jaren aanbesteed, bij welke gelegenheid alleen werd ingeschreven, voor *f* 4978.— per jaar, door F. Feijtama Tjallingiï, aan wien het werk *niet* werd gegund, omdat de aannemingssom den Raad te hoog voorkwam.

Wumkes.nl

Intusschen was er eene aanbieding ingekomen van C. C. Ferrari te Alkmaar, om eene fabriek op te richten ter bereiding van steenkolengas en eene van zekeren Dr. de Jongh te 's Gravenhage, die concessie wenschte te bekomen tot aanleg van een gasfabriek naar het stelsel-*Le Prince.* Hij wenschte namelijk de stad te verlichten door middel van „oeconomisch-Gaz", waarmede ook Gouda en Middelburg werden verlicht. Dit gas, waarvan de bereiding op een „geheim" berustte, zou 16% sterker en ook goedkooper zijn dan het gewone steenkolengas. Doch onderzoekingen brachten aan het licht, dat deze voorspiegeling minstens overdreven mocht heeten. De beide aanbiedingen werden dan ook, op voorstel van een benoemde raadscommissie, van de hand gewezen, omdat de berekeningen, die men daarop bouwde, aantoonden, dat de straatverlichting veel te duur zou zijn, indien ze werden aangenomen. Een dergelijk lot onderging voorts nog eene aanvraag van de firma F. P. Robbé en Co. te Amsterdam, om de stad met „oeconomisch gas" te verlichten.

Reeds sedert Juni 1846 het denkbeeld, tot verlichting der straten met gas, koesterende, kon men inderdaad niet zeggen, dat men spoedig vorderde. Want het was nu reeds Januari 1856 en er bestond nog geen de minste zekerheid, dat de olieverlichting door eene andere

Wumkes.nl

zou vervangen worden. Slechts tot deze overtuiging was men gekomen: dat het in geen geval aanbeveling verdiende voor eigen rekening eene gasfabriek op te richten en te exploiteeren, voornamelijk omdat men de stad in dat geval tot handelaarster zou maken, welke bij wanbetaling hare eigene ingezetenen zou moeten vervolgen. Alsof een wanbetaler liever door een particulier dan door de gemeente vervolgd werd!

Den 27 Februari 1856 werd een brief ontvangen van H. P. Stephenson te Londen, die mededeelde Holland te hebben bezocht, ten behoeve van verschillende Engelsche kapitalisten, wier verlangen het was geld te beleggen in Hollandsche gasfabrieken. Hij bood, namens zijne lastgevers, aan de straten te verlichten voor eene jaarlijksche som van f 23.— per lantaarn, welke 1400 uren zou branden.

Maar hij kwam te laat. Zijn aanbod kon niet in overweging genomen worden, wijl men reeds besloten had nogmaals eene openbare aanbesteding te houden, welke dan ook twee dagen later, den 1sten Maart 1856, plaats had. Het laagst werd ingeschreven, voor eene jaarlijksche som van *f* 4180.— door P. J. Geijkema en Charles Burn, beiden te Amsterdam, aan wie de verlichting der straten, gedurende twintig jaren werd gegund. Het terrein waarop de fabriek moest worden gebouwd, zijnde: het zoogenaamde afgegraven bolwerk

Wumkes.nl

aan de zuidzijde van de voormalige Franeker pijpen, werd aangewezen. Maar nog vóor dat met den bouw een aanvang was gemaakt, verzochten de aannemers de concessie te mogen overdragen aan „The North of Europe Gaslight and Coke Company", te Londen, welk verzoek gereedelijk werd ingewilligd. Zoo is het gekomen, dat de Harlinger ingezetenen hun „lanteerngeld", zij het dan ook in den vorm van andere belastingen, nu reeds gedurende een veertigtal jaren [1]) hebben geöfferd aan een Engelschen „Collecteur", die bij het invorderen dier gelden een uiterst stipt ontvanger is gebleken te zijn.

Nog vóor de fabriek in werking was gebracht, kwam men tot de ontdekking, dat het aantal lichten, hetwelk, overeenkomstig het contract met de Engelsche maatschappij, ter verlichting zou dienen, voor eene behoorlijke straatverlichting onvoldoende zou zijn, zoodat men prijsopgaaf vroeg voor de levering van nog 54 gaslichten boven het overeengekomen getal. Die prijs werd bepaald op *f* 30.— voor de groote en *f* 26.— voor de kleine lichten, brandende 1900 uren per jaar, waarvan het natuurlijk gevolg was, dat de straatverlichting belangrijk meer kostte, dan men bij de aanbesteding had vermoed.

[1]) De overeenkomst, in 1857 voor twintig jaren gesloten, werd in 1877 voor een gelijk getal jaren vernieuwd.

Wumkes.nl

Op Donderdag 5 November 1857 werden de straten voor het eerst door gas verlicht. Er brandden 171 lantaarns, waarvan 118 groote en 53 kleine lichten. [1])

De inwijding van het nieuwe licht was recht feestelijk. De gas-company bood aan de leden van den gemeenteraad en eenige aanzienlijke ingezetenen een souper aan, bij welke gelegenheid „de groote zaal van het Heerenlogement luisterrijk door gas (was) verlicht." Er werden vele toosten op den bloei der fabrick en op den bloei der gemeente uitgebracht. Een niet minder eigenaardig feest had plaats in het logement Benthem, waar, volgens de Harlinger courant, door de gas-maatschappij en de bouwmeesters der fabriek aan hun gezamenlijk Nederlandsch en Engelsch werkvolk „een gastmaal" werd aangeboden. „De gulste vrolijkheid heerschte daar en ook, in weerwil van de moeilijkheid om elkander te verstaan, de beste verstandhouding.

De Harlinger Courant schreef nog in haar nommer van 11 November 1857: „Sedert eenige avonden is dan ook onze stad door gas verlicht en wel met gas zoo zuiver en helder als wij ons herinneren ergens aanschouwd te

[1]) Op 1 Januari 1894 werd de gemeente verlicht door 220 lantaarns, waarvan 162 groote en 58 kleine lichten. Hiervan worden er 47 iederen dag ontstoken, zonder dat daarbij de stand der maan wordt in acht genomen.

Wumkes.nl

hebben. Naar wij vernemen komen de aanvragen van particulieren in grooter getale in dan de Maatschappij — zonder vertraging althans — bevredigen kan, en waarlijk, wie zich nog niet overtuigd heeft, dat de gasverlichting zoowel het uiterlijke der stad als het innerlijke der daarvan voorziene winkels, verfraait, hem raden wij, vooral indien hij niet opziet tegen ons nog eenigzins oneffen straatplaveisel, hem raden wij: eene avondwandeling door Harlingen."

De heilwenschen voor den bloei der gemeente, in het Heerenlogement uitgesproken, zijn helaas niet vervuld. Al moge het straatplaveisel sedert vrijwel geëffend zijn, ongeëffend bleven voorshands de wegen, welke het geographisch, tamelijk gunstig gelegen Harlingen moesten brengen tot het hoogtepunt, hetwelk men haar had toegedacht.

En de gasfabriek? We meenen te mogen beweren, dat de voor haar uitgesproken zegenbeden werden verhoord. Wanneer wij de verslagen der gemeenten, waar gas gebrand wordt, raadplegen en ontdekken, dat er hier en daar slechts $4^1/_2$ cent per M^3. voor de straatverlichting wordt in rekening gebracht, terwijl door ons 10 cent per M^3. wordt betaald; wanneer wij nagaan, dat in bijna alle gemeenten, welke in het bezit van gasfabrieken zijn, bij lage gasprijzen, ook voor particulieren, jaar-

Wumkes.nl

lijks aanzienlijke, in sommige gemeenten zelfs hoogst aanzienlijke winsten worden behaald, die aan de belastingbetalende ingezetenen ten goede komen en wanneer wij daartegenover in aanmerking nemen, dat de gemeente Harlingen, wel verre van winsten te behalen, gedurende de laatste 36 jaren (1858—1893) gemiddeld f 6923 per jaar aan de gasfabriek uitkeerde wegens geleverd gas ten behoeve der straatverlichting en de verlichting van de openbare gebouwen, dan zal men ons toestemmen, dat de gasfabriek alhier geen kwijnend bestaan heeft kunnen lijden, maar integendeel belangrijke winsten in den zak harer Engelsche eigenaars heeft moeten doen vloeien.

Intusschen komt het ons voor, dat de gasfabriek op verre na den bloei niet heeft bereikt, waartoe zij als 't ware was voorbeschikt en die zij had kunnen bereiken. Tot staving van dit beweren, wordt verwezen naar eene bepaling in het nog van kracht zijnde contract, waaruit blijkt, dat de Engelsche gasmaatschappij voor het aan particulieren te leveren gas, niet meer mag berekenen dan 12 cent per M^3; gaat het jaarlijksch gasverbruik 200000 M^3 te boven, dan moet de prijs tot 11 cent per M^3 verminderen en stijgt het verbruik tot 250000 M^3, dan vermindert de prijs tot 10 cent per M^3. Ofschoon men zich in 1877, onbegrijpelijkerwijze, voor de gemeente verbond gedurende

Wumkes.nl

twintig jaren 10 cent per M^3 voor de straatverlichting te zullen betalen, blijkt er uit het contract niet, dat men, voor particulieren niet beneden dat bedrag mocht gaan. — Nu werd vóor 1886 steeds meer dan 10 cent per M^3 betaald, omdat men niet meer dan 160- à 164000 M^3 aan particulieren kon verkoopen. Doch op 1 Januari 1886 werd de gasprijs op het *„minimum van 10 cent der M^3"* gebracht „ten einde, zoo mogelijk, het gasverbruik te animeeren." Men had mogen betwijfelen of er nog lieden zouden gevonden worden, die, bij de wetenschap, dat het gas elders goedkooper was, door deze goedgeefschheid der gas-company zich *lieten* animeeren om gas te gaan gebruiken. Toch vermeerderde het verbruik en had reeds in 1888 de nooit gekende hoogte van 177000 M^3 bereikt, die in 1893 tot 188000 M^3 geklommen is. Had men zich met een lageren gasprijs tevreden gesteld, dan zou het gasverbruik ongetwijfeld veel sterker zijn toegenomen; dan zouden ook die vele ingezetenen, welke thans van het genot van gas in hunne woningen verstoken zijn, mede hebben bijgedragen tot het maken van veel grootere winsten voor de gasmaatschappij en dan zouden ook de in grooter hoeveelheid vervaardigde bijproducten meer winst hebben afgeworpen.

Men komt te Harlingen weldra op een driesprong te staan. Het contract met de Engel-

Wumkes.nl

sche gasmaatschappij eindigt na het branden van het licht in den nacht van 6 op 7 November 1897. Twee jaren vóor dit tijdstip, dus voor 6 November 1895 moet eene beslissing vallen omtrent den weg welken men in het belang der gemeente meent te moeten inslaan. Zal men op nieuw met den Engelschman of met een ander contracteeren en op nieuw vrijwillig de winsten derven, welke aan het exploiteeren eener gasfabriek verbonden zijn? Zal men, op het voorbeeld van zoovele andere gemeenten, — zal men het wagen Harlingen tot „handelaarster" te maken en de exploitatie eener gasfabriek zelf in handen nemen? Of zal men de gemeente gaan verlichten door middel van electriciteit, dat machtige wapen der toekomst? Ziedaar drie vragen, waarvan de gemeenteraad geroepen is binnenkort er althans ééne in toestemmenden zin te beantwoorden.

C. D. DONATH.

Wumkes.nl

Iets over het wapen van Sneek.

Reeds voor de derde maal is het, dat dit onderwerp in onzen Frieschen volksalmanak ter sprake komt.

In „Aanteekeningen" van de hand van den bekenden A. Wassenbergh, in den Almanak van 1845, vermeldt deze dat het wapen van Sneek, ontleend is aan, en gevoerd werd door Rienck Bockama, in het einde der 14de eeuw hoofdeling te Sneek en stichter van het klooster Thabor.

In een artikel over dezen Rienck Bockama in den Almanak van 1856, van den heer H. Baerdt van Sminia, wordt op pag. 3 gezegd, dat, naar men zeide, dit wapen aan Rienck verleend zou zijn door den Engelschen vorst Eduard III. Elders wordt echter op gezag van Winsemius vermeld dat 't Richard II was, en als jaartal 1388 opgegeven, waar de heer van Sminia het tusschen de jaren 1374 en 1377 geschied acht.

Op gronden die ik hierna uiteen zal zetten, ben ik het met geen van beide heeren eens omtrent het jaartal, ja meer dan dat, ik geloof niet dat dit wapen, met zijn halven adelaar en drie kronen, zooals dit thans nog door de de stad Sneek gevoerd wordt, ooit aan Bockama verleend is.

Rienck Bockama, de zoon van Bocka Donia

Wumkes.nl

was geheel een man van zijn tijd, waarin deelneming aan oorlog in den vreemde of aan burgertwisten, het voornaamste bedrijf van den edelman was.

Ook Bockama was een strijdbaar man, Ruim 20 jaar oud trok hij naar het Engelsche hof en streed later onder den Engelschen vorst, sommigen zeggen tegen de Turken, de heer Sminia vermoedt tegen de Franschen.

Na een paar jaar vinden wij hem echter in Sneek terug en in den echt getreden met Hylck Sickinga. Ongeveer negen jaar bleef hij hier wonen op zijn huis Rodenburg, staande waar tegenwoordig het Logement „Het Hooghuis" staat, en waaraan nog de Burgstraat haar naam wordt geacht te hebben ontleend.

Na het overlijden van zijn vrouw in 1386 werd het Rienck te eenzaam in Sneek en zijn eenig kind, een dochtertje His, aan de goede zorgen van verwanten toevertrouwend, toog hij weer ten strijde. Er wordt beweerd dat hij toen een pelgrimstocht naar het Heilige Land gemaakt heeft, maar zijn terugkeer in Sneek, October 1387, valt daarvoor wel wat vroeg.

In 1390 echter trok hij onder Hertog Willem van Gelder uit om de, tot de Germaansche godendienst teruggevallen en onder Witald opgestane, Pruissen te beoorlogen. De legende zegt dat hij uit den strijd een houten Mariabeeld, door die heidenen eertijds ergens buit-

Wumkes.nl

gemaakt, meenam naar Sneek en daar plaatste in de kleine of Kruisbroeders kerk.

Pas in 1396 hebben wij weder zekere berichten omtrent Bockama. Of hij in dien tusschentijd Hertog Willem vergezelde en steunde in zijn strijd tegen de Mooren en Sarracenen is mogelijk, doch wordt niet met zekerheid vermeld.

In 1396 is hij echter een dergenen die Albrecht van Beyeren, graaf van Holland weten te bewegen een inval in Friesland te doen. Na bitteren strijd gelukt het dezen zich in Stavoren te nestelen. Daar hield hij hofhouding en een aantal der hem welgezinde Friezen sloeg hij, wegens diensten hem bewezen, tot ridder. De heer Sminia twijfelt niet of Bockama is een dezer geridderden geweest en ik geloof dat hij in dezen gelijk heeft. Immers waar de diensten van Bockama zoo groot geacht werden dat hij door Albrecht tot Baljuw van Wijmbritseradeel, Gaasterland en Doniawerstal werd aangesteld, daar zal hem ook wel dat eerbewijs van den ridderslag niet onthouden zijn.

Trouwens, noodig had hij dezen ridderslag nu juist niet meer. Immers volgens de geschiedschrijvers was hij reeds tweemalen te voren tot ridder geslagen: de eerste maal toen hij onder den Engelschen vorst streed, en later nogmaals in zijn strijd tegen de Pruissen.

In dit driemaal tot ridder slaan ligt nu, naar ik vermoed, de oorsprong van zijn wapen.

Wumkes.nl

Oudtijds was het bij hen die onder een vreemden vorst gestreden hadden, nog al gebruik, eene herinnering daaraan in het wapen op te nemen. Zooals de halve maan een herinnering is van deelname aan de kruistochten, zoo wijzen de lelies en rozen die in zoo talrijke Friesche wapens voorkomen, er op dat het geen zeldzaamheid was, dat jonge Friezen van aanzienlijken huize, onder Fransche en Engelsche vorsten streden en aan hun hof verkeerden. Men dient dit te beschouwen, als een soort voltooiïng der opvoeding; zoo iets als de vader, die zijn zoon in de zaken willende opnemen, hem eerst een paar jaar naar het buitenland stuurt, om menschenkennis en ervaring van zaken op te doen. Zoo werden op de gemelde wijze, de aanzienlijke jonge Friezen geschoold voor diplomatiek en krijgsbeleid.

Een enkele maal komt zoo ook de kroon als wapenfiguur voor, en nu is het mogelijk dat toen Bockama de eerste maal geridderd werd, hij als wapenfiguur een kroon verkreeg. *Eén*, enkele, geen *drie* kronen, want men verleende in dien tijd nog zoo eenvoudig mogelijke wapens en niet zulke spectakelstukken als later b. v. aan admiraal Tromp verleend werd.

Toen hij later weder, eerst door Willem van Gelder, en de derde keer door Albrecht van Beyeren tot ridder geslagen werd heeft hij, waarschijnlijk als herinnering aan den ridderslag

Wumkes.nl

telkens een gelijke kroon er bij gevoegd en herinneren op deze wijze de drie kronen aan zijn drievoudig ridderschap.

Is het wapen *wel* in zijn geheel verleend, dan acht ik dat dit noch tusschen 1374 en 1377, noch in 1388, maar na 1400 door den Engelschen vorst kan gedaan zijn.

In 1400 toch trok Albrecht zich uit Friesland terug en Bockama achtte zich in Sneek, waar de Schieringers gezinde bevolking zijn huis reeds geslecht had, lang niet veilig. In 1402 keerde hij daar pas terug, toen zijne dochter trouwde met den Schieringer Agge van Harinxma. Mogelijk dat hij in die twee jaar zwervens, het hem van ouds bevriende Engelsche hof nog eens bezocht heeft, en hem daar, waar hij den eersten maal den ridderslag ontvangen had, een gewijzigd wapen verleend is, wijzende op den drievoudigen ridderslag.

Mijn eerste veronderstelling acht ik waarschijnlijker. Dat Bockama zelf suppleerde maak ik ook hieruit op, — dat de drie kronen reeds van ouds gelijk zijn, en was hem telkens door den vorst, waaronder hij streed het recht verleend zijn kroon te voeren, dan zou hij één konings- en twee hertogenkronen moeten voeren.

Hoe is nu het wapen van Bockama, dat van Sneek geworden? De verklaring hiervan zal te vinden zijn in zijn hoofdelingschap, krachtens hetwelk hij grooten invloed kon uitoefenen,

Wumkes.nl

zoowel op den gang van zaken binnen Sneek zelve, als namens de stad naar buiten.

Bij het aangaan van een verbond, bij het sluiten van een vrede, was het in den regel de hoofdeling, die namens zijn stad teekende en zegelde. Toen nu de steden zelf een zegel aannamen, behielden zij in den regel het wapen van den hoofdeling, als het hare. Onder dat zegel toch waren zij bij vorige verdragen bekend, daar bij de erfelijkheid dier hoofdelingschappen zoo'n wapen hoogst zelden varieerde.

Ik vond een charter van 1421 in het Rijks-Archief te Groningen, waaraan een zegel, dragende het wapen van Bockama, met het randschrift: S(igillum) Scabinorum q.mnitat de Sneke. (Zegel van Schepenen en Gemeene Meente van Sneek.) Rienck's kleinzoon Bocke Harinxma teekent onder dat zegel namens Sneek een verdrag met Occo ten Broek, die het den Friezen toen ter tijd nog al lastig maakte.

Dit is dus reeds betrekkelijk kort na Rienck's dood en toont wel den hoogen ouderdom aan van het Sneeker Stedewapen en de waarschijnlijkheid dat het aan Bockama ontleend is.

Trouwens in Leeuwarden, dat het wapen der Minnema's, in Dokkum hetwelk dat der Riemersma's, in Workum dat het wapen der Ynthiema's voert, is het net zoo gegaan.

Op dit oude zegel, dat krachtens in het Sneeker gemeente-archief gevonden gildebrieven,

Wumkes.nl

nog eeuwen later gebruikt werd, bevinden zich ook reeds de schildhouders van tegenwoordig, de wildeman en de leeuw, doch in omgekeerden stand, de leeuw rechts, de wildeman links.

Een ondernemend heraldicus, zou in den wildeman, die ook schildhouder van het Pruisische wapen is, een gezamentlijken oorsprong kunnen vinden, en daaruit concludeeren, dat deze een herinnering is aan den strijd tegen de Pruissen, terwijl hij met gelijken ondernemingsgeest bezield in den leeuw een bevestiging zou kunnen vinden van het telkens weer opduikende vermoeden, dat Bockama naar het Heilige Land zou zijn geweest.

Toch is het wapen van Sneek niet het oude, aan Bockama ontleende, gebleven. Iets is er uit verdwenen, n.l. de boven het schild uitkomende boom, die op het oude zegel voorkomt en waarvan de Sneeker historieschrijver Napjus nog gewag maakt. Na de beschrijving toch der figuren op het schild, zegt hij (pag. 118): is gedekt door een kroon, daarboven den open helm, daar een Oranjeboom boven uit komt . . . „gelijk men zulks uit een oud schilderstuk dat in 1772 nog in wezen was, en op het stadhuis kon gezien worden, alsmede uit eenige oude geschilderde glazen, heeft opgemerkt", voegt Smallenburg in de tweede uitgave van Napjus kroniek, daarbij (pag. 144).

Het Stads zaken-zegel uit de vorige eeuw

Wumkes.nl

(Sigillum Civitatis Snecae ad causas) voert zoo min den boom als de schildhouders.

Blijkens de teekening die Napjus er zelf van geeft op het titelblad van den eersten druk zijner Chronyk, dekt de kroon met uitkomenden boom, den helm, en niet andersom zooals de beschrijving zegt.

Het *oranje*boom zal wel een oranjelievende qualificatie van Napjus zijn, tenzij de ondernemende heraldicus van zooeven er een herinnering aan den strijd met Mooren en Sarracenen in wil zien, waarvan de heer Sminia (1856 pag. 5) gewag maakt, en die wel gestreden zal zijn in een land, waar nebst die *Citronen*, ook de *Orangen* blühn.

Ook op de platte grond van Sneek, voorkomende in Ubbo Emmius: De rerum Frisicarum historia, is het in den rechterbovenhoek geplaatst wapen van Sneek, door een boom gedekt.

Hoe dit zij, de Hooge Raad van Adel, die in het begin dezer eeuw aan de gemeente Sneek het oude Stadswapen hergaf, liet den boom weg, en dus voert Sneek nu: het slechts met een kroon gedekt schild, waarop de halve adelaar rechts (zwart op goud), de drie kronen links, (goud op zwart) en als rechter schildhouder den wildeman met rechtsgeschouderden knots, en als linkerschildhouder een klimmenden leeuw.

Sneek, October 1894.

AGE S. MIEDEMA.

Wumkes.nl

Naschrift.

Waar ik in alle, door mij geraadpleegde bronnen His Bockema, die in 1402 met Agge van Harinxma (ook wel Agge Donia geheeten), als eenig kind van Rienck Bockama vermeld vond, nam ook ik dit aan op pag. 150? Later echter bleek mij dat dit verkeerdelijk aangenomen wordt. Wij vinden toch omstreeks dien tijd, Tiete Idzarts van Hettinga hoofdeling te Hommerts, gehuwd met Trijn Riencksd. Bockama „schijnende wel eene zuster van de vrouw van Agge Donia geweest te zijn," zegt het Stamboek der Friesche Adel Dl. II pag. 138 (2).

De oorzaak dezer vrij algemeene dwaling, dat His de eenige dochter van Bockama geweest zou zijn, ligt in het kinderloos overlijden van deze Trijn Riencksd.

Tiete Idzarts van Hettinga hertrouwde met Ethecke Epesd. Ockinga uit Burgwerd. Bij het naslaan van het geslachtregister der van Hettinga's (Stbk. Fr. Adel dl. I p. 280) ziet men dat het oudste kind van Tiete Epe heette, klaarblijkelijk naar den vader zijner tweede vrouw, waaruit het kinderloos blijven van het eerste huwelijk afdoende blijkt.

A. S. M.

Wumkes.nl

Fryske Bybleteek.

Gysbert Japiks is wel bekend; van Althuysen heeft men wel eens gehoord. En als men 't noemt, herinneren sommigen zich ook noch wel een enkele andere naam of een enkel ander stukje uit de XVIIe eeuw.

Toch is er noch veel dat de belangstelling van Friezen en fries-studerenden verdient; veel dat van belang is, vooral taalkundig.

't Komt me wenselik voor dit in ruimer kring bekend te maken, het onder 't bereik van zovelen-mogelik te brengen.

Wat ik verzamelde, zal ik laten herdrukken in deze „Fryske Bybleteek".

Wumkes.nl

Ik begin met het middelfries van vóór Gysbert Japiks; dat daarom vooral de aandacht waard is.*)

1°. de Sotteclucht van Starter, een kómies tussenspel dat in zyn „Timbre en Fenicie" tussen de bedrijven is ingelast.

2°. Een fries herders zangkje, van Starter.

3°. Uit zijn Soldate-'sankjes' dat van de Friesen.

De tekst is letterlik naar de oudste uitgaven nagedrukt. Wat ik er bijvoegde, staat kursief tusschen haakjes. Wat ik veranderde, is genoteerd. De glossen in margine, bij de Sotteclucht heb ik in voetnoten gezet.

Zwolle, Oct.-Nov. '94. B. H.

---

*) Voor meedeling van een-en-ander hou ik me aanbevolen. Twee weten meer als een.

Wumkes.nl

Een Vermaecklijck Sotte-Clucht van een Advocaet ende een Boer op 't plat Friesch.

Uit: I. I. STARTERS
Blyeyndich-Truyrspel,
van
TIMBRE DE CARDONE
ende
FENICIE VAN MESSINE,
Met een Vermaecklijck Sotte-Clucht van een
Advocaet ende een Boer op 't plat Friesch.
Tot Leeuwarden,
Voor JAN JANSEN STARTER, Boeckvercooper by de Brol,
in d'Engelsche Bybel. Anno, 1618.

[1. HANDELINGH 3. UYTCOMST.]

Roemer VVarnar *Doctoor*. Siouck
Sipkes *Boer*.

Siovck.

Het wijlde Boole meyer te dwaan wessen! mijn wijf het my oontijnne dattir joed yen *a* Trouchj(*ei*)er wessen is to mijn hous, om my te *b* Slommerjen fen de *c* schententie dyer gien is, en ick wijt fersijcker dat het Proces jytte næt 5 *d* finere wier, en dat jytte allermaast is, dir wier jytte yne seck næt *e* quincluderre, en nu hab ick de slommatie næt *f* acspetterre wolle, dirom tins ick de Trouchjeier in cas fen *g* Iuriaen oon te sprecke, den hy het (*h*)(*) Deflamatie 10

a Deurwaerder. *b* sommeren. *c* sententie. *d* furneert. *e* concludeert. *f* accepteren. *g* injuria. *h* defamatie.
(*) Tekst van 1618 *g*.

Wumkes.nl

dien op mijn persoon, en ick wol op mijn persoon nin *h* Dominatie habben, nu moot ick yen *i* Constultatie nimme mey yen tijghe Doctoor, hoe ick mijn *k* Complicien riucht oonlissen sel,
15 den ick wijt fersijcker dat sijn *l* Basuinen *m* Labsurd binnen. Dirom tins ick so yer de *n* Ficcantie ten eynd is, mijn *o* Abbecaet yen tijge *p* purgatie te jaan, om mijn (*q*) party our dvvers yen *r* schitatie te seynen die *s* Eloquent
20 is, den hy sel my *t* Ioormenten fen die *u* Clommen dwaan, die hy op mijn persoon dien het, of dir sil meer as yen Deel mey spijlje, dit moot ick in mijn *w* bemorie tijge *x* lobserverjen. Het wylde wyrum! wyr mey hier oornse yen
25 tyge Doctoor wenje, ick bin al by twa *y* Pugelijcke *z* Snottarissen wessen, die by den Hove *a* Lammenterre wieren, den jo wiste my nin tyge rie, maer jo wijsse my by yen *b* Pistleerende *b* Prokroor.

30 Die koe ven schipsbriuwen, quinckernellen
En de Deel mey sijn Moer fertellen
Dir næt out fergetten wier as Galg en Ret,
Lijck as by *d* Estempel fen schipsbriuwen
schriuwer altemet
Ontmestje, ontsprietje,

---

i consultatie. *k* comparitien. *l* Besognien. *m* Absurd. *n* Vacantie. *o* Advocaet. *p* procuratie. *q* parti advers. *r* citatie. *s* excellent. *t* Iuramentum. *u* calumniæ. *w* memorie. *x* observeren. *y* Publijcke. *z* Notariussen. *a* Admitteert. *b* Postulerende. *c* Procureur. *d* Exempel.

Wumkes.nl

Ontseylje, ontflietje, 35
Ontwortelje, ontvroetje,
Ontboomje, ontkloetje,
Hy macke my de holle corts op de rin,
Het wijlde Sarle wijt icker meer fin,
De Deel hyer by trittich lyten, yen græt Boeck 40
fen fol
Hy næmd' het so tjoed, lyt sieen, Ja, Ja,
yen *a* Brecol
Ick wol t' jymme næt sissen wa dat het wier,
Den oon sijn dwaan merck jymme 't schier
Het is yen Man ven oonsjæn
Alle wraad wol mey him habbe te dwaen. 45

Maer hy wijsse my jytte by yen oor wyrum, die Deel wist my ried te jaan en mijn lectien te schanderre, of hijse wt yen Rol hie lessen, en doe ick hem sey fen dy oor *b* Pilatus Prookroor seyer *c* Mondus vol beschiti, ick wijt næt 50 het wyrum het te sissen is, den ick tins, vvyse ljoe habbe omme moule græte birden, dat het dat te sissen is, den seyer, ick hab jytte yen græt Boeck dir *d* Porcus Luris hiet, wustu dir twaa fleamske mey yen Buttergone oon weye, 55 so wol ick dy mijn *e* lavijs tijge jaan, en dijn *f* Claddoyen in *g* conscripsis stellen.

Roemer. (met een folio Boeck in d' handt.)

O Corpus Iuris, quot sunt in te fraeye dinghen!

---

a Protocol. *b* Phrasis rustica. *c* Mundus vult decipi. *d* Corpus Iuris. *e* Advijs. *f* Pladoyen (!). *g* conscriptis.

Wumkes.nl

Siovck.

Dit is versijcker de Porcus Luris dir ick so
60 folle ven hærd hab.

Roemer.

Quid non tentavi? 'k heb weest in alle hooghe Schoolen,
Ita ut demum nil voor my meer is verhoolen
In Spagnien, Vranckrijck, Rostochus, Bremen & Hamburgh.
Daer heb ick door mijn Konst en seer gheswint verstant
65 De wijsheyt van mijn Kop gansch braef gemaeckt becant.
Cum ego tot Orliens my laestmael liet *promoveren,*
Tum (spraken de Doctors) ghy sout *Cicero supereren,*
Cum tua welsprekentheyt, *denckemus singulis* uris,
Aen dyne gheleertheyt, *devorasti corpora Iuris.*

Siovck.

70 Het deel is dat? Tioenen of Tauren?

Roemer.

Ingenio fœlix es, wech met die dorpere sullen
Qui om gheschencken vaeck *krigunt* treflijcke bullen,
Et comen wt Vranckrijck *Doctores ibi* gheworden,
Door fransche Croonen, *sed quid?* sy blyve de Iorden:
75 Maer doen ick, ick 'thuys quam, en dat *cum summa gloria*

Wumkes.nl

Sprack yeder die my con, *tu fœlix es memoria,*
Bartolus es alter, ghy schijnt *Baldum* te beschamen,
Has lucubrationes, dees overtreflijcke Namen
Heb ick gheschreven, so men in *Millesimo* blat siet.

Siovck.

Dit mot fersijcker yen tyge Doctoor wesse, 80
die wijt so folle *h* Negaten in 'triucht, en so
folle kromme *i* darmen hyer dir by, die mot
ick mijn heele *k* spesifiscactie dwaan, nu ick
mot him reys oonsprecken, *l* Domme Doctor
m solvijst eens. 85

Roemer.

Wel Huysman wat is jou begeeren?

Siovck.

Maer ick hab hier yen *n* Rauactie, die soud
ick jou *o* deklinere.

Roemer.

Wel laet een reys hooren.

Siovck.

Maer heb y al hette verstaan fen 't riucht? 90
Ick was op stee by yen bierstanck die schreuw
my al te sliucht,

Roemer.

Verstant! is dat een vraegh? *Tu Rustice quadrate,*

---

h Legaten. *i* Termen. *k* specificatie. *l* Domine.
m Salve. *n* Actie. *o* declarere.

Wumkes.nl

Hoe? slaet ghy buyten, dat ghy so begint te praten?
Ick wou wel yemant sien die my, my supereert
95 Mijn Kop is door en door met verstant ghelardeert
Ghelijck een Haes met speck.

Siovck.

Het Deel is dit for yen geck?

Roemer.

Mea eloquentia sou de Goden selfs moveeren
En 't onderst opwaerts en het opwaertst onder keeren
100 Ick sal u redden man, dat moogh ghy dencken vry
So veer u questie in dit *Corpus Iuris* zy.

Siovck.

Bin y dan yen Abbecaet?

Roemer.

Advocaet? dat souden wel hondert luy seggen
In vrieslant mijns ghelijck niet, de rest mogen haer broeck daer by legghen,
105 Veel sware saken sou ick weten door te dryven
Daer duysent andre wel in steken souden blyven.

Siovck.

Y hien sucken nettin bird, en sucken lange mantel om, ick tocht wol dat y yen tijghe Doctoor wieren.

Roemer.

110 Nu wats u questie? Com, ick moet u *depecheren,*
Ick can niet langer staen, ick heb te *besoigneren.*

Wimkes.nl

Siovck.

Maer dir wier yen Trouchjeier to mijn hous,
die hie het ven yen slommatie ven mijn party
ouvvrdvvers en ick wijt forsijcker dattir jytte
nin *p* Quinclusie in 't *q* Posses mecke wier, 115
folle min dattir yen *r* schentententie tjen my
s plonseerre wier, en nu tins ick yen rebel
tjen him ouwr te jaan, en him in *t* Cas ven
Iuriaen oon te sprocken, den hy caam meer
om sijn *u* palsier ende om hem op mijn ponge 120
te ferlusterjen as om my te slommeerjen, en
hy handelt so *w* strixis Luris mey my dat het
næt te sissen is, nu woe ick wijte hoe ick my
x cactie tijge *y* Insteren suid, en hoe ick mijn
z compahitien riucht oonlissen soe. 125

Roemer.

Ick most weten hoe de saeck van u querel
ghelegen is.

Siovck.

Nu hartse tijghe to Domme Doctor, dits de
knerel mijn kæel het ous Bourman Tiepke
Iubbes steck to bijtten en t' warmus op ijten,
nu woe ick *a* dispenterje of ick betelje soe het 130
ghien mijn kæel *b* corpumrere hie, en mey al
sijn combustien en rupturen ferdoorn hie.

---

p conclusi (!). *q* proces. *r* sententie. *s* pronuncieert.
t Cas van Injurie. *u* plaisir. *w* stricto Iure. *x* actie.
y institueren. *z* comparitien. *a* disputeren. *b* corrumperen.

Wumkes.nl

Roemer.

Daer leyt een seker regel van in *Cerebro Ingenij mei*, begraven, *ex scrinio pectoris mei*
135 moet ick dat expostuleren.

Siovck.

Mey oorlof Domme Doctor, dat boeck dat y dir haade, is dat æck Porcus Luris dir ick so folle ven hærd hab.

Roemer.

Iae dat is *Corpus Iuris cum Glossis.*

Siovck.

140 Maer die knerelje ven 't Kæel
Stiet dy dir æck in al heel?

Roemer.

Ick moet een reys toe sien en de*) bladeren *pervolveren,* maer waer sal ick 't Boeck op leggen, had ick een *pulpitum.*

Siovck.

145 Com hern Domme Docter com hern, ick meyts mijn rugh reys crom, en keer jo mijn ærskern to, so ken y 't Boeck dir oplissen, en mey yen jon Lectien æck tijghe opsissen. (1)

Roemer.

Nu dat leyt fraey, dat leyt schoon.

Siovck.

150 Hab y 't jytte næt von, mijn bælgh waeckst my cort al heel ron.

---

[*] Tekst van 1618: ende.

[1] Boer boekt, Doctor ley 't Boeck op syn rugh.

Wumkes.nl

Roemer.

Holla.

Siovck.

Dir comt het oon, nu meyts 'tcort en scherp.

Roemer.

Si quadrupes pauperiem fecisse dicatur, ha!
Daer hebbe wy de tytel nu zijn wy claer. 155

Siovck.

Dats yen deel! dats yen oor clanck,
As op steen kaam(*) ven die fylippighe bierstanck.

Roemer.

Iae Broer ick can het met een half ooghjen of sien,
Mijns gelijcken van verstant vint ghy in 't gantsche Hof gien.
Nu, ick heb niet langh tijt, wilt ghy met in 160 mijn studoor?
Daer sal ick u artijckelen schryven.

Siovck.

Ick bin to Freed.

Roemer.

Wel dats u voor.

[TWEEDE HANDELINGH, VIERDE WTCOMST.]

Siouck Sipkes, Roemer VVarnar,

Siovck.

Het wyrum mey t'wesse, dat ick die Deæls
Abbecaet næt ken komme te sprecken? Den 165

(*) lees: op stee??

Wumkes.nl

is die oonbring goet jo wijtte de haan wol wt te stecke*n*,
Ick wijter næt fen, sy binne te Deælske sliuch
Io scherre de Schiep (tins ick) ney jo sen riuch.
170 Cum Curis, cum Bellis, efter die doore giet da treppen op.
Ick siuch wol hettit *) is, tis com joud, com moorn
My ænget die Deæl het mijn *a* Blasoenjen al verdoorn
Dir comter oon, ick moot hier yne herne hette lisse
175 En herkje reys to hetter fen mijn sæck sel sisse.

Roemer.

De Boer meent dat ick hem niet sie, maer hy malt
Nu moet ick eens vande saeck swetsen dat het hem wel ghevalt.
Daer heb ick op de Rol de saeck ghedebatteert
Van ons Siouck Sipkes en ick wed hy triumpheert
180 *Cum ego* met *mea* daer *Eloquentia* slechts voor den dach quam
Tunc eloquentissimus flucx op myne woorden goet acht nam
Ick heb so dapper voor des Boeren eer ghestreden
Dat yder sich verbaest heel(†)in myne wyse reden.

Siovck.

Ick hie het næt tocht dat de Doctoor so
185 tyghe wessen hie, nu ick moot hem reys oonsprecke ho Domme Doctoor *b* Bonnesluris, hab

---

a Besognien. *b* Bonjours.
[*] Tekst: hotttit. (†) lees: heeft??

Wumkes.nl

y de Constructie al wey? hoe stiet het mey mijn *c* stoocken.

Roemer.

Iae daer is groote swaricheyt in, meent ghy dat het so te debatteren is, sulcken swaren questie? 190

Siovck.

Hy mient dat ick hem næt sioen hab, nu woller mey my gecke, den ick siet hier njuncke yne herne, ick hærd him heel wol sprecken, Nu ick mot him luckel reys riucht to kætje, 195 Het deæl mien y dir mey Domme Doctor, Dat yen Ezel my op yen jyrmercke schijten het, of dat ick wt yen Gous ay bin wtbret, Dou Deæl behofste foor my næt te hinckjen, Ic hab in die Croupel-striete schoele gien, hab dit ver- 200 staan yt het my meer cost, as com haas lick my de poot, *d* Prattica est pluris quam tota *e* schentia *f* Luris. Dus moot y my tijghe sisse in *g* qualigis derminis myne sæcke *h* fin- derre is, so wol ick jo jon *i* schillaris jaan, 205 en spijlje *k* pone vvuxta, dir lissen de kætten, en dir is næt meer fen.

Roemer.

Cum ego quadratis de saeck sal recht *proponeren*
O vrient Siouck Sipkes ghy sult in 'teynd *triumpheren*
Och quantum habui mijn vrient *molestiæ tecum* 210

c. Stucken. *d* Practica. *e* Scientia. *f* Iuris. *g* Qualibus terminis. *h* fundeert. *i* Solaris (!). *k* juxta.

Wumkes.nl

D' uyr was gheluckich doe ghy quaemt *consulere mecum.*

Siovck.

Het deæl is dat te sissen, tins ick?
Dits yen wyrum, die deel is nin minschs lijck.

Roemer.

Wel hebt ghy t'verstant niet? u saeck is schier ghewonnen.

Siovck.

215 Is dat sijcker wier? dir Domme Doctor, dir, dat jou ick jo op recknungh, loock reys to, of ick het æck tijghe mecke hab.

Roemer.

Ha! daer crijch ick eerst voel vande saeck
Dat zijn klinckende redenen, dat's een goede spraeck.

Siovck.

220 Nu Domme Doctor, nu lijt ick de heele Contentien op jo stæn, en siuch wol to dat de *l* susantie fen 't Hof in sijn *m* leffect bliuwt, en dat de *n* Trouchjeier mey sijn *o* labstentem my næt comt te *p* folesterren.

Roemer.

225 Dat sal ick wel caveren.

Siovck.

Nu Domme Doctor ick lijt de sæck op jo stæn, en ick wens jo genioun, as ick weer kom (*) tiæn tocommende snioun, bringh ick jo mey yen

---

l surseantie. *m* Effect. *n* Deurwaerder. *o* assistenten. *p* molesteren. (*) Tekst van 1618: kon.

Wumkes.nl

tijge snies grienschijlde ayn-ayen, mey yen fette
Gous en jytte yen kan tijghe schiepe brocken voor 230
yon wijf en bern, help my slechts fen die Droes.

Roemer.

Hebt daer geen sorch voor, siet daer, daer is mijn hant.

Siovck.

Meyts het tyge, nu genjoun, ic tja weer ney mijn lan. 235

Roemer.

O knecht hoe sweet ghy, leert eerst de manier wat
Ghy zjit nu so wel verwaert of ghy met beyd' u voeten in 't vier sat
't Gelt brant de Boeren in de Beurs, is dit niet vry wat gex?
Want heur gelt te crygen is gheen const, *Practica est multiplex*,
Als 'terijgh is, wort het heur met gewelt ont- 240
nomen vande Soldaten
En nu 'tvreed is brengen sy 't van selfs by onse Advocaten
De soldaten dwingen haer met gewelt af, haer bier en haer schincken
En wy cryghen 'tmet een praetjen, en wijn toe te drincken
Ick sal oock dese Boer so weten te stellen
Dat de Droes met sijn (*moer*) 'tmy niet nae sal 245
vertellen
Want het heeft met sulcken Advocaet niet een ey te beduyen man,
Dien een Boer op siin schots niet excellent, -- uyen can.

Wumkes.nl

[Zeste Handelingh, tweede wtcomst.]

Siovck Sipkes de Boer.

TIs nu wol mecke, mey die Trouchjeier, Prokroor
Mey die Abbecaet, mey die yne dæl mey d'oor
250 Hier sille de podden om handbackje
De frosken om gousje
De katten om slingerfestje
En die Dæl siller sijn pies om kaerdje.

Dir comt de Dæls Trouchjeier oon, en be-
255 schriuwt my al mijn *a* Nobele goederen! dat
hem de wyrum op het reg-stuck fier, het bruyt
dat dæls ejytte so *b* strixis Luris mey my te
haandeljen, den ick siuch wol hetter fen is, tis
die dæls Abbecaet sijn haandlung die wyrum
260 het my jyld nooch koste, twijr aerst, kom joud,
com moorn, hy het my wol laad om oore ljoe
dooren, eer oppe treppen, dir ney, dir ouwer,
fen dir ney die Cronje, Dir ney yne klocken,
in 't fet, ynnet ting as yn helm, yne gouden
265 hous, yne slingorie fen die Aade to de Nye in
ventem, in 't lest, ick wijt neet, Ja Ja in tousin
middelen, en ick most al betelje aerst hie icker
y(*e*)n, die koe ick ick mey wip, fijne snaren en
hollants bjear op het heechst, oof sette dat wyr
270 jytte notich, maer tis mey disse Dæl, moorns
fen *c* Balsem vvynen, Meniste borstlappen, *d*
Pier symons vvynen, *e* Mallejeyen, *e* vvijn tin-

a Mobele. *b* stricto Iure. *c* Alsem wijn. *d* Pieter Semayn. *e* Malveseyen. *e* Wijn tent

Wumkes.nl

teler, *f* Nypetas, Dir op smecket den yen oon-
bijten fen *g* Hoesten, *h* Kackers, *i* Hollelyven,
k Lamhoenen, en oor 'cjytte, Ick koe dir næt 275
yn (*) tout fol fen ijtte, dir mey op yn dey, so
rinsk op mijn pong, fen francker Wijnen, fen
Spanjaerts Wijnen, en hie jymme die Dæl sjoun
flammen op Rinscher Wijnen, yne wraad sou
men suckin strou-yter næt fijnen, en jouns, 280
wier het fen slurfen, mey ayen, mey boetter,
mey *l* Kenelis, mey suker, mey *m* Muskletten
en *n* Gengelareferre, men souwer die Dæl en
sijn Moer yn ferterre, dit wier jytte næt nooch,
dir ney kaamer jytte mey vijn *o* Crulle oon, 285
en dat dure faak tot alve, toolef Iae twae, trye
ouren yne nacht, en so habbe jo 't jylt al out
mijn ponge bracht, nu ick silder jytte *p* reve-
rencie fen habbe, en dy Dæl siller hier litte,
al souwer alle wraad fen te sissen wijtte, hie 290
ick hem reys op ous (†) fenne herne, ick sou him
mey so yn kaad limmen sitte ney sijn kerne,
Nu *q* pestilentie, wy sprecke elkoor wol reys
yne Aade of Nye wijcke, den ick wol hier no
yen spyilt by stijcke. 295

---

f Ypocras. *g* Oesters. *h* Kappers. *i* Olyven. *k* Lamoenen. *l* Kancel. *m* Muscaten. *n* Gengber. *o* Prulle. *p* Revengie. *q* Patientie. (*) Tekst van 1618: yu.
(†) Tekst van 1618: ons.

Wumkes.nl

Friesch Pastorel.

Stemme uit: La Dolphine, &c.

Uit: FRIESCHE LUSTHOF,

Beplant met verscheyde stichtelyke
Minne-Liedekens, Gedichten, ende Boertige Kluchten,
door
JAN JANSZ. STARTER. SS. LL. ST.
Met schoone kopere figueren verçierd; ende by alle onbekende wijsen, de Noten, ofte Musycke gevoeght,
Door
Mr. JAQVES VREDEMAN, Mysyck-Mr. der Stadt Leeuwarden,
t'Amstelredam,
Gedruckt by PAULUS VAN RAVESTEYN. Anno 1621.
Voor DIRCK PIETERSZ: VOSCUYL, Boeck-verkooper inden witten Engel.
— blz. 90.

1. Hoe komt Jetske, sis het my
Dat ick fijn allinne dy
Te wændre, te wændre?
Swiete diær, dit het nin fly
5 't Is better te ferændre.

2. Ick hab socht jon minne langh,
Den schaemte hiel my in betwangh
Te swye, te swye
Nu tins ick (*j*)o mey mijn sangh
10 Yens leafelijck te frije.

Wumkes.nl

3. Wotte mey my ney het waad,
Ick sel dy litte op het paad
My(*n*) hoof sjæn, mijn hoof sjæn
Dir is nin schiener yne wraad
Dir mogge wy den grou gæn. 15

4. Pæen en patjes al den dey
So folle liæfste as ick mey
By bringe, by bringe
Sel ick dy jaan, dus rin næt wey
Den dat sijn swiete tingen. 20

5. Liæfste wotte mey my tjaen
Ick sel dijn holle schien versjaen
Mey kanckjes, mey kanckjes
En dy twa ponjetjes jaen
Om dijn snie-wyte hanckjes. 25

6. Ringen mey stientjes dir in
So as 't mijn liæf ken ney her sin
Betinsen, betinsen,
Sel ick dy jaen, dir to mijn min
En al mijn libben schinsen. 30

7. Dijr om liæf jou my dijn haan,
Den al wijr ick Heer fen het laen
Goddinne Goddinne
Syker ick wens oors nin paan
Voor mijn getrouwe minne. 35

Wumkes.nl

„GABBE."

Uit: STARTER; Lusthof, Boertigheden B verso.

Myn leave Bauckje, myn swiete Famke,
Het bruyt ous 't jylt, as ick't fersin?
Het deale Gabbe barstu dus jamke?
Is dy de holle heel op de rin?
Ja Bauckje liæf, ick sis, ick bin 5
So bly, dat ick korts riucht opsprong,
Het tusin krone, de krieg gaet oone,
Dat mecket dat ick van freughde siong.

Wumkes.nl

Wat de terpen ons leeren.

I

Ieder kent de terpen, die vruchtbare heuvels op den Frieschen en Groninger kleibodem, die daar in groot aantal verspreid liggen langs de kusten der Noordzee en de vroegere Middelzee en, met eene oppervlakte van één tot zelfs zestien hectare, zich tot eene hoogte van twee tot zes meter boven het vlakke veld verheffen. (1)

Het meest gewaardeerd werden ze door de eigenaren, die de vette aarde afgraven en verkoopen, en door de landbouwers in minder vruchtbare streken, die er hunne landen mede verbeteren en bemesten.

Maar zij hebben ook eene wetenschappelijke waarde.

Welsprekende oorkonden zijn ze van het leven en het bedrijf onzer voorvaderen in lang vervlogen eeuwen; oorkonden die spreken, waar geschriften zwijgen, of de schaarsche en sobere berichten licht en leven bijzetten.

Voorheen stond men in twijfel of zij door de natuur of door menschen zouden zijn opgeworpen. Nasporingen van wetenschappelijke

(1) *Acker Stratingh.* Aloude Staat, II 191.

Wumkes.nl

mannen, als *Dr. Westerhoff* en *Dr. Acker Stratingh*, hebben reeds in de eerste helft dezer eeuw in het licht gesteld, dat de terpen van ouds, van de onderste grondslagen af aan, bewoond zijn geweest en door den afval en de overblijfselen van de huishoudingen en het bedrijf der bewoners en vooral door de mest van hun vee allengs zijn opgehoopt. (1). De verschillende soorten van gemengde klei, soms blauwgrijs, enkele malen zelfs gemarmerd, veelal dooreen gemengd met mest, die ook in geheele lagen, zelfs tot eenige voeten hoogte voorkomt, en met overblijfselen van stroo, hooi, takken, met asch en houtskool, met beenderen, bewerkt en onbewerkt, en overvloed van gebakken aardewerk en velerlei andere voorwerpen van menschelijk gebruik, zijn daarvan onwraakbare bewijzen. (2)

Wij zullen straks de gelegenheid vinden, om de voornaamste bestanddeelen nader te beschouwen. Zonder ons daarbij in bijzondere ondheidheidkundige bespiegelingen te verdiepen, willen we trachten uit de gevonden voorwerpen, in verband met andere geschiedkundige gegevens, in groote trekken, den toestand en den voor-

(2) *Acker Stratingh*, t. a. p. 200—237.

(2) Friesch Museum van Oudheden. Catalogus daarvan, bl. 26—28 en 38—98. Verslagen van het Friesch Genootschap tot aan het jaar 1893.

Ook voor het vervolg wordt hiernaar, voor zooverre geene andere aanwijzingen worden vermeld, verwezen.

Wumkes.nl

uitgang der maatschappelijke ontwikkeling en beschaving der oude Friezen te leeren kennen.

In Friesland noemt men deze heuvels *terpen*, in Groningen *wierden*. *Terp*, oud-Friesch *therp*, *thorp* voor dorp, wijst op eene plaats van bewoning. (1) De benaming *wierd*, ook *weer*, *werd*, *ward*, wordt gewoonlijk gebruikt voor een meer of min verheven gedeelte van den bodem, en schijnt in verband te staan met *weren* (2) verweren tegen het water. Misschien is deze benaming wel het oudste. (3) De naam *werd* was oudtijds ook in Friesland gebruikelijk. De eigennamen van sommige terpen hebben nog dezen uitgang, als *Langwerd* te Oosterlittens, *Rewerd* te Huins, *Siesweard* te Hichlum; somtijds ook samengetrokken uit de voorgaande lettergreep op *a* met *werd* tot *aard*, als *Bilgaard* en *Wijlaard* bij Leeuwarden, *Lutkelaard* te Hiaure, *Tjaard* onder Wirdum, *Zwaard* te Stiens. En niet minder dan een *dertigtal* dorps- en stedenamen, op *werd*, *ward* en *aard* uitgaande, komen in Friesland voor, zooals o. a. *Ferwerd, Holwerd, Wansweard, Ljuwerd,* (Leeuwarden), *Bolsward*, alsmede

(1) *v. Richthofen.* Alt Fries. Würtenbuch op het woord *therp.*

(2) *Ten Kate.* Ned. sprake. 1e Proeve op het woord *waerd.* 2e Proeve op *weer.*

(3) *Dr. Blok.* Bijdrage voor Vaderl. Gesch. en Oudh. kunde, 3e Reeks, 1e stuk, bl. 21.

Wumkes.nl

Baard, (oudtijds Bavowerd), *Hennaard* (Hernawerd), *Idaard* (Ethawerd), *Ternaard,* Thunawerd), enz. (1)

De plaatsnaam *Ternaard* is hierbij opmerkelijk. De oude naam *Thunawerd* herinnert aan den dondergod *Thunar*, *Thundr* of *Donar*, den machtigen god der Noordsche volken, die, als de verpersoonlijking der stoffelijke kracht, het luchtruim beheerschte, en, met zijn zwaren moker de wolken klievende, onder ratelend geraas zijn vlammende schichten naar de aarde wierp. (2) Waarschijnlijk heeft deze ontzaggelijke god hier op een der uitgestrekte hoogten van het noorden eene bijzondere vereering gevonden.

II.

Eenige gelijkenis van de bestanddeelen der *terpen* met die van de *terremares* in Italië, waar, in de moerassige meeren, door het leven en bedrijf der bevolking op *paalwoningen*, eveneens zeer vruchtbare heuvelen zijn ontstaan, heeft aanleiding gegeven, om van beiden één en denzelfden oorsprong te zoeken. Een Italiaansch geleerde, Pigorini, die zich de kennis der *terremares* bijzonder eigen had gemaakt, vond zich zelfs aangetrokken een bezoek te brengen

(1) *v. Richthofen.* Fries. Rechtsquellen, 479.

(2) *Dr. J. H. Halbertsma.* Vrije Fries. IX bl. 270. *v. d. Bergh*, Ned. Mythologie, op het woord *Thunar*. *Hofdijk.* Ons voorgeslacht I. 107.

Wumkes.nl

aan de Friesche terpen. (¹) Met onzen Frieschen geleerde, nu wijlen Mr. Dirks, bezocht hij de groote terp van *Aalsum*, die eene oppervlakte had van zes a zeven hectare. Hij vond de terp aan de zuidzijde ingegraven. Aan den teen van de terp trok al dadelijk zijne aandacht een spoor van eene oude sloot, geheel gevuld met schelpen en overblijfselen van zeedieren en plantaardige stoffen, tusschen de klei vermengd. De buitenrand der terp bleek hem tot op eene breedte van enkele meters op het benedenvlak, geheel te bestaan uit zuivere geroerde klei, zonder vreemde inmengselen. Hij beschouwde dezen rand als een gedeelte van een omringdijk of borstwering, die door de aarde uit de sloot was opgeworpen. Die omringdijk zou een bekken hebben gevormd, dat tot woonplaats had gestrekt. Dieper in de terp vond hij de vermengde, vette terpaarde, in samenstelling, zooals hij zich uitdrukte, „een vuil van allerlei industrieele en „organische overblijfselen." Evenals in de *terremares* was die aarde in min of meer regelmatige lagen opgehoopt. En toen de eigenaar hem mededeelde, dat er ook rechtopstaande palen in den ondergrond gevonden waren, was zijn oordeel spoedig gevormd. De overeenkomst tusschen de Friesche *terpen* en

(¹) *Luigi Pigorini.* De terpen in Friesland. Vrije Fries XVI. 1—47.

Wumkes.nl

de Italiaansche *terremares* achtte hij volkomen. Met een voorstellingsvermogen, even levendig wellicht als het oog van een Italiaan, verklaarde hij, dat de kleibodem, tijdens de komst der oude Friezen in dit gewest, nog dras en plas zou hebben gestaan. Op de verschillende plaatsen, waar de bewoners zich toen neerzetten, hadden ze ringdijken opgeworpen, om zich tegen het omringende water te weren. Die ringdijken vormden bekkens, waarbinnen ze hunne schamele woningen opsloegen. Ook binnen die bekkens bleef de bodem met water bedekt. Daarom werden de woningen gebouwd op palen, die tot omstreeks de hoogte van den ringdijk in den grond werden geslagen. De houten vloer der woning op die palen bevestigd, zou wellicht van een valluik voorzien zijn geweest, waardoor de bewoners den afval hunner huishoudingen naar beneden wierpen. En het bewegelijke water binnen het bekken, zou dien afval in regelmatige lagen hebben vastgelegd. Na eeuwen ophoopens waren op deze wijze de terpen als bij uitstek vruchtbare heuvels ontstaan. (1)

Gaarne brengen wij hulde aan de groote belangstelling van den Italiaanschen geleerde,

(1) *Dr. W. K. J. Schoor.* Vrije Fries XVIII, 116—143, heeft als eenige versterking van dit gevoelen aangetoond, dat ook de honden, die gezellige geleiders van den mensch, zoowel bij de oude bewoners der *terpen* als bij die der *terremares*, blijkens de daarvan gevonden schedels, tot dezelfde soort behoorden.

Wumkes.nl

die zijne navorschingen zelfs uitstrekte tot de merkwaardige terpen in het noorden van Friesland.

Maar zijne uitspraak durven wij niet als in allen deele juist aanvaarden.

Onjuist is het vrijzeker dat de eerste grondslagen van de oude terpen door *de oude Friezen* zijn gelegd.

Er zijn in de diepste lagen van verschillende terpen, zoowel in Friesland als in Groningen, steenen strijdbijlen, steenen beitels en vuursteenen messen gevonden, en waarschijnlijk zijn er veel meer opgedolven, maar door onkundige werklieden als waardeloos weggeworpen. En deze voorwerpen behoorden tot een tijdperk, lang vóor de komst der Friezen hier te lande, [1] die geacht wordt omstreeks anderhalve eeuw vóór Christus geboorte te hebben plaats gehad. Daarenboven zullen wij later zien, dat er aan het begin onzer jaartelling reeds terpen bestonden, al zij het tot veel geringer hoogte dan thans.

Ook is het weinig aannemelijk, dat de vlakke kleibodem, ten tijde dat de oudere bewoners zich daarop neerzetten, altijd plas en dras zou hebben gestaan. De gordel van duinen was toen ten noorden en westen van ons gewest nog

---

[1] *Jaarverslag.* Friesch Gen. 1891—1892.
Acker Stratingh, t. a. p. 215 en 223.
Pleyte Ned. Oudheden, 65 en 75.
Dezelfde. Fries. Volksalmanak 1886 bl 165.

Wumkes.nl

niet tot eilanden verbrokkeld. De mond der Zuiderzee bestond nog niet. De gewone zeevloeden hadden dus nog geringen toegang tot het land. Hoogstwaarschijnlijk zal dus reeds in hooge oudheid de bodem, althans des zomers, droog hebben gelegen en een vruchtbaren grond hebben opgeleverd voor verschillende gewassen.

Toch zal wel somtijds het zeewater den kleibodem voor eene wijle hebben overstroomd. Als door de winterstormen de zeevloeden werden opgezweept en met de weste- en noordewinden de zeegaten en zeeboemens, als het Flie, de Middelzee en de Lauwers, werden binnengestuwd, dan zal het water wel meermalen buiten zijne oevers zijn getreden en het land hebben overdekt, om er een vruchtbaar slib achter te laten. Onderzoekingen hebben doen zien, dat, althans in de provincie Groningen, waar de duinen veel vroeger zijn weggeslagen, de oorspronkelijke bodem der terpen aanmerkelijk lager ligt, dan het omliggende veld. [1]

Het ware dus alleszins natuurlijk, dat de oudste bewoners, rondom de plaatsen, waar zij zich neersloegen, voor zooverre zij daartoe met hunne gebrekkige steenen gereedschappen in staat waren, eene *were* of borstwering tegen het winterwater hadden opgeworpen. Maar om dit uit te maken is een vluchtig onderzoek in een enkel gedeelte van eene

[1] *Acker Statingh*, t. a. p. 204 en 224.

Wumkes.nl

enkele terp niet voldoende. Daarom is het wenschelijk dat bij de afgraving van meerdere terpen alsnog nauwkeurig worde onderzocht, of de buitenranden tot in de diepste lagen enkel uit geroerde klei bestaan zonder vreemde bestanddeelen, en alzoo als oorspronkelijke borstweringen kunnen worden beschouwd.

Indien dit kan worden aangetoond, dan schijnt er geen enkele grond te bestaan voor het vermoeden, dat de oude terpbewoners hunne woningen op palen zouden hebben gebouwd. Binnen de borstwering waren ze dan tegen het winterwater beveiligd geweest. En voor paalwoningen ontbreekt elk bewijs. Wel is waar zijn er vele palen en paalspitsen, somtijds in regelmatige orde, in den ondergrond der terpen gevonden, maar dit bewijst niet, dat *op* die palen woningen zouden zijn gebouwd. Het is bekend, dat de ouden algemeen hunne woningen bouwden van ruwe materialen. De in den grond geslagen palen gaven daaraan vastheid. Gevlochten hordewerk, daaraan bevestigd, vormde de wanden, die ze met leem of klei bepleisterden. [1] En waarvan zouden ze de vloeren op die palen hebben gemaakt? Gezaagde planken waren hun zeer zeker onbekend. Die vloeren, om van de valluiken niet te gewagen, zouden dan eveneens uit zware naast elkander

[1] *Tacitus.* Germania 16.
Acker Stratingh. t. a. p. 188 en 189.

Wumkes.nl

gelegde en aan elkander bevestigde palen of balken hebben moeten bestaan. Maar van dergelijke vloeren is nergens in de terpen eenig spoor gevonden. En bij de oude Friezen, die op de vroegere bewoners volgden, was in het geheel geen houten vloer gebruikelijk. Nog in veel later eeuwen was er zoowel in de woningen als in de schuren, slechts een aarden vloer of *deel*. Daarenboven bewaarden onze nabnren, de Chauken in Oost-Friesland, zooals wij nader zullen zien, op de terpen hun drinkwater in groeven of putten naast hunne woningen. Ook in Friesland zijn te Westergeest en elders dergelijke groeven of putten gevonden. [1] Hoe ware dit mogelijk geweest, als in de oorspronkelijke bekkens de bodem met zout- of brakwater bedekt ware geweest.

De voornaamste grond voor Pigorini's meening bestaat dan ook alleen daarin, dat slechts door de werking van het water de min of meer regelmatige aardlagen in de terpen kunnen zijn gevormd. Maar daarvoor is eene andere oorzaak zeer aannemelijk. De oude Friezen, door wier bedrijf de terpen steeds zijn verhoogd, waren belangrijke veehouders. De dikke lagen mest, vermengd met den afval der huishoudingen, gedekt en afgewisseld met klei en stroo en takken, [2] en in ieder wintersaisoen weer op

[1] *Pleyte.* Ned. oudh. 40.

[2] *Acker Stratingh.* t. a. p. 200—206.

Wumkes.nl

dezelfde wijze vermengd en gedekt, moesten noodwendig eveneens min of meer regelmatige aardlagen vormen. Waarschijnlijk bestaat zelfs een belangrijk verschil tusschen de *terpen* en de *terremares* juist daarin, dat de laatsten, wegens gemis aan kudden vee bij de moerasbewoners, niet evenals de terpen, door belangrijke hoeveelheden stalmest zijn opgehoopt.

Het leven op paalwoningen, ook van de oudste bewoners van Friesland, schijnt dus vooralsnog niet bewezen en niet aannemelijk.

III

Met eenige zekerheid kunnen we aannemen, dat althans de *oude Friezen* niet op paalwoningen hebben gewoond. Reeds aan het begin onzer jaartelling bestonden er terpen; niet in den vorm van door dijken omgeven bekkens, maar als heuvels, ofschoon destijds nog aanmerkelijk lager dan thans.

De Romeinsche natuur- en aardrijkskundige *Plinius* beschrijft ons de terpen, zooals hij die omtreeks het jaar 45 zag bij onze naburen, de de Chauken, in het tegenwoordig Oost-Friesland, aan de uiterste kust van de Noordzee. [1]

„Wij hebben," — schrijft hij, — „in het „noorden Chaukissche stammen gezien. Daar „overstroomt de Oceaan in ieder etmaal eene „onmetelijke strook lands, zoodat men, bij

[1] *Plinius.* Hist. nat. XVI 1.

Wumkes.nl

„dezen eeuwigen strijd der natuur, in twijfel „staat, of dat oord tot het vaste land, dan „wel tot de zee behoort. Daar woont het arm-„zalige volk op *heuvelen*, of eigenhandig door „hen opgeworpen hoogten, die zich nauwelijks „boven den hoogsten vloed verheffen, aan zee-„varenden gelijk bij vloed, wanneer de wateren „alles rondom hen bedekken, aan schipbreuke-„lingen bij ebbe, als het water is terug geweken. „Zij maken dan jacht op de visschen, die met „het zeewater terugtrekken. Zij zijn niet zoo „gelukkig vee te bezitten, noch melk dus, zooals „hunne naburen; zelfs kunnen ze niet tegen „wilde dieren strijden, want nergens wordt eenig „struikgewas gevonden. Van zeewier en biezen „vlechten ze een soort van touwwerk of garen „tot netten, waarmee ze de visschen vangen. „Eene aardspecie, met de handen bijeen gebracht, „drogen ze meer in den wind dan in de zon, „en gebruiken ze om hunne spijzen te koken „en hunne door den guren noordenwind van „koude verstijfde leden te verwarmen. Regen-„water, dat ze aan den ingang hunner woningen „in groeven of kuilen opvangen, maakt hunne „eenige drank uit."

Treurige schets van het leven dezer volks-stammen op hunne terpen! Het is echter duidelijk dat Plinius hier tegelijk het ontstaan der wadden schetst, ten noorden van Oost-Friesland. De slappe grond, die bij de ver-

Wumkes.nl

breking der duinketen, onmiddelijk daarachter wegsloeg, bestond voor een deel uit veenspecie, waarvan de arme bewoners turf bereidden. [1]

Intusschen blijkt er uit, dat reeds aan het begin onzer jaartelling bij onze naburen terpen bestonden. Wij mogen ze dus evenzeer bij de Friezen als bestaande aannemen.

Maar verder past die treurige schets op de Friezen niet. Deze leefden toen nog veiliger achter hunne duinen en genoten reeds eenige beschaving. Benevens landbouw en veeteelt, jacht en visscherij oefenden ze ook reeds verschillende ambachten en bedrijven uit.

De terpen zullen er ons van overtuigen.

Talrijke kudden vee waren bij de Germanen in het algemeen de meest gewenschte bezittingen. [2] Zoo ook bij de oude Friezen. Kenden we niet reeds hunne kudden uit de schatting van runderhuiden, hun door de Romeinen opgelegd, [3] de terpen zouden het aantoonen door de tallooze runderbeenderen en de dikke lagen mest, vooral in de beneden gedeelten gevonden. Dat vee kon op de beperkte ruimte der terpen geen voldoend voedsel vinden. In den zomer moest het grazen op de vlakke velden, die dus droog moeten hebben gelegen. Maar als het

---

[1] *Arends.* Gesch. der Noordzeekusten, vertaald door *Dr. Westerhoff.* I, 121.
Acker Stratingh. t. a. p. 229.
[2] *Tacitus.* Germ. V.
[3] *Tacitus.* Annales, IV. 72.

Wumkes.nl

ruwe jaargetijde was aangebroken, moest het op de terpen in schuren worden geborgen. Dan diende het hooi, waarvan almede overblijfselen zijn gevonden, en dat toch ook op de vlakte moest zijn gegroeid en gewonnen, tot wintervoedsel. En de mest, die telken winter verzameld en opgehoopt werd, en vermengd en gedekt met klei, hooi, stroo, takken en andere bestanddeelen, strekte tot geleidelijke verhooging der terpen en gaf daaraan eene min of meer laagsgewijze vorming.

Nevens de veeteelt werd ook reeds in den oudsten tijd de akkerbouw uitgeoefend. Toen omstreeks het midden der eerste eeuw een deel der Friezen, onder aanvoering van hunne hoofden *Verritus* en *Malorix* naar een andere streek was uitgetrokken, hadden ze er reeds hunne woningen opgeslagen en het zaad in de akkers gestrooid, zooals ze gewoon waren *hunnen vaderlijken grond te bebouwen*, lezen we, toen ze door de Romeinen verdreven werden. [1] Van den landbouw geven ook de terpen getuigenis in de vezels van stroo, enkele malen nog in bundels zichtbaar, en in de overblijfselen van veldvruchten, zooals bolsters van haverkorrels, paarde- of duiveboonen en vlasknoppen. [2] Bemesting van den grond

[1] *Tacitus*, Annales, XIII, 54.

[2] *Dr. Westerhoff*. Bijdragen voor Geschied.- en Oudheidkunde. VIII, afl. 4.

Acker Stratingh. t. a. p. 203.

Wumkes.nl

was toen echter nog niet gebruikelijk. De bouwgrond werd jaarlijks verwisseld: de ruimte der velden maakte dat gemakkelijk. [1]

Uit dien landbouw, die veeteelt der oude Friezen blijkt, dat de vlakke kleibodem aan het begin onzer jaartelling des zomers droog heeft gelegen. Hoe is het nu mogelijk zich voor te stellen, dat daarentegen de terpen, die ter bewoning strekten, binnen de opgeworpen randen met water bedekt zouden zijn geweest, en de bewoners zich genoodzaakt zouden hebben gezien, hunne woningen en veeschuren, met sterke vloeren, op palen te bouwen!

Vraagt men nu, waaruit het vee der oude Friezen bestond? De terpen geven daarop antwoord in de tallooze beenderen van runderen, bewerkt en onbewerkt, de runderkoppen en hoornspitsen, de beenderen en bekkeneelen van paarden, schapen en bokken, benevens paardehaar en schapenwol.

Ook zijn er schedels van honden opgedolven, en hanesporen, versteende hoendereieren en schalen daarvan.

Koeien en paarden, schapen en bokken maakten dus het vee uit. Honden en hoenders waren gewone huisdieren.

Moeilijker is het aan te toonen, welke in den oudsten tijd de landbouwgereedschappen

---

[1] *Tacitus.* Germania XXVI.

Wumkes.nl

zijn geweest. Voor zooverre ze geheel of gedeeltelijk van hout waren vervaardigd, zullen ze zijn vergaan. Een enkele maal is echter een schop van graniet gevonden en meermalen breede gedeelten van hertegeweien in den vorm van houweelen. Maar ook ijzeren gereedschappen zullen in gebruik zijn geweest. Het aanwenden van ijzer was den ouden Friezen bekend. (1) IJzeren lansspitsen en messen en dolken zijn in de diepte gevonden. Lansen en pijlen waren hunne wapenen in den oorlog, en hoe geoefend ze daarmede waren, toonden ze in hunnen opstand, toen de sterk gewapende Romeinsche keurbenden geheel verslagen werden.

De kunst om het ijzer te smeden moeten ze dus hebben gekend. IJzeren schoppen, zooals er althans één is opgedolven en ijzeren beitels in den vorm van houweelen, kunnen dus ook in dit tijkperk voor den landbouw gebezigd zijn. En groote ijzeren scharen, in verschillende exemplaren gevonden, dienden om de schapen jaarlijks van hun vacht te ontdoen.

Evenals bij den landbouw en in den krijg werden ook bij de jacht ijzeren werktuigen gebezigd. IJzeren lansspitsen en pijlen werden vereischt voor het dooden van grof wild, terwijl pijlen van been en van hertshoorn, die de terpen almede in menigte opleveren, voor klein wild voldoende zullen zijn geweest.

(1) *Tacitus.* Germ. VI.

Wumkes.nl

De wilde beesten, waarop toen jacht werd gemaakt, leeren wij kennen uit de schedels van wolven, de tanden der beeren, de slagtanden en kaken van wilde zwijnen, en de tallooze overblijfselen van hertegeweien, die, bewerkt, tot velerlei doeleinden werden aangewend.

Ook de visscherij was een dagelijksch bedrijf. De talrijke binnenwateren en de zeeboezems boden daartoe ruimschoots gelegenheid. Wegens hunne vischrijkheid verklaarden zelfs de Romeinen, bij de tweede onderwerping der Friezen in het jaar 48, de groote wateren voor hun domein. De merkwaardige geloftesteen van de Romeinsche pachters van het vischrecht, ten jare 1888 uit de terp te Beetgum opgedolven, geeft daarvan, in verband met de Romeinsche geschiedkundige berichten, getuigenis. [1] En ook op zee werd de vischvangst uitgeoefend. De oude Friezen waren ervaren schippers, zooals blijkt uit hunne eerste kennismaking met de Romeinen, toen ze deze voor een wisse schipbreuk behoedden. [2] De sporen dezer vischvangst worden nog in de terpen aangetroffen. Er zijn schubben gevonden van zeer grooten vorm, geraamten van zeevisschen en

---

[1] Friesche Volksalmanak, 1889, bl. 168.
Boissevain. Vrije Fries XVII, 325.

[2] *Dio Cassius*, LIV, 32, aangehaald bij *van Dooininck*, Frisiae Termini, 12. *Mommsen*, Röm. Gesch. V, 25 en 26. *Dirks*, Kooph. der Friezen, 49 en 50.

Wumkes.nl

wervels van robben en andere zeedieren, en schelpen bij menigte. [1]

De vischnetten zullen waarschijnlijk, evenals bij de Chauken, nog uit gevlochten biezen hebben bestaan. Gebakken steenen schijfjes, met een gat doorboord, in groote menigte uit verschillende terpen opgedolven, dienden daarbij tot zinkstukken.

Ziedaar in het algemeen de hoofdbedrijven der oude Friezen. Inspannende werkzaamheden sterkten hunne spieren; het klimaat staalde hunne lichamen.

De voeding en de kleeding waren daarmede in overeenstemming.

De talrijke kudden vee en het grof en klein wild leverden hun het vleesch; de wateren boden overvloed van visch aan; de runderen en schapen gaven hun bovendien melk, die zoowel versch als in geronnen toestand, als kaas, werd genuttigd; [2] de hoenderen verschaften hun eieren, en meelsprijzen vonden ze in hunne granen en boonen. Van haver kookten ze brij. [3] En bier, uit granen bereid, was hun geliefkoosde drank. [4]

---

[1] *Acker Stratingh* t. a. p. 205 en volg. en 216.

[2] *Tacitus*, Germ. 23.

Acker Stratingh, t. a. p. 237 en volg.

[3] *Plinius* Hist. Natur. XVIII, 44.

Acker Stratingh t. a. p. 240.

[4] *Tacitus*, Germ. 24.

Wumkes.nl

Het soms ruwe klimaat hinderde hun weinig. In het algemeen liepen de Germanen gedeeltelijk naakt. Tegen de felle koude slingerden ze een beestevel, als pels, over de schouders. Maar ook het weven werd door hen uifgeoefend. [1] Een soort van wollen doek of deken (sagum) bevestigden ze zich om de leden, en de voornaamste vrouwen droegen lijnwaad. [2]

De terpen leeren, dat men hetzelfde van de oude Friezen mag aannemen. De gevonden lijnzaadknoppen toonen aan, dat zij het gebruik van het vlas kenden. De schapen, die jaarlijks van hunne vacht moesten worden ontdaan, leverden hun de wol. Vlas en wol waren de grondstoffen voor spinnen en weven. En de zeer talrijke gebakken steenen spinklosjes en gewichten voor weefgetouwen getuigen voor het uitoefenen van die bedrijven. De gevonden lapjes van ruw geweven wollen stof leeren het product er van kennen. In de eerstvolgende eeuwen was de wollen stof als *fries* of *fresum* bekend. [3] En weldra bereikten de Friesche weverijen boven andere zelfs een hoogen trap van bloei. [4] Vrouwen oefenden dit bedrijf uit, en genoten als zoodanig eene bijzondere bescherming.

---

[1] *Plinius*, t. a. p. XIX. 1.

[2] *Tacitus*, Germ. 17.

[3] *Lex Frisionum*. Uitgave Fr. Gen. 38, en Annotationes bl. 124.

[4] *Pertz*. Monum. Gem. II, de vita karoli, 752 en 762.

Wumkes.nl

De spinklossen en de gewichten van weefgetouwen, evenals de zinkstukken der netten, die we reeds hebben leeren kennen, toonen aan dat ook het bakken van aardewerk werd uitgeoefend. Om de haver te ontbolsteren werden bovendien gebakken handmolensteenen gebruikt, die tegen elkander werden gedraaid. [1] Ook deze leveren de terpen op. Na het verkeer met de Romeinen werden ze echter vervangen door tras- of tufsteenen uit de Andermachsche bergen, zooals er vele zijn gevonden.

Het bakken van aardewerk bepaalde zich evenwel niet alleen tot het vormen van de genoemde steenen voorwerpen: het stond reeds op veel hoogeren trap. Voor het bereiden en gebruiken van spijzen en dranken werden aarden potten, kannen en kommen vervaardigd. Het pottebakken werd reeds in den oudsten tijd door de Friezen uitgeoefend. De overblijfselen er van in de diepste lagen toonen dit aan. De kleibodem leverde daarvoor de grondstof. Merkwaardig is het verbazend aantal potten, kannen, kruiken, pannen, deksels en onderzetsels, in velerlei vorm en gedaante. De eenvoudigste en ruwste, meestal in den vorm van urnen, komen zoo in hun geheel als in scherven, zelfs op een diepte van 4, 5 en 6 meter in de terpen voor.

---

[1] *Pleyte.* Ned. Oudheden. 27.

Wumkes.nl

De kunst van pottebakken vertoont duidelijk drie tijdperken. [1] De *oudste* soort is ruw, met de hand gekneed, somtijds met plantenvezelen als verbindingsstof, doorwerkt, [2] en slechts door de zon gedroogd en verhard. De potten en scherven van deze soort bevinden zich vooral in de onderste lagen en zijn broos. De *tweede* soort, eveneens uit de hand bewerkt, vertoont reeds eenig onderling verschil in vorm en is gehard door de inwerking van het vuur. Van het drogen en harden door de zonnewarmte tot dat door de hitte van het vuur is slechts ééne schrede. Waarschijnlijk kan ook deze soort reeds gebracht worden tot den tijd van vóór de komst der Romeinen. Er zijn althans roode, hard gebakken potten op eene diepte van zes meter gevonden. De *derde* soort, veeltijds iets hooger in de terpen gelegen, behoort zeer waarschijnlijk tot een later tijdperk. Het aardewerk blijkt op een schijf of wiel te zijn gevormd, is netter bewerkt, somtijds met indrukselen of andere versieringen voorzien en mede door het vuur gehard. En nadat de bewerking op de schijf meer algemeen was geworden, vinden we in de hoogere lagen de vormen meer onderling verschillend en schooner, en, voorzien met

[1] *Dirks.* Jaarverslag van het Fr. Gen. over de Histor. Tentoonstelling 1870—1877, bl. 8 en 9.

[2] *Acker Stratingh.* t. a. p. 210.

Wumkes.nl

ooren en tuit, meer gerijfelijk voor het gebruik.

Ook andere grondstoffen werden tot velerlei doeleinden bewerkt, vooral hertegeweien en harde beenderen. Men vindt daarvan niet alleen pijlen voor de jacht, maar ook hechten van messen en dolken, benevens haarkammen in verschillenden vorm, waarvan de ruwsten waarschijnlijk mede tot dit tijdstip behooren.

Beenen- en hertshoornen pennen of spelden, in aanmerkelijke hoeveelheid gevonden, dienden tot bevestiging van kleederen. Reeds merkten we op, dat de voornaamste vrouwen zich tooiden met lijnwaad. Van oudsher bestond er verschil van standen. Er waren edelen en vrijen, onderhoorigen (of *liten*) en slaven. Niet te verwonderen is het dus, dat er ook reeds eenig onderscheid in kleeding en opschik werd gemaakt, en dat de voornaamste vrouwen eenige bevalligheid aan den haartooi trachtten te geven. De menigvuldig gevonden beenen- en hertshoornen pennen tot het opsteken van het haar zullen dus ook voor een deel in dezen tijd gebruikt zijn.

Veeltijds ook zijn de beenderen meer in hun geheel gelaten, maar op verschillende wijze uitgehold of van openingen voorzien, waarschijnlijk voor huiselijk gebruik. Somtijds zijn ze met gaten doorboord, om ze te kunnen ophangen.

Merkwaardig vooral zijn de platgeslepen groote

Wumkes.nl

beenderen, veelal van voren met eenige afronding en steeds voor en achter met gaten doorboord. Als in den winter het water met eene ijskorst bedekt was, bonden de oude Friezen, evenals de noordelijke volken, die beenderen als schaatsen aan de voeten, en voortgestuwd door prikstokken met ijzeren punten, zweefden ze in snelle vaart over de vlakten van stroomen en meeren. [1]

Hiermede hebben we reeds eene enkele bladzijde opengeslagen van het groote oorkonden boek, dat de terpen opleveren. Eene volkomen nauwkeurige aanwijzing, tot welke tijden de gevonden voorwerpen behooren, is echter hoogst moeilijk. Slechts zelden vinden we opgegeven op welke diepte, in welke lagen, of in de omgeving van welke andere zaken ze zijn gevonden. Andere aanwijzigingen, van elders bekend, moesten ons dikwijs te hulp komen, om den tijd van het gebruik der voorwerpen te bepalen, teneinde daardoor den trap van maatschappelijke ontwikkeling der oudste Friezen te leeren kennen.

IV.

Met de komst der Romeinen, in het jaar 11 vóór Christus geboorte, brak een tijdperk aan, dat op den duur voor de maatschappelijke ont-

[1] *Dr. J. H. Halbertsma.* Overijss. Alm. voor Oudheid en Letteren 1853, bl. 292 en volg.

Friesche Oudheden. 4e Afl. *Hist. Overzicht*, bl. 10, 11, 30 en 31.

Wumkes.nl

wikkeling der Friezen van invloed zou zijn. [1]

Romeinen vestigden zich onder hen.

Niet alleen toch woonden hier, na het *eerste* verdrag, Romeinsche ambtenaren, die de opgelegde schatting moesten innen en veertig jaren later, bij den opstand wegens ondragelijke afpersing, aan de boomen werden opgehangen, maar op veel ruimer schaal had die vestiging plaats na het *tweede* verdrag in het jaar 48.

De Romeinen stelden toen wettelijke regelen vast, waaraan de Friezen zich hadden te houden. [2] Een paar onderdeelen daarvan vorderen kortelijk onze aandacht: *er kwam een Romeinsch Bestuur, en de velden werden aangewezen, die de Friezen mochten gebruiken.*

Het Romeinsch Bestuur had waarschijnlijk zijn zetel in het oord van den stam der *Sturiers* aan het Flie, de grens tusschen de Groote en de Kleine Friezen, en dat wellicht den grondslag legde voor het later bloeiende *Stauria*, Staveren. [3] Vele Romeinsche oudheden, daar in den omtrek gevonden, vooral zeer groote kruiken, waarvan één in Romeinsche cijfers de inhoudsopgave draagt van CIV ponden, geven aanleiding tot dit vermoeden. [4]

[1] *Pleyte.* Ned. Oudh. 41.

[2] *Tacitus.* Ann. XI 19. Natio Frisiorum . . . datis obsidibus, consedit apud agros a Corbulone descriptos; idem senatum, magistratos, leges imposuerit, ac ne jussa exuerent, praesidium immunivit.

[3] *Pleyte.* Ned. Oudheden, 49—51.

[4] *Catalogus.* Fr. Museum. 35.
Dirks. Hist. Tentoonst. t. a. p. 9.

Wumkes.nl

Merkwaardig is voorts de mededeeling, dat den Friezen *„de velden werden aangewezen, die ze mochten gebruiken."* Wat kan dit sober en verbloemde bericht van den Romeinschen geschiedschrijver anders beteekenen, dan dat de Friezen in het gebruik van hunnen grond werden beperkt; dat zij een deel hunner gronden niet mochten gebruiken, en dat de Romeinen deze gronden, overeenkomstig hunne gewoonte tegenover onderworpen volken, tot hun domein verklaarden en ten eigen bate aanwendden. [1]

Dit bericht omtrent het verdrag met de Romeinen, dat tot nog toe duister scheen, is vooral opgehelderd door de merkwaardige gelofte steen, in het jaar 1888 uit een terp te Beetgum opgedolven, door de Romeinsche pachters van het vischrecht, aldaar aan den mond der Middelzee opgericht. [2] Zelfs het vischrecht op de groote wateren was Romeinsch domein geworden.

Maatschappen of vennootschappen pachtten naar Romeinsch gebruik die domeinen van den staat en vestigden zich in Friesland, om er hunne belangen waar te nemen. Zij bouwden er hunne huizen: Romeinsche daktegels zijn in eene terp nabij Dronrijp gevonden. Zij kwamen er met hunne huishoudingen en huisgeraden.

[1] *Mommsen.* Röm. Staatsrecht, II. 2e Abtheil. 963. *Tacitus.* Hist. IV. 64 en 65.

[2] *Boissevain.* Vrije Fries XVII. 325. *Friesche Volksalmanak* 1889. De Middelzee. 168.

Wumkes.nl

Bronzen beeldjes van Romeinsche goden en godinnen als Apollo, Mars, Mercurius, Ceres, Venus, Bacchus, van een Raadsheer, van eene matrone, van een jongeling met Phrygische muts, van een hert en een bok, voorts vazen, armbanden, ringen, mantelhaken of *fibula's*, waaronder met het beeld van een keizer, sluithaken, gespen, beugels, schaartjes en knijptangetjes, alles van brons, en velerlei andere voorwerpen, waaronder fraai bewerkte kommen en potjes van aarde van Samos of *terra sigillata*, *amphora's* of wijnkruiken, alles in verschillende terpen gevonden, toonen hun menigvuldig verblijf in deze oorden aan.

Wederkeerig vermengden zich ook de Friezen met de Romeinen. Zij dienden in hunne legers en op hunne vloten. Zij bezochten de bloeiende streken aan den Rijn en in Gallie, waar zij de voortbrengselen van Romeinsche nijverheid en beschaving leerden kennen. Zij kwamen te Rome, waar zij tot lijfwachten der keizers werden aangesteld. Als Friesche ruiters namen zij deel aan den oorlog in Britannie. En met de samenstelling der Romeinsche schepen geraakten ze nauwkeurig bekend.

De gevolgen van dit onderling verkeer konden niet achterwege blijven. Wel niet onmiddelijk echter zullen ze zijn gebleken: de beschaving schrijdt bij nog weinig ontwikkelde volken slechts langzaam vooruit. Maar in de eerst

Wumkes.nl

volgende eeuwen treedt zij klaar in 't licht.

Van overwegend belang was, dat de Friezen het gebruik van gemunt geld hadden leeren kennen. Menigvuldig zijn de Romeinsche munten uit verschillende terpen opgedolven. Romeinsche kooplieden en zoetelaars doorkruisten steeds deze oorden. [1] Paarden, runderen en schapen, ossehuiden en schapevachten voor de Romeinsche legers benoodigd, de vellen van wilde beesten, als pelswerk, en barnsteen, dat zelfs in veel later eeuwen nog aan de stranden van Ameland en Schiermonnikoog werd gevonden [2], zullen de voornaamste artikelen van uitvoer geweest zijn. Daarentegen brachten de Romeinsche kooplieden allerlei voorwerpen tot huiselijk gebruik en tot sieraad en waarschijnlijk ook gereedschappen voor verschillende bedrijven. De terpen leveren daarvan nog enkele voorbeelden. De vroeger gebakken handmolensteenen maakten plaats voor die van tras- of tufsteen uit de Andernachsche bergen. Wetsteenen, om de gereedschappen te slijpen, worden mede gevonden. Voorwerpen van vrouwelijken opschik, als kralen van porcelein en van glas in meniglei kleuren zullen waarschijnlijk voor een deel ook tot dit tijdperk behooren. De handel kwam op. In de eerst volgende eeuwen verkochten de Friezen hun vee op de Romeinsche markten. [3]

[1] *Tacitus*, Hist. IV, 15.
[2] Catalogus. Friesch Museum. 18.
[3] *Eumenius*, in Paneg. Const. 9, omstreeks het jaar 290.

Wumkes.nl

En allengs strekte de handel der Friezen zich uit tot op de kusten van Gallië en Britannië en langs de streken van den Rijn.

Een belangrijken vooruitgang bracht de betere bewerking van hout en van ijzer, die de Friezen van de Romeinen hadden geleerd. Dit kwam allengs ten goede aan den bouw en de inrichting van woningen en van vaartuigen. De wanden der woningen van gevlochten hordewerk werden van lieverlede vervangen door houten beschotten, met pennen en spijkers betimmerd. Zware planken met doorboorde gaten en spijkers en houten pennen leveren de terpen op. Het timmervak was vooruitgegaan.

Eene andere tak van nijverheid voegde zich daaraan toe. Het drinkwater bij de huizen kon in de opgehoopte terpen niet meer zuiver worden gehouden in groeven en putten. Weldra werden daartoe groote vaten of tonnen gebruikt. De terpen leveren er verscheidene op, deels nagenoeg in hun geheel, deels in duigen, ter hoogte van 80, 100, 188 en 250 centimeters. De kuiperij, als nieuw bedrijf, kwam op.

Vooral aan den scheepsbouw had het voorbeeld der Romeinen een krachtigen stoot gegeven. Het water was het element der Friezen. Als ervaren zeelieden hadden ze den Romeinen onschatbare diensten bewezen. En aan den grooten watertocht naar het land der Chauken, over de Friesche meeren, met duizend schepen,

Wumkes.nl

die op het eiland der Batavieren waren verzameld en in gereedheid gebracht, hadden ze mede gewerkt. [1] De bouw dier schepen was hun dus bekend. Dit had tot navolging gewekt. Nevens de uitgeholde boomstammen en de ranke vaartuigen van gevlochten teenen met beestevellen overtrokken, zooals oorspronkelijk bij de kustbewoners der Germanen in gebruik waren, werden ook andere schepen meer naar Romeinsche wijze gebouwd, die beter de woeste golven konden trotseeren. De overblijfselen en wrakken van dergelijke vaartuigen, van zware planken getimmerd, in verschillende terpen, zelfs op eene diepte van 4 a 5 meter gevonden, toonen aan, dat al zeer vroeg in den scheepsbouw belangrijke vorderingen zijn gemaakt. De handel op Britannië en Gallië werd er door bevorderd.

Met den vooruitgang van de scheepvaart hield die van de visscherij gelijken tred. Ook hier had het voorbeeld der Romeinsche pachters van het vischrecht op de Middelzee gunstig gewerkt. Netten van touwgaren vervingen de vroegere van biezen. Een muts en een want of handschoen van touwgaren, in de terpen gevonden, toont aan dat het gebruik van hennep bekend was. En de gevonden groote beenen

---

[1] *Tacitus.* Ann. II. 6 en 8.
Friesche Volksalmanak, 1889. De Middelzee. 158.

Wumkes.nl

haakpennen of naalden dienden tot het breiden van netten daarvan.

Waarschijnlijk werd hier dus voortaan ook hennep verbouwd. De Romeinen, immer uitstekende landbouwers, zullen op de tot domein verklaarde gedeelten der velden, het voorbeeld hebben gegeven van het kweeken van meerdere gewassen en van het gebruik van doelmatiger landbouwgereedschappen. De terpen leveren daarvan weer enkele bewijzen. IJzeren schoppen en bijlen komen er voor. En zoo al niet vroeger, werden althans vervolgens wagens gebruikt. Vellingen van wagenraderen, waarvan sommige nog aan elkander, zijn almede uit de terpen opgedolven.

Vooral het vertrek der Romeinen tegen het einde van de eerste eeuw, gaf een belangrijken stoot aan de verdere ontwikkeling van den landbouw en van den ganschen maatschappelijken toestand.

De velden en wateren waren weer vrij geworden. De Friesche bodem behoorde weer geheel aan de Friezen zelven. Ook het volk ademde weer vrij. Geene lichtingen van manschappen voor de altijddurende oorlogen der Romeinen dunde meer de rijen der krachtige Friesche mannen. De bevolking nam toe in aantal. Eerlang werden de terpen op den vruchtbaren kleigrond te eng om allen of het

Wumkes.nl

meerendeel te huisvesten. De ruime thans vrije vlakte lokte de bewoners uit, om zich daar neer te zetten.

Van tijd tot tijd verlaat de stamvader van eene familie de terp, om op die vlakte een geschikt verblijf te zoeken. Zijne naastbestaanden *sibben*, volgen hem. Ieder bouwt er eene woning en omgeeft die met een heemstede. [1] Schuren of bergplaatsen voor vee en landbouwproducten krijgen achter de woning eene afzonderlijke plaats. [2] In de nabijheid er van slaan de onvrije onderhoorigen hunne eenvoudige hutten op. De akkerlanden bereiden ze in de naaste omgeving der woningen. En daar buiten blijft het vrije veld over voor het grazen van hunne kudden. [3]

Het geheele gehucht, met woningen, heemsteden en bouwgronden, omheinen ze, waarschijnlijk evenals vroeger met de grondslagen der terpen was geschied, met een eenvoudigen aardenwal, om daardoor het winterwater te keeren of te *hemmen* [4] Wat binnen de omheining ligt is de *hem*, hetzelfde als het Duitsche *heim*,

[1] *Tacitus*. Germ. XVI en XXVI.

[2] Eerst in veel later eeuwen werd het voorhuis, (*it foarhûs*, Oudfr. *de fordele*), met het buitenhuis (*it bûthûs*), door een middelhuis, (*milhûs*) tot één geheel vereenigd.

[3] *Tacitus*, t. a. p.

Waitz. Deutsche Verfassungs Geschichte I, 39.

[4] Dezen oorspronkelijken toestand ziet men thans nog op Ameland.

Wumkes.nl

het Engelsche *ham*, (omheinde plaats) [1] Die *hem* behoort den stichter of zijne familie. Is de stamvader een *Bado* of *Bayo*, dan is het *Bado-hem*, of *Bayo-hem*, later allengs samengetrokken of vervloeid tot *Bayum*. [2] Is hij een *Britso*, dan wordt het *Britso-hem*, thans *Britsum*. Is de stamvader een *Ano* of een *Dodo*, dan heeten zijn nakomelingen *Aningen* of *Dodingen*, en wanneer deze de stichters zijn, dan krijgt de *hem* den naam van *Aninghem* of *Doding-hem*, thans *Anjum* en *Dongjum*. [3] Van verscheidene plaatsnamen met den uitgang *um*, kennen wij de vroegere met dien van *hem* of *heim*, als o. a. *Dedgum* (vroeger *Dedighem*), *Dongjum* (*Donynghem*), *Makkum* (*Makkenheim*),

[1] *Ten Kate* Ned. Sprake, II op het woord *Hem*.
Heine. Wörterbuch, op *heim*.
Hofdijk. Ons Voorgeslacht I, 124.
De oude Friesche wetten schijnen hieraan nog te herinneren, door de bepaling dat de algemeene velden bij de hemmen, de hem-merken, vóór evennachts dag, *buppa der clesie*, buiten de afsluiting, verdeeld moesten zijn. Het woord *clesie* toch schijnt hier *afsluiting* te beteekenen. In eene ordonnantie op de zeedijken, in het boek der Dijckagien van 1603—1614 wordt gesproken van *hekken ofte clesien* op den zeedijk. Vergel. *W. W. Buma*. 25 Verslag Fr. Genootschap, waarin het woord wordt verklaard als: *hekken tot afsluiting*. En *Dr. J. H. Halbertsma*. Lex. Fris. in voce: *Biddelhekke*: clesie, sepes, afsluiting.

[2] *Halbertsma*, Lex. Fris. 144 in voce *Baijum*, en 485 in voce *Brantgum*.

[3] *J. Winkler*, Vrije Fries XIII, Friesche eigennamen, 241, 278 en 279.

Wumkes.nl

Marrum (Merhem), *Workum (Wolderichem* en *Wolderkum)* en andere.

Sommige van deze *hemmen* zijn allengs tot terpen opgehoopt, zooals *Genum, Janum, Jelsum, Oosterbeintum*, *Reitsum* en misschien meer andere. [1] Waarschijnlijk was bij de stichting hiervan de landbouw nog en zijne kindsheid, zoodat de mest, in plaats van tot vruchtbaarmaking van den grond te worden aangewend, steeds werd opgehoopt en alzoo medewerkte tot het vormen van terpen.

Het stichten van *hemmen* werd hoe langer zoo menigvuldiger. Hoewel zeer vele, wellicht de meeste er van, slechts als kleine gehuchten zijn blijven bestaan, zijn andere in latere eeuwen tot zelfstandige dorpen verheven. En het aantal dezer dorpen, met den naamsuitgang *um*, bedraagt op den Frieschen kleibodem zelfs omstreeks *honderd*.

Deze verspreiding van de bewoners over het vlakke veld had belangrijke gevolgen, zoowel voor den maatschappelijken toestand, als ten aanzien van de terpen. Nieuwe en doelmatiger woningen van bewerkt hout verrezen allerwege. De handwerken ontwikkelden zich. De landbouw ging belangrijk vooruit. De jaarlijks verkregen mest van het vee bleef niet meer in dikke lagen op de terpen achter, maar werd verwerkt in de telkens meer en meer nieuw aangebroken

[1] *Pleyte*. Ned. Oudheden, 35.

Wumkes.nl

akkers. In de hooger gelegen gedeelten der terpen komen dan ook afzonderlijke mestlagen in veel geringere mate voor. [1] En evenals in den akkerbouw had er vooruitgang plaats in de zuivelbereiding. De melk werd niet meer alleen in gerennen toestand tot kaas verwerkt. Door karnen werd thans boter bereid. De dienstbare vrouw met dit werk belast, wordt genaamd: „de slavin, die melkt en karnt [2] later in de Friesche taal: „it wiif to kou en to querne", de vrouw ter behandeling van koe en karn [3]

Eene groote verandering in den maatschappelijken toestand had dus allengs plaats.

V.

De welvaart der bevolking was gestegen. De Friezen gevoelden hunne kracht in hunne macht. Naijverig op hun voorvaderlijk erf, namen ze geen deel aan de algemeene volksverhuizing. Toen van de 3e tot de 5e eeuw geheel het overig Nederland achtereenvolgens door Frankische en Saksische volkstammen in beroering werd gebracht, waren zij er op bedacht, en in staat, om hun gebied uit te breiden.

---

[1] *Acker Stratingh*, t. a. p. 202 en volg.

[2] Lex Fris. tit. XII, ancilla, quae mulgere ac molere solet.

[3] *V. Richthofen.* Fries. Rechtsqu. 100 en 101 en Fries. Wörterb. en voce: *kwern, quern.*

Wumkes.nl

Reeds vóór het jaar 300 hadden ze zich als landbouwers gevestigd in Zuid-Holland, waar ze hun vee op de Romeinsche markten verkochten. [1] En toen omstreeks het jaar 400 de Romeinen ook dáár het land verlieten, en de inmiddels binnen gestroomde Saksische stammen in de volgende eeuw naar Britannie overstevenden, hielden ze er de macht grootendeels voor zich alleen. Intusschen hadden ze ook oostwaarts het land der Chauken, in Oost-Friesland, die meerendeels met de Franken en de Saksers zuidwestwaarts waren getrokken, onder hunne macht gebracht. [2] En aan het einde der 6e eeuw strekte hun gebied zich uit langs de Noordzeekusten van de Wezer tot Vlaanderen, aan het Sincfal of het Zwin, [3] waaromtrent nog heden de Zuidwestelijke grens is van Nederland.

Met deze uitbreiding van grondgebied hield de inwendige ontwikkeling van den maatschappelijken toestand verband. De handel was met groote schreden vooruitgegaan.

Vooral met de Anglen en Saksen, die zich

---

[1] *Eumenius*. t. a. p. *Chamaven* (Hamelanders) en *Friezen* hadden toen het eiland der Batavieren bezet. De Chamaven woonden immer in het zuidoosten van Nederland vooral tusschen Rijn en IJsel; de Friezen hadden zich in het westelijk gedeelte, Zuid-Holland gevestigd, waar zij ook later gevonden worden.

[2] *Wiarda*. Ost. Fries. Gesch. I. 48. 49.
Van Doorninck. Frisia termini., 30—35.

[3] Lex. Fris. passim.

Wumkes.nl

in de 5e en 6e eeuw voorgoed in Britannië gevestigd hadden, en met de noordelijke streken van het groote Frankische rijk, dat omstreeks het jaar 500 was gesticht, werd een levendige handel gedreven. De belangrijke vondsten van munten, uit de eerste eeuwen van het bestaan dier rijken, geven daarvan getuigenis.

De oudste soort van Angel-Saksische munten, onder den naam van *sceatta's* bekend, werden hier gevonden 1) nabij de oude handelsplaats *Bolsward*, eertijds aan de Middelzee gelegen; 2) onder *Terwispel*, nabij het *Oud-diep*, een tak van de *Boorn*, die zich in de Middelzee ontlastte, ten getale van omstreeks 150 bij elkander; 3) te *Hallum*, waar vrij diep in een hooge terp nagenoeg 250 stuks in een potje verborgen waren, en 4) nabij *Franeker* in een hooge terp zelfs 400 stuks in een houten kistje. Die van *Terwispel* schijnen de oudste, en kunnen omstreeks of kort na het jaar 600 geslagen zijn, terwijl die van *Hallum* en *Franeker* wellicht in onrustige tijden, misschien bij de onderwerping van Friesland door de Franken, in het jaar 734, in den grond zijn verborgen. Deze beide laatste vondsten bevatten voor een gedeelte ook Oud-Frankische munten en wijzen alzoo tevens op den handel met de Franken. [1]

Eene andere belangrijke vondst leverde daar-

[1] *Dirks.* De Angel-Saksen en hunne oudste munten. Vrije Fries. XII. 243 en vooral 274—316.

Wumkes.nl

voor een nader bewijs. Aan de helling van een terp te *Dronrijp* werd bij de afgraving een aarden potje stuk gestooten, bevattende een schat van 30 Merovingische gouden munten. En daarbij werden tevens eenige gouden lijfssieraden gevonden, waarop wij nader de aandacht zullen vestigen. [1]

Waar dergelijke schatten, die toch slechts door enkelen aan den grond zullen zijn toevertrouwd, gevonden worden, mag men een belangrijken buitenlandschen handel en eene sterk toegenomen algemeene welvaart aannemen.

Dienovereenkomstig waren ook de woningen, ofschoon nog altijd van hout opgetrokken, ruimer, gerijfelijker en netter. In de gebouwen der aanzienlijken was de aarden *deel* door een houten vloer vervangen, zooals blijkt uit een opgedolven doorsnede van zoodanige vloer en een vuurhaard of stookplaats. IJzeren sleutels, ringen en haken bewijzen mede hoe de smederij aan het bouwvak te hulp kwam. En hoe fijn en net sommige gedeelten van het houtwerk en de houten meubelen werden afgewerkt, kan men afleiden uit een paar gevonden keurig *nette schaafjes* van geslepen been, met gladde ijzeren of koperen platen er onder, en op de wijze der nog gebruikelijke schaven, met een scheve sleuf er in, voor de daarin te bevestigen

[1] *Dirks.* De vondst van gouden voorwerpen en gouden Merovingische munten. Vrije Fries. XVII. 143—162.

Wumkes.nl

beitels. Ook afzonderlijke huissieraden ontbraken niet. Gebakken beeldjes, zooals er een van een beer is opgedolven, versierden de huis- of pronkkamer.

De huisgeraden waren daarmede in evenredigheid. Het gebakken aardewerk, ook in de middelste lagen der terpen nog steeds in groote menigte gevonden, vertoont een belangrijken vooruitgang in het pottebakken. Op het voorbeeld der Romeinsche aardewerken op het wiel of de schijf gedraaid, verkreeg het allengs een bevalliger gedaante. En aanzienlijk is het onderling verschil van vorm. Men vindt er potten, kannen, kommen, kruiken, groot en klein, bol en slank, cylinder- en bekervormig, of met wijde buiken en nauwe halzen, met of zonder ooren en tuiten, vaak met aangebrachte versierselen, als strepen en indrukselen, voorts deksels met knoppen, napjes en lepels, benevens bakjes met verschillende holten, die waarschijnlijk als lampen werden gebruikt.

En niet alleen tot het vervaardigen van voorwerpen voor huishoudelijk gebruik werd dit bedrijf uitgeoefend, maar ook voorwerpen van genot en spel werden gekneed en gebakken. Steenen rammelaars strekten tot vermaak van zeer jeudige kinderen; speelschijfjes en groote en kleine werpballen in menigte tot spel voor oudere kinderen en jongelingen. Fluitjes, zoowel van gebakken steen, met

Wumkes.nl

verscheidene gaten, als van harde beenderen of van vleugelbeenderen van groote vogels streelden wellicht veler gehoor, als in den stillen avondstond het geluid over de velden klonk.

In gezellige kringen werd vaak de teerling geworpen. Merkwaardig zijn te dezen opzichte de gevonden beenen dobbelsteentjes. De scherpe kanten er van zijn afgerond, als om ze beter te doen rollen en de *één* en de *zes* ontbreken er op, als ware het om de grootste kansen van winst en verlies te beperken.

Met dat alles hield de kleeding en de vrouwelijke tooi en opschik gelijken tred. De weefgetouwen waren verbeterd: de gevonden looden gewichten vervingen de vroegere van steen.

Het weven werd een geacht gedrijf. Vrouwen oefenden het uit en stonden onder bijzondere bescherming der wet. Hun wollen stoffen, onder den naam van *fries* (fresum), waren bekend. [1] En later had zelfs Keizer Karel de Groote de gewoonte, om op de hooge Christelijke feestdagen bontgekleurde Friesche mantels te schenken aan zijne hovelingen. Dat was *la livrée*, *de livrei*. [2] Men mag dus aannemen, dat in het algemeen de Friesche kleederdracht zich door netheid van stof onderscheidde. En niet slechts de gevonden beenen gesp-platen

[1] *Lex Fris.* Judicia Wulemari X.

[2] *Pertz.* t. a. p. II. 752 en 762.

Dirks. Koophandel der Friezen. 101, 133—135.

Wumkes.nl

en gordelhaken getuigen van de meerdere bevalligheid, waarmede ze werden bevestigd, maar edelvrouwen droegen zelfs gouden gordelhaken, zooals er een fraai exemplaar te Wieuwerd is gevonden. En tot het volledig kostuum der burgtvrouwen behoorde zelfs een beugeltas met gouden beugel en slot, waarvan de platen en onderdeelen er van, die tegelijk met de reeds gemelde 30 gouden Frankische munten zijn gevonden, ons een voorbeeld opleveren. [1]

Ook aan anderen opschik ontbrak het in het algemeen bij de vrouwen niet. Snoeren van kralen vielen bijzonder in den smaak. In verrassende hoeveelheid zijn ze in de terpen gevonden, ook in geheele strengen bij elkander. Aanvankelijk waren ze hoogst eenvoudig van maaksel en kleur. Men vindt ze van gebakken steen, ook van hout. Allengs ging de weelde trapsgewijze verder. De steenen kralen werden verglaasd. Vervolgens zijn ze van glas of porselein, in allerlei kleuren, als licht en donker grijs, melkkleurig, blauw, groen, rood, gestreept, mozaïkkleurig en zelfs met zilver bewerkt. Ook zijn ze er van been en van barnsteen. En de meer gemelde vondst van Dronrijp bevatte tevens twee gouden borstsieraden, waarvan één bestond in een klein gouden hangertje, waarin een steentje gevat was geweest, en een groo-

[1] *Dirks.* Vrije Fries. XVII. t. a. p. vooral 146 en 147 n de platen.

Wumkes.nl

ter hartvormig sieraad met drie robijntjes er in.

Aan den haartooi werd eveneens van lieverlede meer bevalligheid bijgezet. Behalve beenen haarkammen van één of twee rijen tanden voorzien, komen er voor met beenen en bronzen handvatsels, en beenen en baleinen haarpennen en opsteekkammen.

De smaak voor zingenot en weelde was over het algemeen in sterke mate toegenomen. Niet alleen voor vrouwen opschik, maar ook overigens bekoorden gouden en zilveren voorwerpen het oog. Had oorspronkelijk de godsvereering der oude Germanen plaats gehad in heilige bosschen, omdat zij het niet in overeenstemming achtten met de hemelsche grootheid, om hunne goden binnen enge wanden te beperken: [1] niet immer hielden onze heidensche voorvaderen zich aan die verheven beschouwing. De Frankische veroveraars en de Christen-godsdienstpredikers vonden in de 8e eeuw aanzienlijke schatten van goud en zilver in de heidensche tempels der Friezen. [2]

Ook muziek en snarenspel streelde reeds hun gehoor. Harpspelers en goudsmeden genoten evenals de weefsters bijzondere bescherming bij de wet. [3]

---

[1] *Tacitus*, Germ. IX.

[2] *Dirks*. Koophandel. 124. 141.
V. d. Bengh. Ned. Mythologie, op het woord: *tempels* 220—241.

[3] Lex Fris. Judicia Wulemari X. Uitgave van het Friesch Gen., bl. 38, 122—125.

Wumkes.nl

VI

Met den vooruitgang van den landbouw waren de mestspecien der talrijke kudden jaarlijks in den grond verwerkt. Daarin tot ontbinding overgegaan, strekten ze niet meer, evenals de dikke lagen in vroeger eeuwen, tot aanmerkelijke verhooging der terpen.

Andere invloeden zouden vervolgens de verhooging van sommige terpen bevorderen.

Reeds aan het begin van onze jaartelling zagen wij ten noorden van Oost-Friesland de duinen afbrokkelen en de wadden ontstaan. Ten noorden van Groningen waren deze toen reeds bij vloed voor lichte schepen bevaarbaar. Friesland lag aan de beurt.

Vooral in de jaren 350, 533, 695 en 733 zal dit land, volgens de oude kronieken, door verschrikkelijke watervloeden zijn geteisterd. Wel is waar zijn deze berichten, als op vage overleveringen gegrond, weinig vertrouwbaar en in de tijdsorde dikwijls verward, maar groote nationale rampen plegen te zeer bij het volk in herinnering te blijven, dan dat we aan de latere beschrijving er van alle waarde mogen ontzeggen. Reeds de natuurlijke ligging van Friesland maakt haar aannemelijk. En eene meer vertrouwbare geschiedbron meldt ons, dat ten jare 839 een zoo verschrikkelijke watervloed geheel Friesland overstroomde, dat de duinen voor een deel werden weggeslagen,

Wumkes.nl

huizen instortten en wegspoelden en menschen en vee in groote menigte verdronken. [1] Alleszins aannemelijk is dus de mededeeling der geschiedschrijvers, dat in dezen tijd van overstroomingen Frieslands vreedzame Koning *Aldgillis I* het opwerpen en verhoogen van terpen bevorderde. En in het leven van Bonifacius, door Willibald beschreven, lezen we, dat in het oord, waar het bloed van evengenoemden martelaar gestroomd had, alzoo na 754, ingevolge een *volksbesluit*, ter beveiliging tegen de binnendringende zeevloeden, door een verbazend groot aantal Friezen, een heuvel werd opgeworpen. Daarop werd, onder toezicht van *Abba*, die namens den Frankischen vorst *Pepijn* het bestuur over de gouw uitoefende, eene kerk gesticht, [2] waarna deze plaats omstreeks 772 als *Dockynchirica* (Dokkum) voorkomt. [3]

Met mannenmacht werden alzoo in deze eeuwen sommige terpen van tijd tot tijd uit de omliggende gronden opgehoogd. En hierdoor laat het zich verklaren, waarom somtijds

[1] *Pertz.* Monumenta Germaniae I, Ann. Metens. 433.

[2] *Pertz*, II. 353. Dit bericht is te merkwaardiger, omdat er uit blijkt, dat hier toen reeds door den Frankischen vorst een *Gouwgraaf* was aangesteld, maar dat niettemin de *volksvergaderingen* der Friezen waren in stand gebleven en hunne *volksbesluiten* onder toezicht van den *Gouwgraaf* werden uitgevoerd.

[3] *Pertz*, II, in Vita Willihadi, 380. *P. Veenstra Jr.* Vrije Fries XIV. 169—172.

*

Wumkes.nl

in de hoogere gedeelten aanzienlijke lagen van enkel geroerde klei voorkomen, zonder belangrijke inmengselen van mest of andere bestanddeelen, zooals in de wetenschappelijke onderzoekingen van verschillende terpen is opgemerkt. [1]

Maar op den duur bleek ook dit niet voldoende. Nadat de zee hare veroveringen op het land was begonnen en vooral aan de westzijde van Friesland de zeegaten had verruimd, werden in Westergo de vloeden steeds noodlottiger voor de talrijke *hemmen*, die daar over de vlakte waren verspreid. Een kloek besluit leidde er toen onze wakkere voorvaderen toe, om aldaar verschillende terpen tot een zwaren binnendijk aan elkander te verbinden. De Slachte- en Middelzeedijken kwamen daardoor tot stand en beveiligden het grootste gedeelte van Westergo. De terpen vormden dus de eerste grondzuilen van de latere belangrijke binnendijken. [2]

Wanneer dit is geschied, kan slechts bij benadering worden bepaald. Misschien betrekkelijk weinige jaren na den grooten watervloed van 839. Hoogstwaarschijnlijk althans niet later dan in de 9e of 10e eeuw. De oudste gedeelten der oude Friesche wetten, die waar-

---

[1] *Acker Stratingh*, t. a. p. 200 en volg. en 232 en 233.

[2] *Pleyte*. Ned. Oudheden, 59.

Minnema Buma. Het dijkrecht in Friesland 9—11.

Brouwer en Eekhoff. De Middelzee 77.

Wumkes.nl

schijnlijk uit de eerste helft der 11e eeuw dateeren, [1] spreken herhaaldelijk van het maken en herstellen van dijken, als van gewone werkzaamheden. Zeker is het bovendien, dat ook de zuidelijke Middelzeedijken reeds lang vóór het jaar 1200 bestonden. [2]

Maar allengs bleken ook de binnendijken niet meer voldoende. Toen de zee nog meer verwoestingen aanrichtte, de landen bewesten Friesland allengs werden weggeslagen, de gevaarvolle mond der Zuiderzee steeds wijder gaapte en de Wadden achter de duinenrij ontstonden, toen vaardigden de Friezen de altijd merkwaardige wet uit, „dat zij een zeeburg zouden stichten en „stellen een gouden hoep, die om geheel Fries„land ligt. [3] In de 13e eeuw bestonden reeds *zee-dijken*. [4]

Zoo hebben onze voorvaderen te allen tijde een krachtigen strijd gevoerd tegen de verbolgen zee!

De belangrijke bedijkingen hadden nu de talrijke *hemmen* op het vlakke veld veiliger gemaakt.

---

[1] Friesche Volksalmanak 1892. De XVII Keuren p. 84 en de aldaar aangehaalde schrijvers.

[2] Brouwer en Eekhoff. De Middelzee p. 65 en 66. En de bewijzen daarvoor in mijne „Alde Fryske wetten oer 'e Sédiken. bl 27.

[3] Oude Friesche Wetten. Uitgave van het Fr. Genootschap. bl. 129.

[4] *Minnema Buma*, t. a. p. 23.

Wumkes.nl

De bevolking breidde er zich uit. Wel bleven ook de *terpen* bewoond, maar waarschijnlijk in geringer mate dan toen ze nog bijna de eenige of althans de hoofdzakelijke woonplaatsen uitmaakten. De gevonden voorwerpen worden schaarscher, maar tegelijk veelsoortiger. Zij getuigen almede van den vooruitgang in handel en nijverheid. Dat blijkt uit de koperen en ijzeren sleutels en gespen, de ijzeren scharen, ringen, haken, hengsels, tangen en knijptangen, de tinnen lepels, de hardsteenen smeltkroezen, de vijzels en de glans- of gladsteenen, meest alle voor huishoudelijk gebruik en de ijzeren stijgbeugels, sporen en hoefijzers bij het gebruik van paarden.

Intusschen had de 8e eeuw het Christendom in Friesland gebracht. Op sommige terpen werden allengs te midden der bewoners kerken gesticht, waar de geloovigen te allen tijde veilig konden bijeenkomen. De kerk te Dokkum was daarvan een voorbeeld. In later eeuwen werden daarvan vele van steen herbouwd, die met hun breede torens het oog van verre tot zich trokken. Er onstonden hier en daar zelfstandige dorpen op de terpen. En elders kozen vrome monniken deze vruchtbare heuvels voor hunne uitgebreide kloosters. Friesche moppen en estrikken-vloersteenen zijn wellicht overblijfselen van deze gebouwen. Maria- en heiligen-

Wumkes.nl

beeldjes, paternosterkralen, gedeelten van kandelaren, zoowel van gebakken aardewerk als van brons, en een koperen beslag van een kerkboek herinneren aan de eeredienst; Jacobakannetjes en een koperen kraan met stop aan het huiselijk gebruik van geestelijken of leeken; gouden ringen, waaronder één met zinnebeelden, aan de weelde, en tal van kleine rookpijpjes of zoogenaamde aardmanne-pijpjes, schier overal in de terpen gevonden, toonen aan dat ook hier, evenals elders, het rooken in gebruik was, lang vóór dat de tabak in Europa was ingevoerd. [1]

Hoogst merkwaardig is de herinnering der terpen aan de kruistochten naar het Heilige land. Eene *Arabisch-Spaansche* munt uit dien tijd, toen de *Saracenen* het grootste gedeelte van *Spanje* en *Portugal* overheerd hadden, werd in 1856 te *Goënga* opgedolven, nagenoeg geheel gelijk aan eene andere, die in 1854 te *Norden* in *Oost-Friesland* was gevonden. Aan de keerzijde dezer munten zijn twee oogjes gesoldeerd, waardoor zij tot prachtige broches of doekspelden zijn vervormd.

Hoe kwamen deze munten in Friesland?

Het is bekend, dat de Friesche edelen herhaaldelijk aan de kruistochten deelnamen. Den

[1] *Dr. Westerhoff.* De kleine Rookpijpjes, vooral pag 8, 17. 30, 46 en 47, met de aanteek.

Wumkes.nl

31 Mei 1217 waren zij wederom met eene vloot de Lauwers uitgezeild. Den 25 Juli waren zij tegelijk met andere tochtgenooten, in het geheel met 23 schepen, voor *Lissabon* aangekomen, dat reeds in 1147, met behulp van de Friezen, aan de *Saracenen* was ontrukt. En op den 31 Juli landden ze op eene plaats, die vroeger SANCTA MARIA (Heilige Maria) had geheeten, maar door de *Saracenen* was omgedoopt als HAIRIN. Toen hieven de Friezen, als door deze heiligschennis met hemelsche geestdrift bezield, — zoo schrijft een geestelijk kruisvaarder, — hunne banieren omhoog en riepen met gezang de hulp in van de Heilige Maagd. Daarop stortten ze los op den vijand, sloegen dien op de vlucht en belegerden de stad. Een Saraceen, die zich, langs een touw, van de muur naar beneden liet glijden, werd gedood door den pijl van een Fries, die daarop langs hetzelfde touw den muur beklom en zijn banier op den toren plantte. Hij opende nu de poort en liet zijn makkers binnen, die gedurende den nacht de stad plunderden en in brand staken en met *veel buit* naar hunne schepen terugkeerden. Vervolgens plunderden ze op hunnen tocht nog *Roden* en *Cadix*, welke laatste stad zij „*verzadigd van buit*", mede aan de vlammen opofferden.

Door dezen merkwaardigen tocht moeten de gouden Arabische munten, die juist tot dit

Wumkes.nl

tijdperk behooren, naar Friesland zijn overgebracht.

Zestien jaren later, in 1233, werd te *Goënga*, door een leekebroeder Ulbodus van het klooster *Bloemkamp* te *Wittewierum* in Groningen, op zijne landgoederen, een nonnenklooster gesticht: *Nije klooster*, *Aula Dei*. Ook hebben er Stinsen gestaan van de adelijke geslachten *Jongema*, *Sikkinga* en *Albada*, waarvan in het laatst der 17e eeuw nog het vervallen puinwerk zichtbaar was. [1]

Waarschijnlijk heeft één der dappere kruisvaarders, ter gedachtenis aan zijn roemrijken tocht, de prachtige broche bevestigd op de jonkvrouwelijke borst van de abdis of van eene der schoonen uit de adelijke Stinsen.

De terpen dienden voortaan niet meer over hare geheele uitgestrektheid tot bewoning. De overige grond werd als tuin- en bouwgrond aangewend. En waar er geene steden of dorpen op waren ontstaan, werden ze in den verderen loop der eeuwen allengs grootendeels met der woon verlaten. Zij bleven over als vruchtbare heuvelen, met zacht afglooiende helling, her en der over het vlakke landschap verspreid. Eene sterke bemesting, eeuwen aan een, vormde den reeds

[1] *Dirks*. Kruistocht der Friezen in 1277. Vrije Fries. XVI. 51—58, Vergel. Vrije Fries II. *Dirks*. Noord-Nederland en de kruistochten

Wumkes.nl

vruchtbaren kleigrond tot eene kostbare teelaarde, waarop thans de schoonste gewassen groeien of talrijke kudden grazen.

Nog liggen verschillende terpen daar als toonbeelden van den strijd onzer vaderen tegen het water; als stille oorkonden van hun leven en bedrijf in lang vervlogen eeuwen, en als kostbare schatten ter vruchtbaarmaking van de minder beweldadigde zandgronden en polderlanden.

De practische Fries dezer eeuw tracht de schatten er uit te halen door de terpen af te graven. Maar de eerbied voor het voorgeslacht noopt hem tevens, om de daarin opgedolven voorwerpen bijeen te verzamelen en af te staan aan het Friesch Museum van Oudheden. En het Friesch Genootschap ontziet geene moeite of kosten, om ze te bewaren, te ordenen en in de jaarlijksche Verslagen nauwkeurig te beschrijven. Mocht daarbij, meer dan tot nu toe, *kunnen* worden opgegeven op welke diepte, in welke lagen en in de omgeving van welke andere stoffen de voorwerpen zijn gevonden, het zou kunnen bijdragen, om met meer zekerheid dan thans te beslissen, in welk tijdperk van het leven der oude Friezen die voorwerpen gebruikt zijn en om alzoo eene nauwkeuriger kennis van den voortgang hunner beschaving te verkrijgen.

Wumkes.nl

En mocht tevens wetenschappelijk kunnen worden onderzocht, of werkelijk de kanten der terpen hoofdzakelijk uit geroerde klei, zonder vreemde bestanddeelen, zijn samengesteld, het zou er wellicht toe kunnen leiden, om aan te nemen, dat de eerste grondslagen der terpen hebben bestaan uit eenvoudige aarden wallen, waarbinnen de oudste bewoners zich tegen het opstuwende winterwater hebben beveiligd.

Zeer vele terpen zijn reeds afgegraven; maar andere liggen nog ongerept, waaronder die, waarop de oudste gedeelten van onze steden en dorpen gebouwd zijn.

Wie weet, hoeveel merkwaardigs ze nog in haar schoot verborgen houden. En waar uit den oudsten tijd van het leven onzer voorouders betrouwbare geschriften grootendeels ontbreken, moeten de ongeschreven oorkonden, op eigen bodem ontstaan, met des te meer vlijt en nauwgezetheid worden onderzocht.

PH. VAN BLOM.

Wumkes.nl

Met het onderstaande extract uit het Resolutieboek der stad Harlingen van 1797, wordt de stof aangeboden voor een kluchtspel, dat den titel zou kunnen dragen van:

Een mislukte Vrijagie,

OF

Ongetrouwd in de Pekelkuip,

waarin kunnen optreden de navolgende

Personen:

De leden van het Gerechte der stadt Harlingen.
Een Clercq ter Secretarije.
Lodewijk Claasen.
Wijpkjen Thomas, naaister.
Anthoon Bruins.
Dirk Cornelis } echtelieden.
Antje Dirks }
Een Gerechtsbode.

Het tooneel stelle voor: de vergaderzaal van het Gerecht der stadt Harlingen op 22 Juli 1797.

. . . . . .

„Voorts wierde door de Clercq Tamboezer aan het Gerechte kennisse gegeven, dat eenen Lodewijk Claasen de Huiwelijks gebooden had aangegeeven met Wijpkje Thomas, — welke laatstgemelde eenigen tijd daarna ter Secretarije gekoomen was, en verklaard had, dat zulks

Wumkes.nl

geheel buiten haare voorkennisse en toestemminge geschied was; dat zij nimmer eenig Last of briefje hiertoe gepasseerd had en dus die actis voor eene Pure Nulliteit hield, — waarop aan Lodewijk Claasen, nadat dezelve voor het Geregte ontbooden en gecompareerd was, gevraagd wierd, of Wijpkjen Thomas, het door hem geproduceerde briefje zelf geschreeven had, is zulks door hem verward beantwoord, met bekentenis Wijpkjen Thomas nimmer dan voor deeze morgen gesprooken te hebben, — op welken bekentenis Wijpkjen Thomas, voor het Gerechte geroepen wierd, dewelke, nadat zij gecompareerd was, en men haar gevraagd had, of zij het door Lodewijk vertoonde briefje geschreeven had, verklaarde van neen, dat zij ook nimmer eenig engagement van dien aard met Lodewijk had aangegaan, maar dat het briefje op Last van Lodewijk, door Anthon Bruins was geschreeven, — zijnde hierop aan Anthoon Bruins, nadat dezelve voor het Geregte ontbooden en gecompareerd was, ernstig afgevraagd, of hij een dergelijk briefje voor Lodewijk geschreeven had, is zulks door hem met Jaa beantwoord, dat hij het maar alleen gedaan had, om van Lodewijk ontslaagen te worden; waarop bij het Geregte beslooten wierd Anthoon Bruins voor deeskeer met eene Correc te Excuiseeren, hem teffens serieuselijk recommandeerende zig in 't vervolg van dergelijke onvoorzigte Passen te

Wumkes.nl

wagten, — nog wierden hier over gehoord eenen Dirk Cornelis en Antje Dirks, echtelieden alhier, aan wiens huis voorzeide Wijpkjen Thomas was te naaijen, dewelke verklaarden, dat Lodewijk Claasen huiden morgen aan hun huis gekomen was en bij die Occagie aan Wijpkje gevraagd had of zij met hem trouwen wilde, waarop dezelve had geantwoord daartoe in 't geheel niet genegen te zijn, dat Lodewijk daarop gezegt had, daartoe wel een briefje te zullen bekoomen, zooals hij ook eenigen tijd daar na het door Anthoon Bruins geschreeven briefje aan haar vertoond had, — na welke ingewonnen berigten bij het geregte beslooten wierd, het briefje noopens de aangaaf der Huwelijksche Proclamatiën aan Lodewijk Claasen afgegeeven, weder in te trekken, en Lodewijk Claasen door de Majoor te laten haalen en dezelve over deeze malversatie met drie etmaal te water en brood, in de Pekelkuip *) te straffen."

*) De „Pekelkuip" heette destijds een zeer gevreesd cachot in den Raadhuistoren.

Wumkes.nl